

20 1880.910

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΧΑΡΙΝ ΤΗΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΑΝΩΤΕΡΟΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥ-
ΤΗΡΙΟΙΣ ΜΑΘΗΤΕΥΟΥΣΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ.

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ,

Δ. Φ. ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΕΝ ΤΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΡΙΖΑΡΕΙΩ ΣΧΟΛΗΣ.

Ἐγκρίσει τῆς Ἱεραῆς Συνοδου

† ΔΡΟΜ. ΘΕΟΔΟΥΛΟΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΤΥΠΟΙΣ ΤΗΣ «ΠΡΟΟΔΟΥ».

1880.

Ἀριθ. $\frac{\text{Πρωτ. 3045.}}{\text{Διεκπ. 518.}}$

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Πρὸς τὸν Κοιτ' Ἀναστάσιον Δ. Κυριακοῦ καθηγητὴν τῆς
Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Ἡ Σύνοδος ἐπιστρέφουσα ὑμῖν τὰ ὑποβληθέντα αὐτῇ χειρόγραφα
τῆς ὑφ' ὑμῶν συνταχθείσης Χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ Κατηχήσεως
ἐγκρίνει τὴν δημοσίευσιν τούτων.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 12 Μαΐου 1876.

† Ὁ Ἀθηναίων ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, πρόεδρος.

† Ὁ Νέξου ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ.

† Ὁ Καρυστίας ΜΑΚΑΡΙΟΣ.

† Ὁ Νκουπακτίας καὶ Εὐρυτανίας ΑΝΘΙΜΟΣ.

Ὁ Β'. Γραμματεὺς

(Τ. Σ.)

Ἀρχιμ. Δαμασκηνὸς Χριστόπουλος.

Τῷ ἀγαγνώστη,

Ἡ παροῦσα Χριστιανικὴ Ἠθικὴ συντάχθη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ αὐτοῦ ἐργχειριδίου τῆς χριστιανικῆς Ἠθικῆς τοῦ Μιχαήλ Ρυκίου (*), ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ἐγένοντο καὶ τοῦ μακαρίτου Μισαήλ καὶ ἡ πλατυτέρα Πραγματεία τῆς κατὰ Χριστὸν Ἠθικῆς καὶ τὸ συντομώτερον Ἐργχειρίδιον τῆς κατὰ Χριστὸν Ἠθικῆς χάριν τῆς σπουδαζούσης νεολαίας. Ἐπιθυμοῦντες νὰ δώσωμεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν μαθητῶν τῶν Γυμνασίων καὶ ἀνωτέρων ἐν γένει ἐκπαιδευτηρίων κείμενόν τι πρὸς διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τούτου καταλληλότερόν πως, κατὰ τὴν ἡμετέραν κρίσιν, τῶν ὑπαρχόντων, ἐκρίναμεν καλὸν νὰ συντάξωμεν καὶ ἡμεῖς ἐπιτομὴν τινα τοῦ διτόμου ἔργου τοῦ εἰρημένου Ρυκίου, διότι εὔρομεν αὐτὸ σαφέστατον καὶ καταλληλότερον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἀλλ' ὁ Ρύκιος ἐχρησίμευσεν ἡμῖν ἀπλῶς ὡς βίβλις, ὡς ὀδηγὸς ἐν τῇ κατασκευῇ τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς· ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ὅμως ἐβαδίσσαμεν ὄλως ἐλευθέρως, ἀκολουθοῦντες εἰς ἰδίαις σκέψεις, καὶ ὀδηγούμενοι ὑπὸ τῆς καταστάσεως τῆς ἀναπτύξεως καὶ ὑπὸ τῶν ἀναγκῶν τῶν ἡμετέρων μαθητῶν. Περὶ πολλῶν ἀντικειμένων, περὶ ὧν καὶ ὁ Ρύκιος καὶ ὁ Μισαήλ πραγματεύονται, οἷον περὶ τῶν καθηκόντων τῶν ἀρχόντων πρὸς τὰ ἄλλα κράτη, περὶ τῶν εὐλογοφανῶν αἰτίων τοῦ πολέμου, καὶ τοιούτων, ἡμεῖς ἐσιγήσαμεν ὄλως, θεωρήσαντες αὐτὰ ὡς περιττὰ ἐν ἐργχειρίδιῳ χριστιανικῆς Ἠθικῆς, ἥτις πρέπει νὰ περιέχῃ τὰ σπουδαιότατα μόνον καὶ κυριώτατα· περὶ ἄλλων πάλιν, περὶ ὧν

(*) Handbuch zur christlichen Moral von Michael Ruek. 2 Theile Muenchen 1839;

ἐκεῖνοι σιγῶσιν, ἡμεῖς ποιῶμεν λόγον, οἷον περὶ ἐλευθέρας θελήσεως καὶ περὶ καταλογισμοῦ τῶν πράξεων, περὶ τῶν ἐκ τῆς ἐκκλησίας πηγάζοντων καθηκόντων καὶ περὶ ἄλλων, διότι ἐνομίσαμεν αὐτὰ ἀναπόσπαστα καὶ οὐσιώδη μέρη πάσης χριστιανικῆς ἠθικῆς. Καὶ ὅπου δὲ περὶ τῶν αὐτῶν πραγμάτων ὁμιλοῦμεν καὶ ἐκεῖνοι καὶ ἡμεῖς πολλάκις ἀπεμακρύνθημεν ὅλως ἀπ' αὐτῶν. Ἄς παραβάλη ὁ βουλόμενος ἀναγνώστης τὰ περὶ τῶν ἐκ τῆς πολιτείας γεννωμένων καθηκόντων ἐν τῇ παρουσίᾳ ἠθικῆς (§§ 47 καὶ 48) πρὸς τὰ ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Ρυκίου καὶ Μισαήλ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου. Πανταχοῦ δὲ ἐξεθέσαμεν τὰ πράγματα ἐλευθέρως καὶ ὅπως ἡμεῖς ἐνομίσαμεν μεθοδικώτερον. Διὰ ταῦτα ἡ παρούσα Χριστιανικὴ Ἠθικὴ καὶ περ μεγίστην καὶ στενοτάτην ἔχουσα πρὸς τὰ ἔργα ἐκεῖνα σχέσιν, παρουσιάζεται οὐχ ἤττον ὡς ἴδιον ἔργον, ἐν πολλοῖς καὶ οὐσιώδεσι διάφορον ἐκείνων. Καὶ ἐν τῇ Ἠθικῇ ἐπεδιώξαμεν τὸ εὐμέθοδον καὶ τὴν σαφήνειαν, ἄνευ τῶν ὁποίων προσόντων βιβλία χάριν μαθητῶν συγγρασσομένα ἀποτυγχάνουσι τοῦ σκοποῦ αὐτῶν. Πρέπει νὰ εὐκολύνωμεν τὴν μετάδοσιν τῶν γνώσεων εἰς τοὺς μαθητάς, διότι ἄλλως δι' ἀμεθόδως ἐκτεθειμένων ἢ ἀσαφῶν καὶ αἰνιγματωδῶν ἐννοιῶν βασανίζομεν τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ καθιστῶμεν τὰ μαθήματα δυσάρεστα αὐτοῖς, ἐνῶ παντὶ τρόπῳ ὀφείλομεν νὰ ἐλκύωμεν τὴν ἀγάπην αὐτῶν πρὸς αὐτά. Ἡ πείρα δύναται νὰ δείξῃ, ἂν ἡ παρούσα Ἠθικὴ ἐκθέτῃ μᾶλλον εὐμεθόδως καὶ σαφέστερον τὰ πράγματα τῶν ἀρχαιοτέρων ἐγχειριδίων τῆς Ἠθικῆς τῶν μέχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ

ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1. Τί είναι χριστιανική ἠθική; § 2. Τίς ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς; § 3. Πῶς δικαιροῦμεν τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν;

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ.

§ 4. Τίς ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον; § 5. Τίς ὁ ἠθικὸς νόμος, ὁ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάζων, καὶ πῶς δεικνύεται, ὅτι εἶναι ἔμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ; § 6. Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος; § 7. Τί εἶναι καθήκον καὶ πῶς διακροῦνται τὰ καθήκοντα; § 8. Πῶς διακροῦνται τὰ καθήκοντα ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν ἀξίαν; § 9. Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διακροῦνται τὰ δικαιώματα; § 10. Τί εἶναι δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία; § 11. Τί εἶναι ἐπιείκεια καὶ τί αὐστηρότης; § 12. Τίς εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέση τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν καθηκόντων; § 13. Τί εἶναι συνείδησις; § 14. Τί εἶναι ἡ ἐλευθέρη θέλησις; § 15. Ἡ ἀμαρτία ἐξήλειψε τὴν ἐλευθέρην θέλησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ; § 16. Τί εἶναι καταλογισμὸς τῶν πράξεων; § 17. Τί εἶναι ἀρετή; § 18. Εἶναι δυνατὴ τῷ ἀνθρώπῳ ἡ τελεία ἀρετή; § 19. Τί εἶναι κακία καὶ τίνα τὰ κροτύνοντα αὐτήν;

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΛΗΘΚΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ, ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ.

Α'.

Καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν.

§ 20. Τί εἶναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία; § 21. Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν; § 22. Ὅποια εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν Θεόν πίστις; § 23. Τίς εἶναι ὁ ἀληθὴς ὑπὲρ τῆς πίστεως ζήλος; § 24. Τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πίστει; § 25. Τί εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη; § 26. Ποία ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθὴς; § 27. Τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ; § 28. Τί εἶναι ἐλπίς πρὸς τὸν

Θεόν; § 29. Τί είναι προσευχή ἢ λατρεία; § 30. Τί είναι κοινή προσευχή καὶ τί ἑορταί; § 31. Πῶς πρέπει νὰ μεταχειρίζομεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τί είναι ὄρκος;

Β'.

Καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον.

§ 32. Τί είναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθήκον ἢ τί είναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον; § 33. Τίς είναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη; § 34. Τίνα είναι τὰ ἀντιθετὰ τῇ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπῃ; § 35. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον; § 36. Τί είναι τὸ καθήκον ἡμῶν πρὸς τὴν ιδιοκτησίαν τοῦ πλησίον καὶ πρῶτον τί είναι ιδιοκτησία; § 37. Πόσον σπουδαῖον καὶ ἱερὸν είναι τὸ καθήκον τοῦ σεβασθῆαι τὴν ιδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου; § 38. Τίνα τὰ ἀντικείμενα τῷ καθήκοντι τούτῳ; § 39. Ἄρκει νὰ σεβώμεθα τὴν ιδιοκτησίαν τοῦ πλησίον; ἢ τί είναι εὐποιία καὶ εὐεργεσία; § 40. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ὑπόληψιν ἢ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον; § 41. Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελώμεν εἰς ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ πλησίον; § 42. Τί είναι τὸ καθήκον τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους φιλαληθείας καὶ εἰλικρινείας; § 43. Τίνα είναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας παγιάζοντα καθήκοντα καὶ τί είναι γάμος; § 44. Τίνα είναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων; § 45. Τίνα είναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς; § 46. Τίνα είναι τὰ πρὸς ἀλλήλους τῶν οἰκοδεσποτῶν καὶ ὑπηρετῶν καθήκοντα; § 47. Τίνα τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί είναι πολιτεία; § 48. Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων ἢ πολιτῶν; § 49. Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα;

Γ'.

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν.

§ 50. Τί είναι ἡ ἀγάπη πρὸς ἑμᾶς αὐτοὺς καὶ πῶς διακρίνομεν τὰ καθήκοντα ταῦτα; § 51. Ποῖον είναι τὸ καθήκον ἡμῶν πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν; § 52. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος ἡμῶν; § 53. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν; § 54. Πῶς ὀφείλομεν νὰ φροντίζομεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ καλοῦ ἡμῶν ὀνόματος; § 55. Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ἑμῶν ἀναγκαιῶν;

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

§ 56. Πῶς δίνονται νὰ συγκεφαλαιωθῇ ὁλόκληρος ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ;

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1.

Τί είναι χριστιανική ήθική;

Χριστιανική ήθική είναι ή επιστημονική διδασκαλία περί τῶν ήθῶν τῶν εἰς τόν χριστιανόν προπόντων κατὰ τὰς άγίας Γραφάς. Η χριστιανική δηλ. ήθική έχουσα ώς κυριώτατον αὐτῆς ὀδηγόν τὰς Γραφάς, ἐξετάζει ὅποτος πρέπει νά ἦναι ὁ βίαις τοῦ Χριστιανοῦ, ποίους κανόνες ήθικούς πρέπει νά ἀκολουθῆ, τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τόν Θεόν, πρὸς τόν πλησίον καί πρὸς ἑαυτόν, ποίας ἀρετάς πρέπει νά ἀσκῆ καί ποίας κακίας νά φεύγῃ, ἵνα ἦναι: ἀληθῆς χριστιανός. Τό ζήτημα περί τῶν ήθῶν τοῦ ἀνθρώπου πραγματεύεται καί ἄλλη ἐπιστήμη, ή φιλοσοφική λεγομένη ήθική, ἀλλ' ἐνῶ αὕτη ἐν ταῖς ἐρεῦναις αὐτῆς ὀδηγεῖται μόνον ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου τοῦ ἀνθρώπου, ή χριστιανική εἰς τὰ ἐκ τοῦ λόγου ἐπιχειρήματα προστίθησι καί τὰς ἐκ τῶν Γραφῶν ἀποδείξεις.

§ 2.

Τίς ή αξία τῆς χριστιανικῆς Ηθικῆς;

Η αξία τῆς χριστιανικῆς ήθικῆς δεικνύεται 1) ἐκ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς. Δέν ὑπάρχουσιν ὑψηλότερα καί μᾶλλον ἐνδιαφέροντα δια τόν ἀνθρώπινον νοῦν ζητήματα ή ταῦτα· τίς εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου· τίς ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου· ποῖος νόμος πρέπει νά κανονίζῃ τὰς πράξεις του· πότε ὁ ἀνθρωπος πράττει κατ' ἀρετὴν καί σύμφωνα πρὸς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα καί πότε κακῶς. Πάντα δὲ τὰ ζητήματα ταῦτα εἶναι ή ὑπόθεσις τῆς χριστιανικῆς ήθικῆς. 2) Ἐκ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Σκοπὸς αὐτῆς εἶναι νά ὀδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὸ ἀγαθόν καί νά ἀποτρέψῃ ἀπὸ τοῦ κακοῦ, ἐκεῖνο μὲν παριστῶσα καί δεικνύουσα ὡς

τὸν ἀληθῆ προορισμὸν ἡμῶν, τοῦτο δὲ ὡς παρεκτροπὴν καὶ ἀποπλάνησιν. Τίς ἄλλη ἐπιστήμη ἐπιδιώκει ἱερώτερον σκοπὸν ; 3) Ἐκ τῶν κακῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀγνοίας τῆς ἠθικῆς. Πόσοι χριστιανοὶ καλούμενοι, ἀγνοοῦντες ποῖος εἶναι ὁ ἀληθὴς τοῦ χριστιανοῦ προορισμὸς καὶ τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ καθήγοντα, ζῶσι βίον ὅλως ἀπάθοντα πρὸς χριστιανούς ! Δὲν ἀρκεῖ μὲν βεβαίως ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ὅπως ἦναι τις ἐνάρετος, καὶ μεταξὺ τῆς γνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς πράξεως αὐτοῦ ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις, ἀλλ' ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ὁ πρῶτος ὅρος τῆς πράξεως αὐτοῦ. Πῶς δύναμαι νὰ πράττω πάντοτε τὰ καθήγοντά μου, ὅταν ἡ ἀγνοῶ ἐντελῶς αὐτὰ, ἢ γνωρίζω αὐτὰ κακῶς ; Καὶ ναὶ μὲν ἡ ἔλη χριστιανικὴ ἀνατροφή ἡμῶν καὶ πᾶσα ἡ ἄλλη ὀρθοσκευτικὴ ἡμῶν μόρφωσις ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἠθικῶν ἡμῶν καθηκόντων, ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ εἶναι τὸ ὀρθοσκευτικὸν ἐκεῖνο μάθημα, τὸ ὁποῖον ὡς κίριον αὐτοῦ ἔργον ἔχει νὰ δώτῃ ἡμῖν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῶν καθηκόντων ἡμῶν, καὶ νὰ διδάξῃ ἡμᾶς ὅποιος πρέπει νὰ ἦναι ὁ βίος ἡμῶν ὡς χριστιανῶν.

§ 3.

Πῶς διαιροῦμεν τὴν Ἠθικὴν ;

Τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν διαιροῦμεν εἰς δύο μέρη: τὸ Γενικόν, ἐν ᾧ ἐκθέτομεν τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ ἐξετάζομεν ἐν γένει τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ χριστιανοῦ, τίς εἶναι ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος, καθ' ὃν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ πράττῃ, τί εἶναι καθήκον, τί δικαίωμα, τί συνείδησις, τί ἐλευθέρια θέλησις, τί ἀρετὴ καὶ τί κακία, καὶ τὸ Εἰδικόν, ἐν ᾧ ἐξετάζομεν εἰδικῶς τὰ καθήγοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτὸν.

(*) Ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς Κατηχήσεως, ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ δεκαλόγου, ἐκτίθεται ἡ χριστιανικὴ Ἠθικὴ, ἀλλ' ὅ,τι ἐκεῖ διδάσκεται συντόμως, καὶ ἄνευ ἐπιστημονικῆς τάξεως, ἀναπτύσσεται ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἠθικῇ κατὰ πλάτος καὶ ἐμμεθῶς.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ.

§ 1.

Τίς ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον.

Ἴνα γνωρίζωμεν, ποῖα εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ, πῶς ἐν γένει ὀφείλει ὁ χριστιανὸς νὰ κανονίζῃ τὸν βίον του, πρέπει νὰ εὐρωμεν τὸν ὑψιστον ἠθικὸν νόμον, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ἀκολουθῇ καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποῖου νὰ παράγῳνται ἀναγκαίως πάντα τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἐν ταῖς διαφόροις σχέσεσιν αὐτοῦ καὶ ταῖς ποικίλαις περιστάσεσι τοῦ βίου αὐτοῦ. Τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, τίς εἶναι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον, πρὸς οὗς κυρίως ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα αὐτοῦ.

Ὁ Θεὸς, καθὼς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κόσμου ἐν γένει, ὅστις δὲν ἠδύνατο αὐτομάτως νὰ προσέλθῃ (τοῦτο θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῇ τις), οὕτως εἶναι καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη παρὰ τοῦ Θεοῦ ὡς ἡ κορωνὴ τῆς κτίσεως, κατ' εἰκόνα Θεοῦ (Γεν. α', 26. 6', 7), ὡς ὄν δηλ. πνευματικὸν, τ. ἔ. λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, τὸ ὁποῖον ἔχει τὸν προορισμὸν διὰ τῆς δυνατῆς τελειοποιήτεώς του νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεόν. «Ἔσεσθε τέλειοι, λέγει ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι» (Ματθ. ε'. 48). Οὐ μόνον δ' ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ προορίσας αὐτὸν μετὰ τοσοῦτον ὑψηλῶν δώρων,

ὑπέδειξεν αὐτῷ τοσοῦτον μέγαν προορισμόν, ἀλλὰ καὶ προνοεῖ περὶ αὐτοῦ πατρικῶς, ὧν πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτόν. Διὰ τοῦτο καλεῖ αὐτόν ἡ Γραφή « πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς » (Ματθ. ε', 16). Εἰς τὸν Θεὸν λοιπὸν ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν· αὐτὸς εἶναι δι' αὐτόν τὸ πρότυπον πάσης τελειότητος, πρὸ ἣν πρέπει νὰ σπουδαίῃ, τὸ ἄκρον ἀγαθόν, πρὸς τὸ ὅποιον ὀφείλει νὰ τείνῃ, ὁ πατήρ, ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται. Ὁ δὲ πλησίον τ. ἔ. πᾶς ἄνθρωπος εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ, ὅμοιον ἡμῶν, φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄν λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς τελειοποιήσεώς του. Ἡ Γραφή θεωρεῖ πάντας τοὺς ἀνθρώπους προελθόντας ἐκ τῆς αὐτῆς πρωτοπλάστου οἰκογενείας. « Ἐποίησε, λέγει ὁ Παῦλος, ἐξ ἐνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς » (Πράξ. ιζ', 24). Ὡς λογικοὶ καὶ ἐλεύθεροι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἰσῆς ἀξίας. Κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν δὲν διαφέρει κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον ὁ Ἰουδαῖος καὶ ὁ Ἕλληνας, ὁ δούλος καὶ ὁ ἐλεύθερος, τὸ ἄρσεν καὶ τὸ θῆλυ (Γαλ. γ', 28), ἀλλὰ πάντες εἶναι ἴσοι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀδελφοί.

Κατὰ ταῦτα ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς μὲν τὸν Θεὸν εἶναι σχέσις πλάσματος πρὸς τὸν πλάστην, υἱοῦ πρὸς πατέρα, πρὸς ὃν ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν, καὶ πρὸς ὃν ὡς πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν δέον νὰ τείνῃ, πρὸς δὲ τὸν πλησίον σχέσις πρὸς ὅμοιον πλάσμα πεπρωτισμένον μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνθρωπίνης, δηλ. λογικῆς ἀξίας, ἧτοι σχέσις ἀδελφοῦ πρὸς ἀδελφόν (*).

(*) Ὅτι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφήν καὶ τὴν ὑγιᾶ λογικὴν τῆς αὐτῆς, τοῦτο ἀνεπτύσσεται καὶ ἀποδεικνύεται ἐν τῇ κατηχήσει. Ὅρα ἡμετέρας Χριστιανικῆς Κατηχήσεως § 18 καὶ 19.

§ 5.

Τίς ὁ ἠθικὸς νόμος ὁ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάζων, καὶ πῶς δεικνύεται ὅτι εἶναι ἔμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ;

Ἄρα ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ αὐτοῦ, ἢ ὁ πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτὸν πατὴρ, ὁ δὲ πλησίον εἶναι ἀδελφός, πλάσμα ὅμοιον αὐτῷ, μετὰ τῆς αὐτῆς ἀξίας πεπρωτισμένον, ὡς ἠθικὸς νόμος(*) τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὃν ὀφείλει νὰ κανονίζῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, δύναται ἀναγκαίως νὰ ἐξαχθῇ οὕτως: *Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον του ὡς ἑαυτὸν. Τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἐχαρακτήρισεν ὡς ἕψιστον ἠθικὸν νόμον αὐτὸς ὁ Κύριος εἰπὼν, ὅτι ἐν ταῖς ἐντολαῖς « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου » καὶ « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν », ἕλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται (Ματθ. κβ', 40). Πᾶν ὅ,τι εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν ἀγάπην ταύτην, πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι ἀγαθόν, πᾶν δ' ὅ,τι ἀπέδει εἶναι κακόν, ἁμαρτία. Πᾶσαι δὲ ἐν γένει αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου δύνανται νὰ κανονισθῶσι κατὰ τὸν καθολικὸν τοῦτον νόμον. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ πράττῃ ὅ,τι ἡδύνη ἀπλῶς τὰς αἰσθήσεις του (ἀρχὴ τῶν ἕλιστων), ἢ ὅ,τι ἀπλῶς συμφέρει ἡμῖν καὶ κολακεύει τὸν ἐγωϊσμὸν ἡμῶν (ἀρχὴ τῶν ἐρωϊστων), ἀλλ' ὅ,τι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ὑπαγορεύεται ὡς καθ' ἑαυτὸ ἀγαθόν, ὡς σύμφωνον δηλ. πρὸς τὴν ἀφειλομένην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην (ἀρχὴ τῆς καθαρᾶς ἠθικῆς). Ὁ ἠθικὸς οὗτος νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν*

(*) Ἡ θικὸν νόμον καλοῦμεν τοῦτον, διότι κατ' αὐτὸν πρέπει νὰ βυθίζονται τὰ ἠθικὰ ἢ αἰτιατὰ ἡμῶν.

παντί ἀνθρώπῳ. Πᾶς ἄνθρωπος δηλ. αἰσθάνεται, ὅτι εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἔχει ἔμφυτον τὴν γνώσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ· ἢ συνειδήσις τοῦ ὑπαγορεύει αὐτῷ ὡς πρακτέον μὲν τὸ ἀγαθόν, φευκτέον δὲ τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο καλεῖ ὁ Παῦλος τὸν νόμον τοῦτον « γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν » (Ῥωμ. 6', 16). Ὁ Θεὸς αὐτὸς ἐνέγραψεν αὐτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν· διὰ τοῦτο ἐκφράζει τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. Ὁ κατ' αὐτὸν πράττων, πράττει κατ' αὐτὸ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα. Τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον πάντοτε ἀνεγνώριζεν ὁ ἄνθρωπος· ὅτι ἀπαγορεύει ἡμῖν σήμερον ὡς ὀρθὸν καὶ δίκαιον, ὑπηγόρευε τοῖς ἀνθρώποις ὡς τοιοῦτο καὶ πρὸ χιλιᾶδων ἑτῶν, καὶ θέλει ὑπαγορεύει ὡς τοιοῦτο καὶ μετὰ χιλιᾶδας ἑτῶν. Τὸ κλέπτειν πάντοτε ἦτο κακόν, καὶ θὰ θεωρῆται πάντοτε ὡς τοιοῦτο· τὸ εὐεργετεῖν τὸναντίον καλόν· τὸ σέβεσθαι τὸ θεῖον ἀρετὴ· ἢ πρὸς τὸ θεῖον ἀσέβεια κακία (*). Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἁμαρτία, ἥτις ἀπὸ τῶν πρωτοπλάστων κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν ἀρξαμένη διεδόθη εἰς ὄλον τὸν κοσμὸν, ἐξησθένησε παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τὴν φωνὴν τοῦ νόμου τούτου, ἀλλὰ μόνον ἐξησθένησε, δὲν ἀπέπνιξεν ὅλως αὐτήν. Καὶ αὐτὰ τὰ ἔθνη κατὰ τὸν Παῦλον « φύσει τὰ τοῦ νόμου ἐπίσταν » (αὐτόθι). Διὰ τοῦ θεοῦ φωτὸς τῆς ἀποκαλήψεως τῆς Π. καὶ Κ. Δ. ὁ ἠθικὸς οὗτος νόμος ἀποκτᾷ ἐν τῷ ἀναγεγεννημένῳ ἀνθρώπῳ πᾶσαν τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ καθαρότητα καὶ ἰσχύρ.

(*) Ἄν ὑπῆρξαν ἢ ὑπάρχουσιν ἐντελῶς βάρβαροι καὶ ἄγριοι λαοί, παρ' οἷς οὐδὲν ἔχουσιν ἠθικῶν ἰδεῶν ἀνευρίσκεται, τοῦτο δὲν διαψεύδει τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, διότι ἀνερευῶντες τὴν ἠθικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν πρέπει νὰ λάβωμεν αὐτὸν ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀγριότητος καὶ βαρβαρότητος, ἥτις εἶναι παρεκτροπὴ ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἡμερότητος, ἥτις εἶναι ἡ κανονικὴ κατάστασις αὐτοῦ, ἀπαραλλάκτως, ὅπως ἐρευῶντες τὰς ἰδιότητας φυτοῦ τινος πρέπει νὰ λάβωμεν αὐτὸ ἐν τῇ κανονικῇ του ἀναπτύξει, οὐχὶ δὲ ἐν καταστάσει μαρτυροῦ.

§ 6.

Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος πρέπει νὰ ἐκπληροῦται μετὰ εἰλικρινοῦς διαθέσεως, ἐξ ἀγάπης δηλ. πρὸς τὸ ἀγαθὸν, οὐχὶ δὲ δι' ἄλλους σκοπούς. Ὅταν πράττω ἀγαθὴν τινα πράξιν οὐχὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐξ ἀγάπης πρὸς ὃν ἀναφέρεται ἡ πράξις, ἀλλ' ἢ πρὸς ἐπίδειξιν, ἢ χάριν κέρδους, ἢ ἐκ φόβου, τότε ἡ ἀγαθὴ αὕτη πράξις οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀρετὴ τῶν Φαρισαίων, ἣν σφοδρότατα διὰ τοῦτο ἐλέγχει ὁ Κύριος ἐν τοῖς εὐαγγελίοις, αἵτινες τὰ πάντα ἐποίουν « πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις » (Ματθ. 5', 1). Μόνον ὅταν τὸ ἐλαττήριον τῆς πράξεως ἦναι ἀγαθὸν, τότε ἡ καθ' ἑαυτὴν ἢ οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πράξις εἶναι καὶ ἠθικῶς (ὡς πρὸς τὸν πράττοντα) ἀγαθὴ. Ὅταν τοῦναντίον ὁ σκοπὸς ἦναι κακὸς, δύναται ἡ οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πράξις νὰ μεταβληθῆ εἰς ἠθικῶς κακὴν. Ὅταν πρὸχ. δίδω χρήματα εἰς ἐνδεᾶ τινα, ἵνα μεταχειρισθῶ αὐτὸν πρὸς πονηρὸν τινα σκοπὸν, ὅπως ψευδομαρτυρήσῃ ὑπὲρ ἐμοῦ λ.χ., τότε μεταστρέφω τὴν εὐεργεσίαν πρὸς αὐτὸν εἰς ἠθικῶς κακὴν πράξιν. Δὲν συμβαίνει ὅμως καὶ τἀνάπαλιν δηλ. οὐσιωδῶς ἢ καθ' ἑαυτὴν κακὴ πράξις δὲν δύναται νὰ μεταστραφῆ εἰς ἠθικῶς ἀγαθὴν, διότι ὁ πράττων τὴν κακὴν πράξιν εἶχεν ἴσως ἀγαθὸν σκοπὸν, καθότι ὁ σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ μέσα, ὅπως ἐδίδασκον οἱ Ἰησοῦται. Δὲν δύναμαι νὰ φρονεύσω τινὰ ἢ νὰ ἀραιρέσω τὴν περιουσίαν του, ὅπως εὐεργετήσω ἄλλον. Ἡ πράξις λοιπὸν ἵνα ἦναι ἀγαθὴ, πρέπει καὶ κατ' οὐσίαν ἢ καθ' ἑαυτὴν καὶ κατὰ τὸν σκοπὸν ἢ ἠθικῶς νὰ ἦναι ἀγαθὴ. Οὕτω πρέπει νὰ ἐκπληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος.

§ 7.

Τί εἶναι καθήκον καὶ πῶς διακρίθονται τὰ καθήκοντα ;

Καθήκον λέγεται πᾶσα πράξις ἐπιβαλλομένη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης. Π.δ.χ. ὁ ἠθικός νόμος μοὶ ἐπιβάλλει νὰ ἐλεῶ τοὺς πτωχοὺς. Τὸ ἐλεεῖν τοὺς πτωχοὺς εἶναι καθήκον μου. Τὰ καθήκοντα δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς ἀποφατικά καὶ εἰς θετικά· ἀποφατικά εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπογορεύουσί τι, οἷον μὴ κλέψῃς· θετικά τὰ ἐπιβάλλοντά τι, οἷον ἐπαίνει τὰς καλὰς πράξεις τῶν ἄλλων. Ἐπειτα διακρίθονται τὰ καθήκοντα εἰς ἀπόλυτα ἢ γενικά καὶ εἰς σχετικὰ ἢ εἰδικά. Ἀπόλυτα ἢ γενικά λέγονται τὰ καθολικὰ καθήκοντα παντὸς ἀνθρώπου, οἷον ἀγάπα τὸν Θεόν, τήρει τὰς ὑποσχέσεις σου. Σχετικὰ δὲ ἢ εἰδικὰ λέγονται τὰ καθήκοντα τὰ γεννώμενα ἐκ σχέσεων, ἃς ἡμεῖς οἰκαιοθελῶς συνήψαμεν, καὶ αἵτινες δὲν ἐπιβαρύνουσιν ἀπολύτως πάντα ἄνθρωπον ὡς ἄνθρωπον, οἷον τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν συζύγων, τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν ἐταίρων ἐνὸς συλλόγου. Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρόσωπον, πρὸς ὃ ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου, δύνανται ταῦτα νὰ διακριθῶσιν εἰς καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν. (Μὴ λατρεύῃς τὰ εἰδωλά· μὴ ἐπιθυμῇς τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα· φρόντιζε περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοῦς σου καὶ τῆς διαπλάσεως τῆς καρδίας σου.) Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν, πρὸς ὃν ἀποβλέπουσι τὰ καθήκοντα, διακρίθονται εἰς δικαιοσύνης καὶ εἰς φιλανθρωπίας καθήκοντα· ἐκεῖνα ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ νὰ μὴ βλάβῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν πλησίον του (μὴ φονεύσῃς), ταῦτα εἰς τὸ νὰ εὐεργετῇ αὐτόν· (τῷζε τὴν κινδυνεύουσαν ἀδίκως ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου) ἐκεῖνα ἐκβιάζονται καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν νόμων ταῦτα ἀρτίζονται εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου ἀνθρώπου. Εὐεργεσία βεβιασμένη δὲν ἤθελεν

εἶσθαι ἀληθῆς εὐεργεσία. Ἄλλὰ καὶ τὰ μὲν καὶ τὰ δὲ εἶναι ἐπισησ σπουδαία καθήκοντα, διὰ τῆς ἐκπληρώσεως δὲ τῶν δευτέων δεικνύεται ὁ ἀληθῶς ἀγαθὸς ἄνθρωπος, ὁ ἀληθῆς χριστιανός· διότι τὰ πρῶτα δύνανται νὰ τηρῶνται καὶ παρὰ τῶν κακῶν ἐκ φόβου μόνον τῶν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων ἀπειλουμένων τιμωριῶν· τὰ δὲ δευτέρα προὔποθέτουσι πάντοτε ἀγαθὴν διάθεσιν, σέβας πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον, ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος τὴν μέλλουσαν περιγράφων κρίσιν, κηρύττει ἀξιόους ἀνταμοιβῆς οὐχὶ τοὺς μὴ ἀδικήσαντας ἀπλῶς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ τοὺς θρέψαντας τοὺς πεινῶντας, ποτίσαντας τοὺς διψῶντας, συναγαγόντας τοὺς ξένους, περιβαλόντας τοὺς γυμνοὺς, καὶ ἐπισκεφθέντας τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ (Ματθ. κέ, 31—46).

§ 8.

Πῶς διακρίνονται τὰ καθήκοντα ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν ἀξίαν;

Τὰ καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν των διαφέρουσι κατὰ τὴν *ιδιότητα τοῦ ἀπαιτουμένου πράγματος*, κατὰ τὴν ἀξίαν τοῦ πρὸς ὃ ἀναφέρονται προσώπου, καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν χρεῖαν τῶν πρὸς οὓς ἔχομεν τὰ καθήκοντα. Τὸ καθήκον τοῦ μὴ ἀφαιρεῖν τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον εἶναι πολὺ μεγαλύτερον τοῦ καθήκοντος τοῦ μὴ ἀφαιρεῖν τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου· διότι ἡ ζωὴ εἶναι μεγαλύτερον ἀγαθὸν τῆς περιουσίας. Τὸ καθήκον τῆς ὑπακοῆς εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἢ εἰς τὸν ἡθικὸν νόμον εἶναι ἀνώτερον τοῦ τῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχάς· διότι οἱ ἄνθρωποι δὲν δύνανται νὰ ἦναι ἡμῖν τοσοῦτον σεβαστοὶ ὅσον ὁ Θεός· ἡ εὐεργεσία πρὸς πόλιν ὅλην μεγαλύτερα τῆς πρὸς ἄτομον· διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐεργετουμένων μείζων· ἡ βοήθεια πρὸς κινδυνεύοντα μεγαλειτέρα τῆς πρὸς δυναμέον

καὶ ἄλλοθεν νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀνάγκας του· Διότι ἡ χρεία τοῦ πρώτου μεγαλητέρα. Τὴν διαφορὰν ταύτην τῶν καθήκοντων κατὰ τὴν ἀξίαν πρέπει νὰ λαμβάνῃ τις ἐπιμελῶς ὑπ' ὄψιν, διότι πολλάκις ἐν τῷ βίῳ συμβαίνει σύγκρουσις καθηκόντων, ὥστε εἶναι τις ἠναγκασμένος τὸ μὲν νὰ πράξῃ, τὸ δὲ νὰ παράλειψῃ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ προτιμῶνται τὰ σπουδαιότερα τῶν βιττον σπουδαίων.

§ 9.

Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα.

Δικαίωμα εἶναι ἡ πρὸς τι ἐξουσία, ἣν παρέχει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος. Καθὼς δηλ. ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους, οὕτως ἐπιβάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνάλογα καθήκοντα πρὸς ἡμᾶς, ὧν τὴν ἐκπλήρωσιν δικαιοῦμεθα νὰ ἀπαιτῶμεν. Ἡ ἐξουσία πρὸς τὸ ἀπαιτεῖν τι ἢ οὕτως ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου διδομένη εἶναι δικαίωμα ἡμῶν. Πῶς καθὼς ἔχω ἐγὼ τὸ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, οὕτως ἔχω παρὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτῶ, οἱ ἄλλοι νὰ σέβωνται τὴν ζωὴν μου, ἔχω δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς μου. Καὶ τὰ δικαιώματα δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν εἰς ἀπόλυτα (ἢ φυσικὰ) καὶ εἰς σχετικὰ (ἢ ἐπίκτητα). Τὰ πρῶτα ἔχομεν ἐκ φύσεως. Ἐχω λ. χ. τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερασπίζω τὴν ζωὴν μου. Τὰ δευτέρα γεννῶνται ἐκ τῶν σχέσεων, ἃς ἡμεῖς οἰκαιοθελῶς συνήψαμεν, ὡς ἂν δικαιοῦμαι νὰ μετέχω ἀναλόγως τοῦ κέρδους κοινῆς τινος ἐταιρίας. Τὰ δικαιώματα ἔπειτα εἶναι ἢ προσωπικὰ, ὅταν ἀναφέρονται εἰς τὸ πρόσωπον, ἢ πραγματικὰ ὅταν ἀναφέρονται εἰς πράγματα. Τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς τιμῆς ἡμῶν εἶναι προσωπικόν· τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας ἡμῶν εἶναι πραγματικόν. Ἄλλη διαίρεσις τῶν δικαιω-

μάτων είναι ἢ εἰς ὠρισμένα, ποιαῦτα δηλ. τὰ ἔποια ὀριζόμενα ὑπὸ τοῦ νόμου δύνανται νὰ ἐκβιασθῶσι, κα. εἰς ἀόριστα, ποιαῦτα τὰ ἔποια δὲν δύνανται διὰ νόμων νὰ ἐρισθῶσι καὶ νὰ ἐκβιασθῶσιν, ἀρινομένης τῆς τηρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου. Τὰ μὲν πρῶτα ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, τὰ δὲ δεύτερα εἰς τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας. Παράδειγμα ὠρισμένου δικαιώματος· δικαιοῦμαι νὰ κατέχω τὴν περιουσίαν μου· ἐάν τις δὲν θέλῃ νὰ σεβασθῇ τὸ δικαίωμά μου τοῦτο, καὶ θέλῃ νὰ μὲ ἀφαιρέσῃ τὴν περιουσίαν μου, δύναμαι ἐπικαλούμενος ὑπὲρ ἑμαυτοῦ τοὺς πολιτικούς νόμους νὰ διεκδικήσω τὸ δικαίωμά μου, καὶ νὰ ἐκδιᾶσω τὸν σεβασμὸν του παρὰ τοῦ ἄλλου. Παράδειγμα ἀορίστου δικαιώματος· δικαιοῦμαι νὰ ἀπαιτῶ παντες νὰ μὲ ἐπαινῶσι καλῶς πράττοντα· δὲν δύναμαι ὅμως καὶ νὰ ἐξαναγκάσω πρὸς αὐτοὺς τοῦτο. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν δύναται εἰμὴ μόνον νὰ ἀπαιτῇ τὴν τήρησιν τῶν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν εἰς ταῦτα ἀνταποκρινομένων ὠρισμένων δικαιωμάτων. Μόνον δηλ. τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους βλάβην ἀποκρούει ὁ πολιτικὸς νόμος, τὴν πρὸς αὐτοὺς εὐεργεσίαν καὶ φιλανθρωπίαν καταλείπων εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου. Ἡ φιλανθρωπία δὲν θὰ ἦτο φιλανθρωπία, καὶ δὲν θὰ εἶχεν οὐδεμίαν, ἀξίαν ἐὰν ἐξεβιάζετο ὑπὸ τῶν νόμων.

§ 10.

Τί εἶναι δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία;

Δικαιοσύνη εἶναι σταθερὰ γνώμη ἢ ἐξίς τοῦ σέβεσθαι τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων· ἀδικία τούναντίον ἢ ἐξίς τοῦ περιφρονεῖν καὶ καταπατεῖν τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Τὴν δικαιοσύνην διακροῦμεν εἰς δικαιοσύνην ἐν στεροτέρᾳ ἐννοίᾳ ἢ πολιτικὴν καλουμένην, ἥτις περιορίζεται εἰς τὸν σεβασμὸν μόνον τῶν πολιτικῶς ἐκβιαζομένων δικαιωμάτων, καὶ εἰς δικαιοσύνην καθο-

λικήν ἢ χριστιανικὴν, τὴν ἐκτεινομένην καθόλου εἰς πάντα τὰ δικαιώματα, εἰς τὸν σεβασμὸν καὶ τῶν μὴ ἐκβιαζομένων ἢ τῶν ἀορίστων δικαιωμάτων, ἧτις ἀπαιτεῖται παρὰ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπηγόρευσε οὐ μόνον τὸ φονεῦν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀργίζεσθαι καὶ δυσμενῶς διακείσθαι πρὸς τὸν πλησίον, οὐ μόνον τὸ μὴ ἐπιорκεῖν ἢ ψευδορκεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπλῶς ψεύδεσθαι (Ματθ. ε', 21. 33). Ἡ ἀδικία ἢ ἡ προσβολὴ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων, ὅταν γίνηται μετὰ δόλου, καλεῖται ἀπλῶς ἀδικία, *κακούργημα* δέ, ὅταν γίνηται μετὰ βίας.

§ 11.

Τί εἶναι ἐπιείκεια καὶ τί ἀστυρότης ;

Ἐπιείκεια εἶναι, ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιωμάτων ἡμῶν νὰ ἀποβλέπωμεν πάντοτε πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, καὶ νὰ μὴ δεικνύωμεν ὑπερακριβείαν ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσιν ἡμῶν ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων. Ἡ δικαιοσύνη δηλ. πρέπει νὰ ἦναι πάντοτε συνδυασμένη μετὰ τῆς φιλανθρωπίας. Πρὸς γ. ὅταν τις ἐξ αἰτίας ἀνωτέρας, ἐκ περιστάσεων ἀπροόπτων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ ὑποχρέωσίν τινα πρὸς ἡμᾶς, εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐποίας δικαιοσύμεθα, ἐὰν ἡμεῖς φιλάνθρωποι, πρέπει νὰ δεῖξωμεν ἐπιείκειαν, καὶ νὰ μὴ ἀπαιτήσωμεν μετὰ μεγάλης ἀκριβείας τὸ δικαίωμα ἡμῶν. Ἄλλως θὰ φανῶμεν σκληροὶ καὶ ἀπάνθρωποι. Ἡ ἐπιείκεια ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθηκόντων ἡμῶν. Οὐ μόνον δηλ. δεόν νὰ ἐκπληρῶμεν τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἐφ' ὅσον ἡ ἀστυρὰ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ νὰ πράττωμεν καὶ τι πλεόν, ὅταν ἡ χρεῖα ἢ ἡ ἀσθένεια τῶν πρὸς οὓς τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἀναφέρονται, ἀπαιτῶσι τοῦτο. Ἡ ἐπιείκεια λοιπὸν πρέπει νὰ συνοδεύῃ πάντοτε τὴν δικαιοσύνην· ἄλλως ἡ ἄκρα

δικαιοσύνη καταντᾶ ἄκρα ἀδικία(*). Πρέπει ὁμως ἡ ἐπιείκεια νὰ δεικνύεται μετὰ συνέσεως, ὅταν δεῖ καὶ πρὸς οὓς δεῖ· διότι δύναται ἡ μεγάλη καὶ ἀλόγιστος ἐπιείκεια νὰ ἐπιζέρη μεγάλα κακά, μάλιστα ὅταν ἐφαρμόζεται οὕτως ἀσυνέτως πρὸς ὑφισταμένους ἢ πρόσωπα, ὧν ἀνέλαθέ τις τὴν παιδαγωγίαν καὶ μόρφωσιν. Ἡ ἀυστηρότης εἶναι ἡ ἄνευ ἐπιεικείας δικαιοσύνη, τὸ μὴ λαμβάνειν ὑπ' ὄψιν δηλ. οὔτε ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιωμάτων, οὔτε ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν καθηκόντων οὐδόλως τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἢ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας.

§ 12.

Τίς εἶναι ἡ ἀμειβαία σχέσης τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων;

Τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα συνδέονται στερότατα πρὸς ἄλληλα. Πᾶν καθήκον συνυπονεῖ καὶ δικαίωμα τι. Εἰς τὰ δικαιώματα τὰ ὅποια ἔχει τις ἐπὶ τῆς ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας του ἀντιπαρακείνται τὰ ἀνάλογα καθήκοντα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν του καὶ ἀντιθέτως εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα αὐτοῦ ἀντιπαρακείνται τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ἀντιπαρακείνται δὲ πάντοτε τὰ ὁμοειδῆ καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ὥστε γνωρίζων τις καθήκον τι, δύναται νὰ εὑρῇ καὶ τι ὁμοειδὲς δικαίωμα καὶ τ' ἀνάπαλιν.

§ 13.

Τί εἶναι συνειδήσις;

Συνείδησις λέγεται ἡ ἐνέργεια ἐκείνη τοῦ νοῦς, καθ' ἣν κρίνομεν πρᾶξιν τινα ἡμετέραν, ἂν ἦναι σύμφωνος ἢ οὐ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ σωτηριώδης αὕτη φωνὴ τῆς συνειδήσεως, ἥτις

(*) *Summum jus summa injuria.*

δικαίως φωνή Θεοῦ καλεῖται, διότι παρὰ τοῦ πλάστου ἐνετέθη ἡμῖν ὡς ὁδηγὸς ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν καὶ αὐτοῦ τὸ ἅγιον θέλημα ἐξαγγέλλει, πρὸ μὲν τῆς πράξεως προτρέπει μὲν ἡμᾶς πρὸς αὐτήν, ἐὰν ἦναι ἀγαθὴ, ἀποτρέπει δ' ἀπ' αὐτῆς, ἐὰν ἦναι κακὴ καὶ τότε λέγεται προηγουμένη συνειδήσις· μετὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως, ἐὰν μὲν ἡ πράξις ἦτο καλὴ, ἐπαινεῖ ἡμᾶς καὶ συγχαίρει ἢ παρέχει ἡμῖν τὴν καλουμένην ἠθικὴν ἰκανοποίησιν, ἐὰν δὲ κακὴ, φέγει καὶ ἐλέγχει, ἢ γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὴν τύψιν τῆς συνειδήσεως, καὶ τότε λέγεται ἐπομένῃ. Δύναται δὲ ἡ συνειδήσις νὰ ἐπισκοπισθῇ ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας καὶ διαστραφῇ. Διὰ τοῦτο διακρίνουσι πολλὰ εἶδη συνειδήσεως, τὴν εὐλαβῆ ἢ ὑγιᾶ, ὅταν ὀρθῶς κρίνῃ τὰς πράξεις ἡμῶν τὰς τε μεγάλας καὶ τὰς μικρὰς ἀναλόγως τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν· εἰς πλατεῖαν ἢ ἐλαστικὴν, ὅταν μόνον τὰ μεγάλα ἀδικήματα αἰσθάνηται καὶ, δι' αὐτὰ μόνον ἐλέγχουσα τὸν ἄνθρωπον, συγχωρῇ αὐτὸν διὰ πολλὰ ἄλλα σπουδαῖα ἀδικήματα, ἢ ὅτε μὲν εἶναι αὐστηρὰ, ὅταν δηλ. δὲν πρόκηται περὶ μεγάλου συμφέροντος, ὅτε δὲ ἐπιεικὴς, ὅταν παρουσιάζεται σπουδαῖόν τι συμφέρον εἰς περιδεῖα, ὅταν περὶ μικροῦ λόγου ἀξίας πραγμάτων θορυβῆται καὶ εὐρίσκηται πάντοτε ἐν ἀμφιβολίαις καὶ τέλος εἰς φαρισαϊκὴν συνειδήσιν, ὅταν περὶ μόνον τὰ μικρὰ ἐπιδειξέως χάριν δεικνύῃ μεγάλην αὐστηρότητα, περὶ δὲ τὰ μεγάλα ἦναι ἀδιάφορος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος λέγεται φαρισαϊκὴ συνειδήσις ἐκ τῶν Φαρισαίων, οἵτινες, καθὼς λέγει ὁ αὐτοὺς ἐλέγξας Κύριος, διύλιζον τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον κατέπινον καὶ ἐκαθάριζον τὸ ἐξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἐνῶ τὸ ἔσωθεν ἦτο μεστὸν πάσης ἀκαθαρτίας (Ματθ. κγ'. 24). Ὁ τὴν ὑγιᾶ συνειδήσιν κεκτημένος ὀνομάζεται εὐσυνειδήτος· ὁ τοιοῦτος οὐδὲν πράττει παρὰ συνειδήσιν, πάντοτε σπουδάζων σύμφωνον πρὸς τὴν φωνὴν αὐτῆς νὰ ζῇ κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ νὰ πράττῃ μόνον ὃ, τι εἶναι σύμ-

φωνον πρὸς τὴν ἀγάπην, πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Ἄσυνειδήτος εἶναι τὸ ἀντιθετὸν τοῦ εὐσυνειδήτου· ὁ τοιοῦτος ἀδιαφορεῖ πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἀσυνειδησία αὕτη ἐπιτεινομένη δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀναληθισίαν, ἥτις εἶναι ἡ ἠθικὴ κατὰστασις ἐκείνου, ὅστις καὶ διὰ τὰ βαρύτερα ἐγκλήματα δὲν αἰσθάνεται ἄλλος ἢ τὴν τύψιν συνειδήσεως. Ἐπι δεῖ χείρων εἶναι ἡ κατὰστασις τῆς πωρώσεως τοῦ νοῦς, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον δὲν τύπτεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, πράττων βεβήματα ἀμικρτήματα, ἀλλὰ καὶ χαίρει εἰς τὸ κακόν. Τοιοῦτοι ἄνθρωποι, εὐτυχῶς σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι τέρατα, ἐν οἷς οὐδὲν ἔχνος σχεδὸν συνειδήσεως διασώζεται. Τὴν συνειδησίην του πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ διατηρῇ καθαρὰν καὶ ζωηράν· εἰς τοῦτο δὲ τὰ μέγιστα δύναται νὰ συντελέσωσιν ἡ μελέτη τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ ἐν γένει ὠρελίμων ὀρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βιβλίων, ἡ ἀκράσις τοῦ θεοῦ λόγου καὶ ἐν γένει ἠθικῶν ὁμιλιῶν, καὶ ἡ μετὰ εὐσυνειδήτων ἀνθρώπων συναναστροφή. Ἐν τῷ βίῳ του ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὰ ἐξῆς πρακτικὰ παραγγέλματα.

Μέλλων νὰ πράξῃς τι, ἐρώτα προσεκτικῶς τὴν συνειδησίην σου, ἂν ἦναι ἀγαθὸν ἢ κακόν.

Ποτὲ μὴ πράξῃς ὅ,τι ἡ συνειδησίς σου σοὶ λέγει ὅτι εἶναι κακόν.

Πράττε μόνον ὅ,τι σοὶ λέγει ἡ συνειδησίς σου, ὅτι εἶναι ἀγαθόν.

§ 14.

Τί εἶναι ἡ ἐλευθέρη θέλησις :

Ἡ συνειδησις ἐν ἡμῖν δὲν ἤθελεν ἐπικρινεῖ μὲν ἡμᾶς ὅταν πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ψέγει δὲ, ὅταν πράττωμεν τὸ κακόν, ἐὰν δὲν

ἤμεθα ἐλεύθεροι, ἐάν ὅ,τι πράττωμεν, δὲν ἦτο προϊόν τῆς ἡμετέρας ἐκλογῆς. Ὁ ἄνθρωπος μετὰ τῆς λογικότητος ἔλαβε παρὰ τοῦ πλάστου καὶ τοῦτο τὸ δῶρον, νὰ ἐκλέγῃ ἐλευθέρως τὸ πρακτέον (Σοχ. Σειριέ, 14—20) (*). Τοῦτο εἶναι ἡ καλυμμένη ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως. Ἐπ' αὐτῆς δὲ στηρίζεται ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς πράξεις του· ἄνευ αὐτῆς οὐδεμία πράξις εἴτε καλὴ εἴτε κακὴ ἠδύνατο νὰ καταλογισθῇ τῷ ἀνθρώπῳ· ὁ ἠθικὸς δὲ βίος τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἀδύνατος. Ὁ ἄνθρωπος καθὼ ἐλεύθερον ὄν εἶναι ὄν ἠθικόν. Εἶναι μὲν ἄλληθις, ὅτι τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐπηρεάζουσι διάφοροι αἰτιαί, ὅτε μὲν αἱ αἰτιθητικαὶ ἀπολαύσεις, ὅτε δὲ ὁ ἐγωϊσμὸς, ὅτε δὲ ὁ ὀρθὸς λόγος, ἀλλ' εἰς πάσας τὰς περιστάσεις ταύτας ὠθεῖται μὲν εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πράξιν, ἀλλὰ δὲν ἐξαγαγκάζεται. Ἄλλως ἤθελε παύσει ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἔχει πάντοτε τὴν συναίσθησιν, ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του. Ἐὰν ἐνικήθῃ ὑπὸ τῶν παθῶν του, ἢ ἐὰν ἐνέδωκεν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς φιλαυτίας του καὶ ἔπραξε κακόν τι, ψέγει ἑαυτὸν καὶ αἰσθάνεται τύψεις συνειδότος. Τοῦτο προϋποθέτει, ὅτι πάντοτε ἦτο ἐλεύθερος νὰ πράξῃ ἢ νὰ μὴ πράξῃ τὸ κακὸν ἐκεῖνο. Ὁ ἄνθρωπος ὡς λογικὸν ὄν πρέπει νὰ συνθιμίζῃ τὴν θέλησιν του σύμφωνα πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεώς του, καὶ νὰ μὴ ἀρίνη ἑαυτὸν νὰ σύρῃται ὑπὸ τῶν τυφλῶν παθῶν ἢ τοῦ ἐγωϊσμοῦ. Ὄταν δὲ συνειθίσῃ τις νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἢ θελήσῃς του οὕτως ἀσκουμένη καὶ κρατυνομένη, λαμβάνει τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ῥοπὴν, καθὼς φέρεται πρὸς τὸ κακόν, ὅταν ἐθίσῃ τις ἑαυτὸν εἰς τὸ πράττειν τοῦτο.

(*) Αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον καὶ ἀρῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλοῦ αὐτοῦ· ἐὰν θέλῃς συντηρήσεις ἐντολὰς, καὶ πίστιν ποιῆται εὐδοκίας. Παρέθηκέ σοι πῦρ καὶ ὕδωρ, οὗ ἐὰν θέλῃς, ἐκτενεῖς τὴν χεῖρά σου· ἔναντι ἀνθρώπων ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, καὶ ὅ ἐὰν εὐδοκήσῃ, δοθήσεται αὐτῷ.

Τότε ἡ θέλησις εἶναι πράγματι ἰσχυρὰ, ὅταν ἐκλέγη ὅ,τι πρέπει. οὐχὶ ὅταν ὑπὸ τῶν παθῶν σύρηται αἰχμάλωτος εἰς ὅ,τι δὲν πρέπει.

§ 15.

Ἡ ἀμαρτία ἐξήλειψε τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

Ἡ ἀμαρτία ἡ ἀπὸ τῶν πρωτοπλάστων διαδοθεῖσα καὶ γενικευθεῖσα ἐν τῷ κόσμῳ δὲν ἐξήλειψε τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καθὼς δὲν κατέστρεψε καὶ τὸ λογικὸν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος καὶ μετὰ τὴν ἀμαρτίαν ἔμεινε καὶ μένει ἄνθρωπος, ἐλεύθερον ὄν, ὑπεύθυνον διὰ τὰς πράξεις του. Πάντα τὰ παραγγέλματα τῆς Γραφῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους περὶ μετανοίας καὶ ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς προϋποθέτουσι τὴν ἐλευθέραν ταύτην θέλησιν. Ὅταν ὁ δεκάλογος (Ἐξοδ. κ') παραγγέλλῃ: οὐ φονεύσεις· οὐ κλέψεις· κτλ. προϋπονοεῖ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐκλέγῃ μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Ἡ ἐλευθέρη θέλησις τοῦ ἀνθρώπου ἀναγνωρίζεται, καὶ ὅταν ὁ Κύριος διδάσκων ἔλεγεν· «Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν» κτλ. (Ματθ. 15', 24). Ὅ,τι ἔπαθε μετὰ τὴν ἀμαρτίαν ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι μόνον, ὅτι ἐξησθέησεν, ὅτι ἐνῶ δυσκόλως πράττει πᾶν ὅ,τι ὡς πρέπει ὑπὸ τοῦ λόγου ὑποδεικνύεται, πρέπει εὐκόλως, παρασυρομένη ὑπὸ τῶν παθῶν, πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ ἐγγεγραμμένου ἠθικοῦ νόμου (Ῥωμ. ζ', 21). Διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀναγεννήσεως, διὰ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ἀναπλάσεως κρατύνεται ἐν τῷ ἀγαθῷ ἡ θέλησις ἡμῶν, ἀποκτῶσα τὴν ὑγιᾶ αὐτῆς κατάστασιν. Τὴν πεπλανημένην γνώμην, ὅτι ἡ ἀμαρτία ἐξήλειψεν ἐντελῶς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, εἶχεν ἐκ τῶν ἀρχαίων ὁ Αὐγουστίνος καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐδίδαξαν οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ.

§ 16.

Τί εἶναι καταλογισμὸς τῶν πράξεων;

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν ἐλεύθερον καὶ πράττει οὐχὶ κατὰ βίαν καὶ ἀνάγκην ἀλλ' ἐλευθέρως, φέρει τὴν εὐθύνην τῶν πράξεών του. Ἡ ἀπόδοσις τῆς εὐθύνης πράξεώς τινος εἰς τινα λέγεται καταλογισμὸς τῆς πράξεως. Περὶ τοῦ καταλογισμοῦ τούτου παρατηροῦμεν τὰ ἐπόμενα. 1) Ἐκεῖνο μόνον τὸ ἔργον δύναται νὰ καταλογισθῆ τι, τὸ ὁποῖον οὗτος ἔπραξεν ἐλευθέρως. Ἐὰν κατὰ λάθος, τὸ ὁποῖον μοὶ ἦτο ἀδύνατον νὰ προῖδω, ἢ ἐξαναγκασθῆς παρ' ἄλλου, ἔβλαψά τινα παρὰ τὴν θέλησίν μου, δὲν δύναται ἡ βλάβη αὕτη νὰ μοὶ καταλογισθῆ. 2) Ὅσο μικροτέρα ἡ ἐλευθερία, τοσοῦτον μικρότερος καὶ ὁ καταλογισμὸς. Τὴν ἐλευθερίαν ἐξασθενοῦσι καὶ σμικρύνουσιν ἡ ἀγνοια, ὁ φόβος, τὰ πάθη, ἡ συνήθεια. 3) Ὅσο μεγαλύτερα ἡ ἐλευθερία, τοσοῦτον ὁ καταλογισμὸς μεγαλύτερος. Τοῦτο ἐννοεῖται εὐκόλως ἐκ τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρου. 4) Ὁ καταλογισμὸς εἶναι ἀνάλογος τῆς σπουδαιότητος τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλλομένης υποχρεώσεως. Ὁ ὑβρίζων π.δ.χ. τὸν ἑαυτοῦ πατέρα ἀμαρτάνει βαρύτερον τοῦ πράττοντος τὸ αὐτὸ ἀμάρτημα πρὸς ξένον τινα. 5) Ὁ καταλογισμὸς εἶναι ἀνάλογος τῶν δυσχερειῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου.

§ 17.

Τί εἶναι ἀρετή;

Ἀρετὴ εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη τοῦ πράττειν πάντοτε τὸ ἀγαθόν, ἐκεῖνο δηλ. τὸ ὁποῖον συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, πρὸς τὴν ἀγάπην, πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἢ ἀκριβῆς πλήρωσις πάντων τῶν καθηκόντων ἡμῶν καὶ ὁ σεβασμὸς πάντων τῶν

δικαιωμάτων τῶν ἄλλων. Ἡ ἀρετὴ ἵνα ἦ αἰ ἀληθὴς πρέπει νὰ ἔχη τὰ ἐπόμενα ιδιώματα. 1) Πρέπει νὰ ἦναι περιληπτικὴ πάντων τῶν καθηκόντων. Δὲν ἀρκεῖ τὰ μὲν τῶν καθηκόντων νὰ πράττη τις, τῶν δὲ νὰ ἀμελῇ, νὰ ἦναι π.δ.χ. καλὸς πατήρ, ἀλλὰ κακὸς πολίτης. Ἡ τελεία καὶ ἀληθὴς ἀρετὴ δὲν εἶναι μονομερής. 2) Πρέπει νὰ ἦναι ἀμετάβλητος καὶ καρτερικὴ. Μία ἀγαθὴ πράξις ἀπαξ γενομένη δὲν συιστᾶ ἀρετὴν· αὕτη δεικνύεται πάντοτε· εἶναι τοιαύτη καὶ σήμερον καὶ αὔριον καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ· πράττεται οὐ μόνον ὅταν ἦναι εὐκόλος, ἀλλὰ καὶ ὅταν μεγάλαι δυσχέρειαι πρέπει νὰ ὑπερικηθῶσιν· ὁ ἀληθὴς ἐνάρετος εἶναι τοιοῦτος καὶ ὅταν πρόκηται νὰ ὑποστῇ μεγάλας ὑλικὰς ζημίας. 3) Πρέπει νὰ ἦναι ἐνεργὸς, νὰ δεικνύεται δηλ. δι' ἀγαθῶν ἔργων· ἡ ἐν λόγοις ἀρετὴ δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἀξίαν· τὸ νὰ λαλῇ τις ἐνθουσιωδῶς ἐνώπιον ἄλλων περὶ ἀρετῆς καὶ νὰ πλέκη λαμπρὰ ταύτη ἐγκώμια, οὐ μόνον δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλὴς ἐνδείξις ἀκραιφνοῦς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἀλλ' ἐνίοτε μαρτυρεῖ μᾶλλον τὸναντίον· διότι φαῦλοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐμιλοῦσι πλείοτερον περὶ ἀρετῆς. Τὰ ἀγαθὰ ἔργα λοιπὸν εἶναι τὰ μαρτυροῦντα τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν. « Ἐὰν ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ, λέγει ὁ Ἰακώβος (6', 15), γυμνοὶ ὑπάρχωσι καὶ λειπόμενοι ὡς τῆς ἐρημέρου τροφῆς, εἶπη δὲ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν· Ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε, καὶ χορταίεσθε, μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος; » 4) Πρέπει νὰ ἦναι καθαρὰ, δηλ. νὰ γίνεται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ὅταν ἡ ἀρετὴ γίνηται διὰ φόβον ἢ δι' ὠφέλειαν ἢ διὰ δόξαν, τότε δὲν ἔχει ἀξίαν τινά. Τότε ἡ ἀρετὴ καταβιβάζεται εἰς μέσον ἀπλοῦν τῶν σκοπῶν ἡμῶν. Τοιαύτην ἀρετὴν δύναται νὰ ἀσκῶσι καὶ οἱ χειρίστοι τῶν ἀνθρώπων.

§ 18.

Εἶναι δυνατὴ τῷ ἀνθρώπῳ ἡ τελεία ἀρετή :

Ἡ τελεία ἀρετὴ εἶναι ἀνέφικτος τῷ ἀνθρώπῳ, οὐσα ιδιότης τοῦ Θεοῦ, ὅστις κατὰ τὴν Γραφὴν εἶναι ὁ μόνος ἀληθῶς « ἀγαθός » (Μάρκ. ι, 18). Ὁ ἄνθρωπος σπεύδει μόνον καὶ ὀφείλει νὰ σπεύδῃ πρὸς τὴν τελείαν ἀρετὴν. Ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ τῆς ἀρετῆς ὁ ἄνθρωπος ἔχει νὰ παλαίσῃ πρὸς πολλὰ προσκόμματα, ἰδίως δὲ πρὸς τὰς ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἡδονὰς καὶ πρὸς τὴν φιλαυτίαν ἑαυτοῦ. Αἱ αἰσθητικαὶ ἡδοναὶ πολλάκις ἐλκύουσι τὸν ἄνθρωπον ἐναντίον τοῦ καθήκοντος, δύνανται δὲ, ἐάν τις παραδοθῇ τυφλῶς εἰς αὐτάς, νὰ ἀποκτήσωσι μέγα κράτος ἐπ' αὐτοῦ καὶ νὰ ὑποδουλώσωσιν ἐντελῶς αὐτόν. Ἡ ἐγκράτεια διὰ τοῦτο, τὸ νὰ ἦναι τις κύριος τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτοῦ καὶ χαλινῶνῃ ταύτας συμφώνως πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἢ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, εἶναι ἐκ τῶν πρωτίστων ἀρετῶν. Καὶ ἡ φιλαυτία σύρει πολλάκις τὸν ἄνθρωπον εἰς πράξεις κακὰς καὶ ἀπομακρύνει ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς. Ἀρετὴ εἶναι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τὸ πράττειν πάντοτε κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον ὁ ἐγωῖσῆς τούναντιον καὶ φίλαυτος ὡς κανὼνα τῶν πράξεων του ἔχει τὸ ἴδιον καὶ μόνον τὸ ἴδιον συμφέρον. Ἡ αὐταπάργνησις εἶναι ἡ ἀρετὴ ἢ σώζουσα ἀπὸ τοῦ ἐγωῖσμοῦ καὶ τῆς φιλαυτίας. Ταῦτα λοιπὸν εἶναι τὰ κυριώτατα τῆς ἀρετῆς προσκόμματα παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, αἱ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἡδοναὶ ἢ αἱ πρὸς αὐτάς ἐπιθυμίαι, ὅταν δὲν δαμάζωνται ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεως, καὶ ἡ πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπη, ὅταν ὑπερβαίνῃ τὰ πρέποντα ὅρια, τ. ἔ. ἡ φιλαυτία. Τὰς δυσχερείας τῆς ἀρετῆς ἐξέφραζον οἱ ἀρχαῖοι λέγοντες, ὅτι « κόποις τὰ καλὰ κτῶνται », ἡ δὲ Γραφὴ τοῦτο σημαίνουσα, λέγει ὅτι εἶναι « πλατεία ἢ πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἢ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν καὶ πολλοὶ εἰσὶν οἱ εἰσερχόμενοι δι'.

αὐτῆς, στενή δὲ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν.» (Ματθ ζ'. 13). Ὁ δὲ ἀπόστολος Παῦλος ὡς ἀγωνά περιγράφων τὴν ἀρετὴν, παραγγέλλει τοῖς χριστιανοῖς νὰ ἀναλάβωσι τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἀντιστῶσι τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾶ, περιζωσάμενοι τὴν ὄσφην αὐτῶν ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης» (Ἐφεσ. 5', 16). Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ τῆς ἀρετῆς μεγάλως ἐνισχνόμεθα ἐκ τῶν παραδειγμάτων ἐξόχου ἀρετῆς, ἅτινα μνημονεύει ἡ ἱστορία, καὶ μάλιστα ἡ ἱερά. Ἰδίως δὲ πρέπει νὰ ἐχωμεν ὑπὸ ψιν τὸν τελειότατον τῆς ἀρετῆς τύπον, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, «ὅστις ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» καὶ ἔστις χάριν τοῦ θελήματος τοῦ οὐρανόου Πατρὸς ἐθυσίασεν ἑαυτὸν πρὸς σωτηρίαν τοῦ κόσμου, «ἡμῶν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμὸν, ἵνα τοῖς ἔχησιν αὐτοῦ ἐπακολουθήσωμεν» (Α' Πέτρ. 2', 21).

§ 19.

Τί εἶναι κακία καὶ τίνα τὰ ἐπιγύοντα αὐτήν :

Κακία εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἡ βροπή πρὸς τὸ πράττειν πάντοτε τὸ κακόν. Ἡ κακία εἶναι τὸ ἕλως ἀντίθετον τῆς ἀρετῆς. Μία μόνη κακὴ πράξις λέγεται ἀμαρτία. Ἡ κακία εἶναι ὑποδούλωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰ πάθη ἢ τὰς ὀρμὰς τῶν αἰσθητικῶν καὶ εἰς τὸν ἐγωϊσμὸν ἢ τὴν φιλαυτίαν, καὶ ἐντελής ἀδιαφορία πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ὁ κακὸς ὡς κανὼν τῶν πράξεων τοῦ ἔχει τὸ ἡδύον τὰς αἰσθήσεις τοῦ ἢ τὸ συμφέρον ἐν γένει, κωφεύει δὲ ἐντελῶς πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, ἣτις ἐπιβαλλεῖ αὐτῷ τὸ καθήκον. Τὰ κρατούριστα τὴν κακίαν εἶναι κυρίως τέσσαρά τινα, ἡ κακὴ ἀγωγή, ἡ ἔλλειψις τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας, ἡ κακὴ καὶ διεστραμμένη ἠθικὴ,

καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία, καὶ τὰ κακὰ παραδείγματα ἢ αἱ κακαὶ συναναστροφαί. Ἡ κακὴ ἀγωγή δύναται νὰ βλάψῃ μεγάλως τὸν ἄνθρωπον. Ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς εἶναι λίαν εὐπλαστος, καὶ καθὼς πλάσσεται τις ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, τοιοῦτος συνήθως γίνεται σὺν τῷ χρόνῳ. Ὁ παῖς μὴ ἔχων ἀνεπτυγμένην τὴν διάνοιαν αὐτοῦ, πράττει καθὼς βλέπει, καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρὸς του, εἶναι τὰ πρῶτα καὶ σπουδαιότατα μαθήματα ἠθικῆς, τὰ ὅποια λαμβάνει. Μαλιστα δὲ εἶναι μεγίστη ἡ ἐπιρροὴ τῆς μητρὸς, ὑπ' ἧς τὴν παιδαγωγῆσιν τελεῖ κυρίως ὁ παῖς. Διὰ τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον, ὅτι ἀνδρῶν φημισθέντων ἐπ' ἀρετῇ μητέρες ὑπῆρξαν ἀγιώταται γυναῖκες, οἷον τοῦ Χρυσοστόμου ἡ Ἀνθοῦσα, τοῦ Λύγουστίνου ἡ Μόνικα, Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἡ Νόννα, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου τοῦ μητροπολίτου Καισαρείας ἡ Ἐμμελεία. Εὐτυχεῖς ἔσοι ἐμπνέονται ἐκ παιδικῆς ἡλικίας παρὰ τῶν μητέρων αὐτῶν τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐν γένει ἀγάπην. Ἡ ἔλλειψις ἔπειτα τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας κρατύνει ἐν τῇ κακίᾳ. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἦναι τις εὐσεβὴς καὶ ἐνάρετος, ὅταν οὐδέποτε ἐδιδάχθῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ὅταν οὐδέποτε προετράπη εἰς τὸ ἀγαθόν, καὶ ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ κακοῦ; Ἡ ἐκκλίσις, εἰς ἣν εἶναι κυρίως ἀνατεθειμένη ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις τοῦ λαοῦ, ἔχει καθήκον μέγιστον νὰ κηρύττῃ πρὸς αὐτὸν τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας καὶ νὰ ὀδηγῇ αὐτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ ἐν τοῖς σχολείοις δὲ πρέπει νὰ θεωρῆται πρῶτιστον μέλημα οὐχ! ἀπλῶς ὁ πλουτισμὸς τοῦ νοδὸς τῶν μαθητῶν διὰ γνώσεων, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ μόρφωσις τοῦ ἤθους αὐτῶν, τὰ δὲ μαθήματα τὰ κυρίως τείνοντάς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον (τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ) νὰ τιμῶνται ὡς τὰ πρῶτιστα. Καθὼς δὲ βλάπτει ἡ ἔλλειψις τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, οὕτως ἐπιβλαβὴς εἶναι

καὶ ἡ κακὴ ἢ διεστραμμένη θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία. Ἡ χειρῖστη, ἀλλὰ καὶ συνηθεσάτη διαστροφή τῆς θρησκείας εἶναι ὅταν παρίσταται αὕτη ὡς σύνολον ἐξωτερικῶν τελετῶν καὶ ἐθίμων, ὧν ἡ ἀπλή τήρησις νομίζεται ὅτι ἀρκεῖ, ἐνῶ ἡ θρησκεία εἶναι οὐσιωδῶς ἐσωτερικόν τι, εἶναι ἢ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα ἢ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς δεικνυομένη, καὶ μόνον ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης εὐσεβείας εἶναι ἡ λατρεία καὶ πᾶν ὅ,τι ὡς ἐξωτερικὸν ἔθιμον συνεδέθη μετὰ τῆς θρησκείας. Ἡ ἐκδοχὴ τῆς θρησκείας ὡς ἀπλῆς ἐξωτερικῶν τύπων συνηθείας συνεπάγεται τοῦτο τὸ μέγιστον ἄτοπον, ὅτι πολλοὶ νομίζοντες ἑαυτοὺς εὐσεβεῖς καὶ θρήσκους, διότι ἀπλῶς καὶ μηχανικῶς τοὺς τύπους τῆς θρησκείας ἐκτελοῦσιν, εἶναι ἄλλως ἄνθρωποι ἄσπλαγχοι καὶ ἄδικοι. Ὁ ἀληθῶς εὐσεβὴς πρῶτον πρέπει νὰ δεῖξη τὴν εὐσεβείαν του διὰ τῶν ἔργων τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλανθρωπίας, καὶ ἔπειτα ἔχουσιν ἀξίαν αἱ προσευχαὶ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι «οὐχὶ ὁ λέγων, Κύριε, Κύριε, εἰτελεύτεται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ζ', 21). Ἀλλαχοῦ δὲ λέγει ἡ Γραφή ἐξ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ «ἔλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν» Ματθ. θ', 13), δηλ. πρὸ πάντων ζητεῖ παρά τῶν ἀνθρώπων ἔργα φιλανθρωπίας, καὶ τότε εἶναι δεκταὶ καὶ αἱ εἰδήσεις αὐτῶν. Τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν οὐδέποτε ἔπρεπε νὰ λησμονήσωσιν οἱ διδάσκαλοι τῆς θρησκείας. Τέλος τὰ κακὰ παραδείγματα καὶ αἱ κακαὶ συναναστροφαὶ ἐννοεῖται ὅτι διαφθείρουσι μεγάλως τὸν ἄνθρωπον. Τὸ παράδειγμα, λαλοῦν εὐγλωττότερον πάσης ῥητορικῆς τέχνης, ἀσκει μέγιστην ἐπιρροὴν οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀπειροτέρων καὶ ἀκριτοτέρων ἀνθρώπων, εἴτινες μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνωσιν ἀπ' ἑαυτῶν τὸ καλὸν τοῦ κακοῦ, μιμοῦνται πᾶν ὅ,τι βλέπουσι, παρά τῶν ἄλλων πραττόμενον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν

ἐμπεριότερων καὶ συνετώτερων. Ὄταν τις εὐρίσκηται πάντοτε μετὰ διεφθαρμένων ἀνθρώπων, οἷον φθείρεται ἐκ τῆς μεμολυσμένης ἀτμοσφαιρας, ἐν ἣ ζῆ. Κατὰ μικρὸν ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ἀγαθὸν, τὸ ὁποῖον βλέπει καταπατούμενον καὶ περιυβριζόμενον παρὰ τῶν περὶ αὐτὸν, ψυχραίνεται· ἡ εὐσέβεια ἐκλείπει· ἡ ἀρετὴ σαλεύεται· καὶ ἐπ' τέλους ἐπέρχεται τὸ πλήρες ἡθικὸν ναυάγιον. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος (Α΄ Κορινθ. ιε', 33) κατὰ τὸν Ἕλληνα ποιητὴν Μένανδρον. Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί,

φθείρουσιν ἡθὴ χρηστῶ ὁμιλῆαι κακά.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ
ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ,
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ.

Α΄.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ.

§ 20.

Τί εἶναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία;

Ὁ ἠθικός νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς πρῶτιστον καθήκον τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν (§ 5). Τὴν ἀγάπην ταύτην ὀφείλομεν πρὸς τὸν Θεόν, διότι εἶναι ἐκεῖνος, εἰς ὃν χρεωστοῦμεν οὐ μόνον τὴν ὑπαρξίν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ παρ' οὐὼς τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ καὶ τῆς πηγῆς παντὸς ἀγαθοῦ ἔχομεν καὶ πᾶν ἄλλο ἀγαθόν. Ἡ ἀγάπη αὕτη πρὸς τὸν Θεόν καλεῖται εὐσέβεια. Εὐσεβής εἶναι τις, ὅταν ἔχη ἀκλόνητον πίστιν εἰς τὸν Θεόν καὶ ἀπὸ καρδίας ἀσπάζηται τὰς περὶ Θεοῦ ἀληθείας· ὅταν ἦναι ἀπὸ ψυχῆς προσηκολλημένος εἰς τὸν Θεόν ἢ ἀγαπᾷ αὐτόν· καὶ ὅταν ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ βίου ἔχη τὴν πεποιθησίν του εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ ἢ ἐλπίζῃ εἰς αὐτόν. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιλαμβάνονται καὶ ἐκδηλώσεις αὐτῆς εἶναι ἡ πίστις, ἡ ἀγάπη (*) καὶ ἡ ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν. Τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν

(*) Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν ἐν ἐυρυτάτῃ ἐννοίᾳ εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια· ἐν στενοτέρᾳ κυρίᾳ ἐννοίᾳ καλοῦμεν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν τὴν κλίσιν καὶ προσκόλλησιν τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν.

πρὸς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ δεικνύωμεν ἐν ὄλῳ τῷ βίῳ ἡμῶν διὰ τῶν πράξεων ἡμῶν, αἵτινες δεόν νὰ ἦναι σύμφωνοι πρὸς τὸ ἄγιον θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ γραπτὸν ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Γραφῆς κηρυττόμενον. Ὁλόκληρος ὁ βίος ἡμῶν πρέπει νὰ ἦναι εὐσεβής. Ὅταν δὲ τὴν εὐσεβειαν ἡμῶν δεικνύωμεν καὶ διὰ λόγων ἢ προσευχῶν πρὸς τὸν Θεόν, τότε ἀποτελεῖται ἡ λατρεία. Ἡ εὐσεβεια οὐδέποτε πρέπει νὰ παύῃ ὑπάρχουσα ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν καὶ νὰ φανεροῦται δι' ἐναρέτου βίου, ἡ λατρεία τοῦναντίον δύναται νὰ γίνηται μόνον καθ' ὄρισμένους καιροὺς.

§ 21.

Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν;

Πίστις πρὸς τὸν Θεὸν λέγεται ἡ ἀκλόνητος ἡμῶν πεποιθήσις πεποιθήσις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ πασῶν ἐν γένει τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, ἔσαι διὰ τε τῆς συνειδήσεως ἡμῶν καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἁγίας Γραφῆς εἶναι ἡμῖν γνωσταί. Ἡ πίστις ἐν γένει, ἡ παραδοχὴ δηλ. ἀληθείας τινός, δύναται νὰ στηρίζηται ἢ ἀπλῶς ἐπὶ τῆς ἀξιόπιστίας τοῦ λέγοντος αὐτήν, καὶ τότε καλεῖται ἱστορικὴ πίστις, ἢ νὰ στηρίζηται ἐπὶ τῆς λογικότητος τῆς ἀληθείας ἣν πιστεύομεν, τῆς συμφωνίας δηλαδή αὐτῆς πρὸς τὰς γνωστὰς καὶ παραδεξιμένας ἀληθείας τοῦ νοῦ ἡμῶν καὶ τότε λέγεται λογικὴ πίστις. Ἡ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πίστις εἶναι συνάμα καὶ ἱστορικὴ καὶ λογικὴ. Εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας πιστεύομεν πρῶτον, διότι διδάσκονται παρὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἁγίας Γραφῆς· οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ἄνθρωποι ἱεροὶ καὶ θεόπνευστοι, τῶν ὁποίων ὁ βίος ἦτο ἅγιος καὶ οἵτινες ἀπέθανον ὑπὲρ ἐκείνων, ἅτινα ἐδίδαξαν. Διὰ τοῦτο ἔχομεν δι-

καίως πεποιθησιν εἰς τοὺς λόγους αὐτῶν. Δεύτερον πιστεύομεν εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας, διότι εἶναι λογικαὶ καὶ συμφωνοῦσι πρὸς τὰς γνωστὰς καὶ ὡς ἀληθεῖς ἀνεγνωρισμένας ἰδέας τοῦ νοῦς ἡμῶν. Πιστεύοντες εἰς τὸν Θεὸν ὡς ποιητὴν τοῦ κόσμου, εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν, εἰς τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὸν προορισμὸν ἡμῶν εἰς τὸ νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, εἰς τὸν Χριστὸν ὡς Σωτῆρα τοῦ κόσμου, ὅστις ὠδήγησεν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀμαρτίας εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸν ἁγιασμὸν, εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν καὶ τὴν μέλλουσαν κρίσιν (καὶ αὐταὶ εἶναι αἱ θεμελιώδεστεραι ἀλήθειαι τοῦ χριστιανισμοῦ), πιστεύομεν εἰς ἀληθείας, εἰς ἃς ἀναγκαζόμεθα καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν. Θὰ ἦτον ἄλογον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ κόσμος οὗτος ἐπλάσθη καὶ βαίνει τυχαίως (ἢ λέξις τύχη οὐδὲν σημαίνει), ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον ὕλη (ἢ ὕλη δὲν σκέπτεται), ὅτι ὁ προορισμὸς του εἶναι νὰ ἀπολαμβάνῃ μόνον τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν (τοῦτο εἶναι προορισμὸς τῶν κτηνῶν, ὁ λογικὸς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι ἔχει ἄλλον ὑψηλότερον, πνευματικώτερον προορισμὸν τὴν ἀναζήτησιν καὶ πρόσκτησιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἀγαθοῦ), ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἔσωσε τὸν ἄνθρωπον καὶ δὲν ἐπανάγαγεν εἰς τὸν Θεὸν (ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ τοῦναντίον) καὶ ὅτι εἴτε ἀδικήσει τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἴτε πράξει ἐναρέτως, δὲν πρέπει νὰ προσδοκᾷ ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ ἢ τιμωρίαν ἢ ἀνταμοιβὴν (τοῦτο λέγει ἡ συνειδήσις ἐκάστου ὅτι εἶναι ἀδύνατον, διότι εἶναι ἀδικον). Διὰ τοῦτο οἱ μέγιστοι νῆες τοῦ κόσμου ὑπῆρξαν εὐσεβεῖς (*). Ὁ ἄφρων κατὰ τὴν Γραφὴν λέγει, ὅτι δὲν εἶναι

(*) Τὰς θεμελιώδεις ἰδέας τῆς θρησκείας καὶ ἠθικῆς, τὸν Θεὸν, τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀθανασία αὐτῆς, παρεδέχθησαν καὶ ὑπεστήριξαν οἱ σοφώτεροι ἄνδρες τοῦ κόσμου, ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλούταρχος

Θεός (Γαλ. ιγ', 1). Ἡ ἀφροσύνη καὶ ἡ ἀσυνειδητοῦς ἄγει εἰς τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀσέβειαν· ἡ ἀληθὴς σοφία τοῦναντίον ὁδηγεῖ εἰς τὴν πίστιν. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς πίστεως εἶναι μεγάλα. Πρῶτον φωτίζεται δι' αὐτῆς ὁ βίος ἡμῶν. Αἱ θρησκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἀλήθειαι εἶναι ἐκεῖναι, αἵτινες ἐξηγοῦσι τὸ αἴνιγμα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὸ πρὸς τί ὁ κόσμος καὶ πόθεν, τίς ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου, τίς ὁ προορισμὸς αὐτοῦ καὶ ὁ νόμος τοῦ βίου του, καὶ τί τὸ τέλος τοῦ βίου τούτου. Ὁ ἄπιστος ἄνθρωπος εὐρίσκεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὡς ἐν σκότει. Ὡς τὰ κτήνη ἀρκοῦμενος εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν σωματικῶν αὐτοῦ ἀναγκῶν καὶ ὡς μόνον σκοπὸν τοῦ βίου του τιθέμενος τὴν πρόσκαιρον ἡδονὴν, ἀγνοεῖ ἐντελῶς τὸν ἀνώτερον ἠθικὸν βίον καὶ δὲν αισθάνεται ὑψηλοτέρας πνευματικῆς ἀνάγκας. Δεύτερον ἡ πίστις ἠθικοποιεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐξημερόνει αὐτόν. Ἐνῶ ἡ ἀπιστία ὡς νόμον τοῦ βίου ἐννοεῖ τὸ ἥδὺ ἀπλῶς ἢ τὸ συμφέρον καὶ ὁδηγεῖ ἀναγκαίως εἰς τὸν ὑλισμὸν, δηλ. τὴν τυφλὴν ἀπόλαυσιν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἢ τὸν ἐγωϊσμὸν, μόνη ἢ εὐσέβεια, ἢ πίστις δεικνύει ὡς νόμον τοῦ βίου τὴν καθαρὰν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἢ τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθόν. Ἐνῶ ὁ πιστὸς ἔχει ὡς πρόγραμμα τοῦ βίου του τὸ «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν». Πράττε πάντοτε ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον, ἔσο δίκαιος καὶ φιλόανθρωπος πρὸς πάντας», τὸ πρόγραμμα τοῦ ἀπίστου εἶναι «Φάγωμεν, πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν». Διὰ τὰ μεγάλα ταῦτα ἐκ τῆς πίστεως καλὰ λέγει περὶ αὐτῆς ὁ Παῦλος «Χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι τῷ Θεῷ» (Ἑβρ. ια', 6).

καὶ ὁ Κικέρων, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ Καρτέσιος, ὁ Λεϊβνίτιος, ὁ Οὐόλφιος, ὁ Κάντιος, ὁ Σελίγγιος, ὁ Ἰακώβης καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἔξοχοι φιλόσοφοι.

§ 22.

Ἐποία εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν Θεὸν πίστις ;

Ἰνα ἦναι ἀληθὴς ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις πρέπει νὰ ἦναι
1) Λογικὴ, δηλ. δεῖν νὰ πιστεύωμεν μετὰ λόγου, μὴ ἀναμι-
γνύοντες μετὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς θρησκείας πράγματα ἄσχετα
πρὸς αὐτὴν καὶ μὴ ἀποδεχόμενοι τυφλῶς πᾶσαν πρόληψιν καὶ
δεισιδαιμονίαν ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας. 2)
Πρέπει νὰ ἦναι σταθερά. Ὁ ἀληθῶς πιστεύων ἐμμένει πάντοτε
εἰς τὰς πεποιθήσεις του καὶ ὑπερμαχεῖ αὐτῶν, χάριν δὲ αὐτῶν
εἶναι ἔτοιμος τὰ πάντα νὰ θυσιάσῃ. Τοιαύτην σταθερότητα
πίστεως εἰς τὸν Θεὸν ἔδειξαν οἱ προφῆται, οἵτινες κατεδιώχθη-
σαν, καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ μάρτυρες, οἵτινες χάριν τῆς ἀλη-
θοῦς πίστεως ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα καὶ τελευταῖον καὶ αὐτὸν
τὸν θάνατον. 3) Ἡ πίστις πρέπει νὰ ἦναι περιληπτικὴ πα-
σῶν τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν τῶν ὡς τοιούτων καὶ ὑπὸ
τῆς Γραφῆς καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως δεικνυομένων. Δὲν ἔχει
ἀληθῆ πίστιν ἐκεῖνος, ὅστις ἐπιπολαιῶς καὶ ἀυθακρέτως κρίνων,
τινὰς μὲν τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν ἀποδέχεται, ἄλλας δ'
ἀπορρίπτει, πιστεύει λ. χ. εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, ἀρνείται
ὅμως τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. 4) Ἡ πίστις πρέπει νὰ ἦναι
ἐνεργὸς ἢ ζῶσα, πρέπει δηλ. νὰ μὴ περιορίζηται μόνον ἐν λό-
γοις, ἀλλὰ νὰ δεικνύηται καὶ δι' ἔργων. Ὁ ἀπόστολος Ἰάκω-
βος λέγει, ὅτι ἡ πίστις ἐὰν μὴ ἔχη ἔργα, εἶναι «νεκρά» (Ἰακ., 14),
καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος λέγει, ὅτι ἡ πίστις πρέπει νὰ «ἐνεργῆ-
ται διὰ τῆς ἀγάπης», νὰ δεικνύεται δηλ. ἐνεργὸς διὰ τῶν ἔρ-
γων τῆς ἀγάπης (Γαλ. 5, 6). Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἵνα δεῖξῃ τὴν
σταθερότητα καὶ τὸ ψεῦδος τῆς ἀνευ ἔργων πίστεως, παρέβαλεν
αὐτὴν πρὸς οἰκίαν ὠκοδομημένην ἐπὶ ἄμμου, ἣτις εὐθὺς καταρ-
ρεῖ, ἅμα πνεύτωσιν ἄνεμοι, ἐπέλθη ἡ βροχὴ καὶ ἔλθωσιν ἐπ'

αὐτὴν οἱ ποταμοί, ἐνῶ ἡ ἀληθῆς πίστις παρωμοιάσθη παρ' αὐτοῦ πρὸς οἰκίαν ψυχοδομημένην ἐπὶ πετρώδους μέρους, ἥτις μένει πάντοτε ἀκλόνητος (Ματθ. ζ'. 24).

§ 23.

Τίς εἶναι ὁ ὑπὲρ τῆς πίστεως γνήσιος ζῆλος;

Ὁ ἔχων ζῶσαν καὶ ἀληθῆ πίστιν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν ἐπιθυμεῖ διακαῶς, ἵνα ἡ πίστις αὐτῆ πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ὀστημέραι ἐξαπλοῦται πλειότερον. Ἡ ἐπιθυμία αὐτῆ ὅταν ἦναι ζωηρὰ καλεῖται ζῆλος ὑπὲρ τῆς πίστεως. Ὁ ζῆλος εὗτος εἶναι καθῆκον παντὸς χριστιανοῦ. Διότι ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπη ἐὰν ἦναι ἀληθῆς, ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν, νὰ μεταδίδωμεν αὐτοῖς πᾶν ἀγαθόν, τὸ ὅποιον νομίζομεν ὅτι κατέχομεν. Πρέπει ὅμως νὰ διακρίνωμεν μεταξύ γνησίου ζήλου καὶ νόθου ζήλου, καὶ νὰ ζητῶμεν νὰ ἔχωμεν τὸν πρῶτον, ἀποφεύγωμεν δὲ τὸν δεύτερον. Ὁ γνήσιος ζῆλος πρῶτον εἶναι ἀληθῆς καὶ ἀνυπόκριτος. Πράγματι δηλαδὴ αἰσθάνεται ὁ τοῦτον κεκτημένος ἐν τῇ καρδίᾳ του δικακῆ ἐπιθυμίαν ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθείας, καὶ εἶναι πρόθυμος ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ τούτου νὰ ὑποστῇ καὶ πραγματικῶς θυσίας. Ἐπειτα ὁ γνήσιος ζῆλος συνυπάρχει πάντοτε μετὰ τῆς πραότητος καὶ φιλανθρωπίας, μηδέποτε μεταχειριζόμενος τὴν βίαν. Τοιοῦτου εἰλικρινοῦς, καὶ φιλανθρώπου καὶ πρῶτου ζήλου πρότυπον εἶναι αὐτὸς τῆς πίστεως ἡμῶν ὁ θεὸς θεμελιωτῆς, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὅστις ἐσπουδάζε μὲν πάντοτε νὰ διαδίδῃ τὴν διδασκαλίαν του καὶ ὑπὲρ ταύτης ἀπέθανε καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἀλλὰ πάντοτε ἐνήργει μετὰ πραότητος καὶ ἀνεξικακίας παραδειγματικῆς. Ὅτε ποτὲ δὲν ἐδέχθησαν αὐτὸν οἱ Σαμαρεῖται κώμης τιγὸς πορευόμενοι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ πλήρεις ὀργῆς ἤθελον νὰ παρακαλέσωσι τὸν Θεὸν, εἰ δυνατόν, νὰ ῥῆψῃ

πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ νὰ κατακαύσῃ τὴν κόμην ἐκείνην, ὁ Κύριος ἤλεγξεν αὐτοὺς πικρῶς, εἰπὼν, « Οὐκ οἴδατε, οἴου πνεύματος ἐστὲ » (Λουκ θ', 59). Πέμπων δὲ τοὺς μαθητὰς του εἰς τὸ κήρυγμα, παρήγγειλεν αὐτοῖς νὰ μὴ παραλάβωσι μεθ' ἑαυτῶν μήτε πήραν, μήτε ῥάβδον, καὶ νὰ υπάγωσιν ὡς πρόβατα μεταξὺ λύκων, νὰ κηρύξωσι πανταχοῦ καὶ ἐξαπλώσωσι διὰ μόνου τοῦ λόγου τὴν νίαν θρησκείαν. Τοιοῦτον πρᾶον καὶ φιλόανθρωπον ζῆλον ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἔδειξαν πράγματι μετὰ ταῦτα οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐν γένει χριστιανοὶ, οἵτινες ἐν τῷ μέτῳ φανερωτάτων κατ' αὐτῶν διωγμῶν τρεῖς ὅλους αἰῶνας διαρκεσάντων διέδωκαν ταχύτατα εἰς πάντα σχεδὸν τὸν τότε γνωστὸν κόσμον διὰ μόνου τοῦ κηρύγματος τὸ εὐαγγέλιον. « Ἡμεῖς, λέγει ὁ Λακτάντιος (*), ἀρχαῖος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, δὲν ἀπαιτοῦμεν παρ' οὐδενὸς νὰ λατρεύσῃ ἐκὼν ἄκων τὸν Θεὸν ἡμῶν, οὐδὲ ὀργιζόμεθα, ἂν δὲν λατρεύῃ αὐτὸν, πεποιθότες ὅτι ἡ θρησκεία δὲν ἐκβιάζεται, καὶ ὅτι πρέπει νὰ μεταδίδεται διὰ τῆς πειθοῦς, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς βίας, ἵνα γίνηται ἀπὸ καρδίας ἀποδεκτὴ. » Ὁ νόθος ζῆλος εἶναι ὅλως ἀντίθετος τῷ γνησίῳ τοιοῦτος εἶναι πρῶτον ὁ ψευδὴς καὶ καθ' ὑπόκρισιν, ἕως δὲν ἐνυπάρχει ὁθλ. ἐν τῇ καρδίᾳ, ἀλλ' ἐν τοῖς χεῖλεσι. Τοιοῦτος ἦτο ὁ ζῆλος τῶν Φαρισαίων, οἵτινες περιῆγον γῆν καὶ θάλασσαν, ἵνα πειήσωσιν ἕνα προσήλυτον, ἀπλῶς ἵνα ἐπίδεικνύωνται πρὸς τὸν λαόν (Ματθ. κγ', 15). Νόθος ζῆλος εἶναι ἔπειτα ὁ τυφλὸς καὶ υπέρμετρος, ὅστις καὶ αὐτὴν τὴν βίαν δὲν διστάζει νὰ μεταχειρισθῇ πρὸς τοὺς σκοποὺς του. Ὁ τοιοῦτος ζῆλος καλεῖται καὶ φανατισμός. Φανατικὸν ζῆλον ἀνέπτυξαν ἐν τῷ κόσμῳ ἰδίως οἱ Μωαμεθανοὶ, οἵτινες διὰ τοῦ πυρός καὶ τοῦ σιδήρου ἐπέβαλον εἰς πολὺν χῶρα τὸν ἰσλαμισμὸν. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ χριστιανικῇ ἐκ-

(*) Instit. V. 19, 20. Ἠβλ. καὶ Tertull. ad Scapulam c. 9. καὶ Ἰουστίνου Ἀπολ. 2. 4. 12.

κλησία κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ φιλανθρώπου καὶ ἀνεξιθρήκσου πνεύματος τοῦ Εὐαγγελίου ἐδειξαν πολλοὶ φανατικὸν ζήλον, ἰδίως ἐν τῇ δύτει οἱ πάπαι καὶ οἱ λατινοὶ μοναχοὶ καὶ μάλιστα οἱ Δομινικανοί, οἵτινες διὰ τῶν διαβοήτων δικαστηρίων τῆς Ἱερᾶς ἐξετάσεως κατεδίωξαν ἀπανθρωπότατα, ἐπὶ πυρᾶς καίοντες ἢ ἄλλως βασανίζοντες, πάντα τοὺς μὴ ἀποδεχομένους πάσας τὰς διδασκαλίας τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἢ τοὺς αἰρετικούς. Ὁ τοιοῦτος ζήλος δὲν ἀρμόζει εἰς τοὺς ἀληθεῖς χριστιανούς.

§ 24.

Τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πίστει;

Τὰ ἐναντία τῇ πίστει εἶναι 1) ἡ ἀπιστία, τὸ νὰ ἀρνήται τις τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας. Διακρίνουσι δύο εἶδη ἀπιστίας, θεωρητικῆν, ὅταν τις ζητῇ διὰ συλλογισμῶν ἢ μᾶλλον διὰ σοφισμάτων νὰ ἀποδείξῃ ψευδεῖς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας, συγγράφων καὶ λαλῶν κατ' αὐτῶν, καὶ πρακτικῆν, ὅταν τις δὲν ἀμφισβητῇ μὲν διὰ τοῦ λόγου τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας, ζῆ ὅμως οὕτως ὥστε φαίνεται ὡς ἄγνωσῶν ἢ μὴ σεβόμενος αὐτάς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος τῆς ἀπιστίας εἶναι τὸ συνηθέτερον. 2) Ἡ εἰδωλολατρεία, ἡ παραδοχὴ ψευδῶν θεῶν καὶ ἡ λατρεία τῶν εἰδώλων αὐτῶν. Τοιαῦτα εἶναι τὰ θρησκευόμενα τῶν μὴ χριστιανισθέντων λαῶν τῆς Ἀσίας, Ἀφρικής, Ἀμερικῆς καὶ Αὐστραλίας. 3) Ὁ ἐπιπόλοιος ἐλευθεριασμός· τὸ νὰ θελῇ νὰ δεικνύῃ τις ὅτι σκέπτεται ἐλευθέρως καὶ ἄνευ προκαταλήψεως περὶ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων, καὶ ἐπιπολαίως κρίνων καὶ ἄνευ μελέτης προηγουμένης βαθείας τῶν πραγμάτων τινὰ μὲν ἐκ τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας νὰ παραδέχηται, ἄλλα δὲ νὰ ἀπορρίπτῃ. 4) Ἡ δεισιδαιμονία. Δεισιδαιμονία εἶναι ἡ ἀπόδοσις θείας, ὑπερφυσικῆς δυνάμεως εἰς τυχαῖα πράγματα (τῆν

συνάντησιν πῶχ. μετὰ προσώπου τινός), εἰς τύπους προσευχῶν (μαγικὰς προτευχᾶς), ἢ εἰς φυτικὰ φαινόμενα. Ἡ δεισιδαιμονία, ἀποτελεσμα ἀμαθείας οὕσα, εἶναι λίαν ἐπιβλαβής, διότι καὶ τὴν πίστιν μολύνει ἀναμιγνύουσα αὐτῇ πράγματα ξένα αὐτῇ καὶ αὐτῇ μὴ ἐμπρέποντα, καὶ τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου διαστρέφει, διότι ὁ δεισιδαίμων δύναται ἐκ δεισιδαιμονίας καὶ ἐναντίον τῆς ἠθικῆς νὰ πράξῃ τι, καὶ τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου καταστρέφει πληροῦσα αὐτὸν ματαίων καὶ ἀβασίμων φόβων. Δύναται δὲ εὐκολώτατα ἡ δεισιδαιμονία νὰ μεταδοθῇ εἰς τὰ πλήθη. Ἀπὸ τῶν παρεκτροπῶν τούτων τῆς πίστεως δύνανται νὰ σώζονται οἱ χριστιανοί, ὅταν πεφωτισμένοι λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας διδάσκωσιν αὐτοὺς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας.

§ 23.

Τί εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη;

Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια ἐμπερικλείει ἐν ἑαυτῇ ἐκτὸς τῆς πίστεως καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ κλίσις τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, ἡ προσκόλλησις αὐτῆς πρὸς αὐτὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι καθῆκον ἡμῶν, διότι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἄκρον ἀγαθόν, αὐτὴ ἡ τελειότης, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθόν, καλὸν καὶ ἀληθές, καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ. Διὰ τοῦτο καλεῖ ἡ Γραφὴ τὸν Θεὸν «τέλειον» (Ματθ. ε', 48). Ὁ δὲ Ἰάκωβος παρατηρεῖ, ὅτι «πᾶσα δόσις ἀγαθῆ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθὲν ἐστὶ καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἐνὶ παραλλαγῇ ἢ τροπῆς ἀποσχίσμα» (ἀ', 17). Εἰς τὸ καθῆκον τοῦτο ὡς τὸ μέγιστον προτρεπέμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγοντες, Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. (Ματθ. κβ', 37).

Ὅτι τὸ καθήκον τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι πρῶτιστον εἶναι καὶ αὐτόδηλον διότι οὐδὲν τῶν κτισμάτων ὁσφδῆποτε καὶ ἂν ἦναι τέλειον καὶ ἡμῖν εὐεργετικὸν δύναται ἔστω καὶ μακρόθεν νὰ ἐξισωθῇ κατὰ τὴν τελειότητα καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς εὐεργετικὴν ἐπιρροὴν πρὸς τὸν Θεόν.

§ 26.

Ποῖα ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθής;

Ἰνα ἦναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἀληθής πρέπει νὰ ἔχη τὰ ἐξῆς ἰδιώματα. 1) Πρέπει νὰ ἦναι εἰλικρινής. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ ἦναι ἐπίδειξις ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ἐν λόγοις περιωρισμένη, ἀλλ' ἀληθὲς αἴσθημα ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἐνουπάρχον. Διὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης παραγγέλλει λέγων, « Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ, μηδὲ γλώσση, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ » (Α', Ἰωάνν. γ', 18). Πρέπει νὰ ἦναι καθαρὰ δηλ. νὰ μὴ ὑπάρχη ἕνεκα ἰδιοτελείας τινός, ἀπλῶς καὶ μόνον ἕνεκα ὧν ἔχομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθῶν, ἢ ἐφ' ὅσον λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ ἀγαθὰ, ἢ ἐλπίζομεν τοιαῦτα, ἀλλ' ἕνεκα τῆς τελειότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι, ὡς εἶπομεν ἄνωτέρω, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθόν, ἢ αὐτοαγαθότης. Τὸ ἀγαθὸν δὲ ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθόν. 3) Πρέπει νὰ ἦναι νική, νὰ ἦναι δηλ. ἀγάπη, ὁποῖα ἀρμύζει εἰς υἱοὺς πρὸς πατέρα, ἀμιγῆς φόβου. Υἱκῶς ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἐκεῖνος, ὅστις ἀποφεύγει νὰ πράξῃ τι παρὰ τὰς ἐντολάς καὶ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα οὐχὶ ἐκ φόβου τιμωρίας, ἀλλὰ μόνον διότι τοῦτο ἀπαρέσκει εἰς τὸν Θεόν, ἀντιβαίνει εἰς τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. « Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ; λέγει καὶ ὁ Ἰωάννης, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἐξωβάλλει τὸν φόβον, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ » (Α' Ἰωάνν. δ', 18). 4) Ἄνωτέρα πάσης ἄλλης ἀγάπης. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τέλειον ἀγαθόν, διὰ τοῦτο αὐτῷ ἀνήκει καὶ ἡ ἀνωτάτη ἀγάπη. Ὅστις

ὑπὲρ τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ ἄλλο τι ἐν τῷ κόσμῳ, δὲν ἔχει τὴν ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Διὰ τοῦτο ἡ ἐντολὴ λέγει· « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου ». 5) Πρέπει νὰ ἦναι ἐνεργὸς καὶ ζῶσα, δηλ. ὄχι μόνον νὰ ἦναι εἰλικρινὴς καὶ νὰ ὑπάρχῃ πράγματι ἐν τῇ καρδίᾳ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔχῃ καὶ δύναμιν καὶ ζῶην, καὶ νὰ ἐκδηλοῦται δι' ἔργων, διὰ πράξεων φανερούσων τὴν ἀγάπην ταύτην. Ἄλλως ἡ ἀγάπη εἶναι νεκρά. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἔχει ζῶην, ὅταν κανονίξῃ ὁλόκληρον τὸν βίον ἡμῶν, ὅστις πρέπει νὰ ἦναι σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. 6) Πρέπει νὰ ἦναι σταθερὰ καὶ καρτερικὴ. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ ἦναι πρόσκαιρόν τι φαινόμενον, ἀλλὰ νὰ ἐπικρατῇ πάντοτε ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν. Τοιαύτη ἀληθὴς ἦτο ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἔλεγεν, ὅτι τροφή του ἦτο νὰ ποιῇ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος αὐτὸν καὶ νὰ τελειώσῃ αὐτὸ τὸ ἔργον (Ματθ. ιή, 10), καὶ ἐδίδασκεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εὐχωνται πάντοτε νὰ γίνηται τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς (Ματθ. ς', 10), ὑπέκων δὲ εἰς τὸ θέλημα τοῦτο παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὸν θάνατον ὑπὲρ ἡμῶν (Ματθ. κς', 39). Παραδείγματα ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι καὶ οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες ἕνεκα τῆς ἀγάπης ταύτης ὑπέστησαν τσαυτὰ κακὰ, ἐπὶ τέλους δὲ οἱ πλεῖστοι αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην τῶν ἀποστόλων ἐκφράζει εὐγλωττότατα ὁ Παῦλος λέγων « Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ ; Θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς, ἢ λιμὸς, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα... Ἐν πᾶσι τούτοις ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. Πέπεισμαι γάρ, ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζῶή, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἄρχαι, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεσῶτα, οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ » (Ῥωμ. ἡ. 35—39).

§ 27.

Τίνα εἶναι τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ;

Τὰ ἐναντία τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ εἶναι ἡ ψυχρότης καὶ ἀδιαφορία, ἡ μῖσος καὶ ἀποστροφὴ πρὸς τὸν Θεόν. Τὸ πρῶτον συμβαίνει ὅταν ὁ ἄνθρωπος, εἴτε διότι κακῶς καὶ ἐπιπολαίως ἐδιδάχθη τὰ περὶ Θεοῦ, ἢ διότι παρεδόθη ἤλως εἰς τὰς ὑλικὰς φροντίδας, ἀδιαφορῇ ἐντελῶς περὶ τοῦ ἂν ὑπάρχη Θεὸς καὶ τί τὸ θέλημα αὐτοῦ. Ὁ τοιοῦτος νόμον τοῦ βίου του ἔχει τὸ συμφέρον ἢ τὸ πολὺ τὴν ὑπόληψιν τῶν ἀνθρώπων ὡς καὶ ταύτην ὠφέλιμον αὐτῷ. Ἀνώτερα καὶ εὐγενέστερα ἐλατήρια ἐν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ ὁ τοιοῦτος δὲν γνωρίζει, οὐδὲ ἐννοεῖ τὸ καθαρὸν καθήκον, τὴν υποχρέωσιν νὰ πράττῃ πάντοτε ὅ,τι ἐπιβάλλει αὐτῷ ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος ὡς ἀγαθὸν καὶ σύμφωνον πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅταν ἀντιβαίη εἰς τὸ ὑλικὸν αὐτοῦ συμφέρον. Ὁ ἀδιάφορος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ αὐτὸ τὸ κακὸν θὰ ἦτο ἰκανὸς νὰ πράξῃ, ἐὰν μόνον ἦτο βέβαιος, ὅτι δὲν ἤθελε φωραθῆ καὶ ζημιωθῆ ὡς ἐκ τούτου. Τὸ μῖσος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἡ ἀποστροφὴ εἶναι ἐπίτασις τῆς ἀδιαφορίας καὶ ψυχρότητος πρὸς αὐτὸν, γεννᾶται δὲ ἐν τοῖς φαύλοις ἐκείνοις ἀνθρώποις, αἵτινες βυθίζονται εἰς τὰ ἐγκλήματα καὶ ἐπεθύμουν νὰ μὴ ὑπάρχη Θεός, θεὸς νόμος καὶ συνειδήσις, ἵνα ἀδεῶς πράττωσι κατὰ τὰς πονηρὰς αὐτῶν ἐπιθυμίας. «Εἶπεν ἄφρων ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ οὐκ ἔστι Θεός» (Ψαλμ. ιγ', 1) λέγει καὶ ἡ Γραφή.

§ 28.

Τί εἶναι ἡ ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν;

Ἡ εὐτέβεια πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύεται οὐ μόνον διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδος. Ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ πεποίθησις,

ὅτι ὁ Θεὸς προστατεύει ἡμᾶς ὡς φιλόστοργος πατήρ, ὅτι παρέχει ἡμῖν πᾶν ὅ,τι εἶναι ὠφέλιμον, καὶ ὅτι ἐὰν ἀφίνη ἐνίοτε νὰ δοκιμάζηται ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἡ ἀρετὴ, ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ ὅμως θέλει ἀνταμείψει αὐτὴν τιμωρῶν τὴν κακίαν. Εἰς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν, διότι εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς προνοῶν καὶ περὶ πάντων μὲν τῶν πραγμάτων ἰδίως δὲ περὶ τοῦ ἀνθρώπου (Ματθ. 5', 25—34), καὶ γνωρίζει τίνος ἔχομεν χρεῖαν ὡς παρτογνώστης, καὶ δύναται νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς παρτοδύαμος, καὶ θέλει νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς παράγαθος. Ἡ ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν συνδέεται στενῶς μετὰ τῆς πίστεως καὶ εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν. Μόνον ὁ ἀρνούμενος, τὴν τελευταίαν, ὁ φρονῶν μετὰ τῶν ἐπικουρείων, ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον ἐγκατέλιπεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην του (πρᾶγμα παράλογον), δὲν δύναται νὰ τρέφῃ ἐλπίδα πρὸς τὸν Θεόν. Τῆς ἐλπίδος ἔχομεν μεγίστην ἀνάγκην πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου· διότι αὕτη ἐπιθέτει βάλαμον ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν καὶ ἀνακουφίζει αὐτὴν ἀπὸ τῶν θλίψεων καὶ κρατύνει ἡμᾶς, ἐμπνέουσα τὸ αἶσθημα τῆς ὑπομονῆς· ὁ ἄνευ ἐλπίδος εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐγκαταλειμμένος ἐν τοιαύταις δειναῖς περιστάσετιν εἰς ἑαυτὸν· οὐδ' αὖθις προσδοκᾷ βοήθειάν τιναν, ἡ δὲ ἀπελπισία καὶ ἡ ἀπόγνωσις εὐκόλως καταλαμβάνουσιν αὐτόν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ζητῶμεν νὰ ἐνισχύωμεν ἐν ἡμῖν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα· ἐνισχυόμεθα δὲ ἐν τῇ ἐλπίδι ταύτῃ, ὅταν ἀναλογιζόμεθα τὰ ἄπειρα ἀγαθὰ, ἅτινα ἀπολαμβάνομεν παρὰ Θεοῦ, καὶ ἅτινα μαρτυροῦσι τρανῶς τὴν ἄπειρον ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι

1) *λογικὴ*· δηλ. δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν παραλόγως ἢ νὰ ζητῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ πράγματα ἀδύνατα, μωρὰ καὶ ἀνάρμιστα εἰς τὸν Θεόν, οὔτε νὰ ἀπαιτῶμεν ἐν γένει νὰ γίνηται πᾶν ὅ,τι ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν· διότι πολλάκις τοῦτο δὲν εἶναι τὸ ἀληθὲς ἡμῶν συμφέρον. Διὰ τοῦτο ὁ λογικῶς ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίζει καὶ εὐ-

χεται νὰ γίνηται πάντοτε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ τὸ αὐτοῦ (Ματθ. κς', 39). 2) Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ ἦ-
 ναι σταθερὰ καὶ καρτερικὴ. Ἡ ἐλπίς φαίνεται πρὸ πάντων ἐν ταῖς
 θλίψεσι καὶ τοῖς κινδύνοις, ὅταν πᾶσα ἄλλη ἀνθρωπίνη ἐλπίς ἐγ-
 καταλίπη ἡμᾶς. Τοιαύτη σταθερὰ ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν ἐνέπνεε
 καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς ἀρχαίους χριστιανούς ἐν τοῖς μακροῖς καὶ ἀπαν-
 θρωποτάτοις διωγμοῖς, οὓς ὑφίσταντο παρὰ τῶν ἐθνικῶν ῥωμαίων.
 Τὰ ἐναντία τῇ ἀληθείᾳ εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδι εἶναι πρῶτον ἡ μω-
 ρὰ καὶ δεισιδαιμῶν ἐλπίς πρὸς τὸν Θεὸν, ἥτις ζητεῖ πολλάκις
 παρ' αὐτοῦ ἢ παράλογα πράγματα ἢ τὴν διὰ θαυματουργίας
 ἐκτέλεσιν ἄλλως ἀδυνάτων πραγμάτων. Τοιαύτη μωρὰ εἶναι ἡ
 ἐλπίς πολλῶν φαύλων ἀνθρώπων, ληστῶν καὶ τσιούτων, οἵτινες
 ἐπικαλοῦνται καὶ ἐλπίζουν τὴν ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς κα-
 κούργις ἐπιχειρήσειν αὐτῶν. Δεισιδαιμῶν ἦτο καὶ ἡ ἐλπίς,
 ἥτις κατὰ τοὺς βαρβάρους μέσους αἰῶνας ἐγέννησεν ἐν τῇ δύσει
 τὰς λεγομένας θείας κρίσεις. Ἐρίζοντες ἡ διαφορὰν τινα πρὸς
 ἀλλήλους ἔχοντες ἀνέθετον εἰς τὸν Θεὸν νὰ κρίνῃ μεταξὺ αὐτῶν
 διὰ τινος θαύματος, ὑποβαλλόμενοι εἰς προφανῆ τινα κίνδυνον,
 καὶ μωρῶς ἐλπίζοντες, ὅτι ὁ Θεὸς ἀφεύκτως, ὡς εἰ ὤφειλε νὰ ὑ-
 πείκῃ εἰς πᾶσαν ἀνόητον ἀπαίτησιν τῶν ἀνθρώπων, ἤθελε σώσει
 τὸν ἀθῶον καὶ τιμωρήσει τὸν ἔνοχον! Εἶδος θείας κρίσεως εἶναι
 καὶ ἡ μονομαχία, ἥτις ἀπὸ τῶν μέσων αἰῶνων ἀναραιομένη,
 μέχρι τῆς σήμερον σώζεται ἐν ἀπάσῃ τῇ Εὐρώπῃ. Ἐν τῇ μονο-
 μαχίᾳ ἐπίστευον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὅτι ὡς ἐκ θαύματος
 ἔμελλεν ἀφεύκτως ὁ ἔνοχος νὰ πάθῃ. Καὶ ὁ μὲν λόγος, ἢ μᾶλ-
 λον ἡ δεισιδαιμονία, ἡ προκαλέσατα τὴν μονομαχίαν, ἐξέλιπεν,
 ἡ μονομαχία ὅμως ἀν καὶ ὡς παράλογος παρὰ πάντων ἀνα-
 γνωρίζομένη, ὡς πεπαλαιωμένη συνήθεια ἔμεινε παρ' ἡμῖν.
 Δεύτερον ἀντίκειται τῇ ἀληθείᾳ ἐλπίδι ἡ ὑπέρμετρος πε-
 ποίθησις εἰς τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν

γένει βοήθειαν. Οἱ ἄνθρωποι, ἐφ' οἷς ἔλπισέ τις, πολλάκις διέψευσαν τὰς ἐλπίδας ταύτας, οὐδὲ δύνανται πάντοτε νὰ σώσωσι τὸν ἄνθρωπον καὶ θέλοντες. Μόνον ἡ ἐπὶ τὸν Θεὸν ἐλπίς εἶναι ἀσφαλής. Διὰ τοῦτο λέγει ἡ Γραφή «Μὴ πεποιθατε ἐπὶ ἄρχοντας, ἐπὶ υἱοὺς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία» (Ψαλμ. ρμέ, 3). Καὶ ἡ ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ ἡμῶν πεποίθησις εἶναι ἐπισφαλής, διότι καὶ ταῦτα εἶναι φθαρτὰ καὶ ἀβέβαια. Ὁ σήμερον πλούσιος αὔριον δύναται νὰ εὐρεθῇ πτωχός. Ὁ δὲ ἀπροσδοκῆτως πολλάκις ἐρχόμενος θάνατος δύναται νὰ ματαιώσῃ αἴφνης πάτας τὰς περὶ ὑλικῆς εὐδαιμονίας ἐλπίδας ἡμῶν, ἃς ἐστηρίξαμεν ἐπὶ τοῦ πλοῦτου ἡμῶν. Παράδειγμα ἔστω ὁ ἄφρων πλούσιος τοῦ Εὐαγγελίου, οὗ τινος εὐφόρησεν ἡ χώρα, καὶ ὅστις ἀπέθανεν ἐν μέσῳ τῶν ἐλπίδων ἀσφαλεστάτης μελλούσης ἐκ τοῦ πλοῦτου αὐτοῦ εὐδαιμονίας (Λουκ. ιβ', 19). Ἄλλως ὅμως δὲν ἐννοεῖ ὁ χριστιανισμὸς, ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος ἐν ἀπραξίᾳ μένων τὰ πάντα ἄνωθεν νὰ περιμένῃ· θέλει μόνον νὰ πείσῃ ἡμᾶς, ὅτι πρέπει νὰ γινώσκωμεν, ὅτι ἄνευ τῆς ἄνωθεν ἀντιλήψεως οὐδὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν. «(Ἐὰν, λέγει ἡ Γραφή, μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες» (Ψαλμ. ρκς', 1). Τὴν ιδέαν ταύτην ἐξέφραζον οἱ ἀρχαῖοι λέγοντες «Σὺν Ἄθηνᾳ καὶ χεῖρα κίνει». Τρίτον ἀντίκειται τῇ ἀληθείᾳ ἐλπίδι εἰς τὸν Θεὸν ἡ τελεία ἀπελπισία καὶ ἀπόγνωσις, ἡ ἐντελής ἔλλειψις ἐλπίδος πρὸς τὸν Θεὸν ἐν τοῖς κινδύνοις καὶ δυστυχήμασιν. Ἡ ταιαύτη ἀπελπισία προέρχεται εἴτε ἐξ ἀγνοίας ἢ κακῆς περὶ θρησκείας διδασκαλίας, εἴτε, ὅπερ καὶ τὸ συνηθέστερον, ἐκ φαύλου καὶ ἀσώτου βίου, δι' οὗ ἡ μὲν εὐσέβεια ἐντελῶς ἀπόλαυτλι, ὁ δὲ ἄνθρωπος φθείρεται καὶ κατὰ τὸ σῶμα καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν, ἡ δὲ συνειδήσις, ἀφ' ἧς φυγαδεύονται ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἀνάπαυσις, βασανίζεται ὑπὸ φοβερῶν τύψεων.

§ 29.

Τί εἶναι προσευχή ἢ λατρεία :

Ὅταν ἐκφράζωμεν διὰ λόγων πρὸς τὸν Θεὸν τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν εὐσέβειαν, λατρεύομεν αὐτὸν ἢ προσευχόμεθα. Ὁ διάλογος οὗτος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ προσευχή. Ἡ προσευχή εἶναι ἢ προσευχή αἰτήσεως, ὅταν ζητῶμέν τι πρὸς τοῦ Θεοῦ ἑλλείπον ἡμῖν, ἢ μετανοίας, ὅταν ἐκφράζωμεν τὴν μετάνειαν δι' ἁμαρτήματα, ἅπερ ἐπράξαμεν, ἢ δοξολογίας καὶ εὐχαριστίας, ὅταν ὑμῶμεν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ καὶ καθόλου τὰς θείας αὐτοῦ τελειότητας ἢ εὐχαριστῶμεν αὐτὸν διὰ τὰ ἀγαθὰ, ἅτινα ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ. Ἡ προσευχή ἔχει ἀξίαν, ὅταν γίνηται μετὰ προσοχῆς, ὅταν δὲν βλαττολογῶμεν, δὲν φλυκῶμεν δηλ. ἀπλῶς προφέροντες τὰς λέξεις τῆς προσευχῆς, χωρὶς νὰ ἐννοῶμεν ἢ νὰ προσέχωμεν εἰς ὅσα λέγομεν. Τοιαύτη προσευχή δὲν εἶναι ἀληθής. Ἐπίσης: ἡ προσευχή τότε εἶναι καλὴ καὶ τῷ Θεῷ ἀπειδεκτὴ, ὅταν γίνηται ἀπὸ καθαρῆς καὶ φιλαδέλφου καρδίας. Πῶς δύναται νὰ δεχθῇ ὁ Θεὸς τὴν προσευχὴν ἡμῶν καὶ νὰ συγχωρήτῃ τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν, ὅταν ἡμεῖς πλήρεις μίσους κατὰ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, καὶ ὅταν ἡμεῖς δὲν συγχωρῶμεν τοῖς ἄλλοις τὰ πρὸς ἡμᾶς παραπτώματα αὐτῶν; Τοῦτο ἐδίδαξεν ὁ Κύριος καὶ ἐν τῇ κυριακῇ προσευχῇ, ἐν ἣ παρακαλοῦμεν νὰ ἀφήσῃ ἡμῖν ὁ Θεὸς τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ὑποσχόμεθα νὰ ἀφήσωμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν (Ματθ. 5', 12), καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀνηλεῦς ὁ ὕλου, ὅστις ἐνώ ὁ κύριός του ἀφῆκεν αὐτῷ τὸ μέγα χρέος του, αὐτὸς δι' ἐλάχιστον χρέος ἤθελε νὰ θέσῃ τὸν σὺνδουλὸν του εἰς τὴν φυλακὴν (Ματθ. 18', 28). Πρὸς τούτοις πρέπει προσευχόμενοι νὰ ἔχωμεν πλήρη πεποίθησιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ εὐχόμεθα νὰ γίνηται τὸ

θέλημα αὐτοῦ καὶ ὄχι τὸ ἡμέτερον. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἀνάγκη τῆς ἡμετέρας ψυχῆς. Καθὼς ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος πᾶν ὅ,τι αἰσθάνεται ζωηρῶς ἐν τῇ καρδίᾳ του, εἴτε εὐχάριστον εἴτε δυσάρεστον αἶσθημα, ζητεῖ νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὰ ἔξω, οὕτως ὁ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβῆς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ διὰ λόγων καὶ σχημάτων τὰ τὴν καρδίαν του ζωηρῶς κατέχοντα θρησκευτικὰ συναισθήματα τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος πρὸς πρὸς τὸν Θεόν. Χρῆζων πράγματός τινος, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἰκετεύσῃ τὸν πανάγαθον Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ· μετανοῶν θέλει νὰ ἐκφράσῃ αὐτῷ τὴν μετάνοιάν του· θαυμάζων τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ ἢ τυχῶν παρ' αὐτοῦ εὐεργετήματός τινος ἐπιθυμεῖ νὰ δοξολογήσῃ καὶ εὐχαριστήσῃ αὐτόν. Ἡ προσευχὴ τόσο ἀναγκαίως προέρχεται ἀπὸ τῆς εὐσεβείας, ὥστε τὸ μὴ προσεύχεσθαι εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη ἀπόδειξις, ὅτι οὐδὲ εὐσεβεία ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ μὴ προσευχομένου ὑπάρχει. Ἡ προσευχὴ λοιπὸν ἔχει ἀξίαν καὶ εἶναι ἀναγκαῖα οὐχὶ ἵνα καταστήσωμεν τῷ Θεῷ γνωστὰ ἐκεῖνα, ὧν χρεῖαν ἔχομεν κατὰ τὴν πρόληψιν πολλῶν δεισιδαιμόνων· διότι ταῦτα ὁ Θεὸς ὡς παντογνώστῃς γνωρίζει κάλλιον ἡμῶν «οἶδε γὰρ ὁ Πατὴρ ὧν χρεῖαν ἔχομεν. λέγει ἡ Γραφή, πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν» (Ματθ. 5', 8)· καθὼς οὐδὲ διότι ὁ Θεὸς ἔχει χρεῖαν τῶν εὐχῶν ἡμῶν καὶ αἰῶνων, καθ' ὅσον αὐτὸς εἶναι ἀνεκδέχης. Ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνηται διότι εἶναι ἀναγκαῖα ἐκδήλωσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν· ὅταν ἡμεῖς εὐσεβεῖς, εἶναι εἰς ἡμᾶς μεγάλη ἀνάγκη τὸ νὰ προσευχώμεθα· ἔπειτα ἡ προσευχὴ αὕτη καὶ ἄλλως εἶναι χρήσιμος, διότι ἂν καὶ ἦναι ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας, ἐπιδρᾷ καὶ αὕτη ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας καὶ ζωογονεῖ αὐτήν· διὰ τοῦτο τὸ προσεύχεσθαι καθιστᾷ ἡμᾶς εὐσεβεστέρους. Πολλάκις προσερχόμενοι ἄνευ τῆς ἀναγκαίας προπαρασκευῆς εἰς τὴν προσευχὴν, δι' αὐτῆς ταύτης τῆς προσευχῆς βλέπομεν ζωογονούμενα ἐν ἡμῖν τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα

ματα, καὶ ἐνῶ ἤρχισμεν ψυχροί, τελεινομεν θερμοὶ τὴν προσευ-
χὴν ἡμῶν. Ἡ προσευχὴ λοιπὸν θερμαίνει τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν ἢ
τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν, ἀγάπην καὶ ἐλπίδα. Τοιοῦτοτρόπως δὲ
προσεγγίζουσα ἡμᾶς καὶ ἐνοῦσα μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἐξαρτίζει
ἡμᾶς καὶ ἐμπνέει ἀποστροφήν μὲν πρὸς τὴν ἀμαρτίαν ὡς ἀντικει-
μένην εἰς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, ἀγάπην δὲ πρὸς τὸ ἀγαθόν.
Ἐπειτα ἡ προσευχὴ στηρίζει καὶ τῶν ἄλλων τὴν εὐσέβειαν·
διότι βλέποντες ἡμᾶς προσευχομένους, κινοῦνται καὶ αὐτοὶ εἰς
προσευχὴν καὶ γίνονται εὐσεβέστεροι. Διὰ τὰ ἐκ τῆς προσευχῆς
ταῦτα ἀγαθὰ προτρέπει ἡμᾶς ἡ Γραφὴ γὰρ προσευχόμεθα.
« Ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε » εἶπεν ὁ Κύριος (Μάρκ. ιγ', 33)
καὶ ὁ Παῦλος· « Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε » (Κολασσ. δ', 2)

§ 30.

Τί εἶναι κοινὴ προσευχὴ καὶ τί ἑορτή;

Οἱ χριστιανοὶ ὀφειλομεν οὐ μόνον κατ' ἰδίαν γὰρ προσευ-
χόμεθα, ἀλλὰ καὶ κοινῶς συνεργόμενοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς
τοὺς ναοὺς. Διότι ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ προσευχῇ οὐ μόνον ἐξε-
γυρόμεναι ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων προσευχόμε-
θα θερμότερον, ἀλλὰ καὶ συνδεόμεθα πάντες ἀδελφικῶς. Ἐ-
πειτα ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ πρὸς προσευχὴν συναθροίσει δίδοται
τοῖς λειτουργοῖς τῆς ἐκκλησίας ἡ καταλληλοτάτη εὐκαιρία
γὰρ διδάσκωσι τὸν λαὸν ἀναγινώσκοντες τὰς ἀγίας Γραφὰς καὶ
ἐξηγοῦντες αὐτάς. Πρὸς τὴν κοινὴν ταύτην προσευχὴν ἢ λατρεί-
αν καὶ πρὸς ἀνάπαυσιν ἡμῶν ἀπὸ τῶν ἐκ τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν κό-
πων εἶναι ὠρισμένοι ἡμέραι τινές, καὶ καλούμεναι ἑορταί. Τοιαῦται
εἶναι αἱ Κυριακαί, εἰς τιμὴν τοῦ Κυρίου ἀφιερωμένοι, καὶ αἱ λοι-
παὶ ἑορταί, καθ' ἃς τελοῦμεν τὴν ἀνάμνησιν μεγάλων γεγονότων,

μεθ' ὧν συνδέεται ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἡ ἀγίων ἀνδρῶν, ὧν τὴν ἀγιότητα προβάλλει ἡ ἐκκλησία εἰς μίμησιν τοῖς πιστοῖς. Τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἐν τῇ ἑορτῇ εἶναι τὰ ἐπόμενα. Ὁφείλομεν κατ' αὐτὰς νὰ παριστάμεθα ἐν τοῖς ναοῖς κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας καὶ μετὰ προθυμίας νὰ ἀκροώμεθα τῶν προσευχῶν καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ εὐαγγελίου ἐναντία τοῦ καθήκοντος τούτου πράττουσιν ἐκεῖνοι οἵτινες ἢ ἄνευ αἰτίας ἀπολείπονται τῆς κοινῆς λατρείας, ἢ καίπερ σωματικῶς παριστάμενοι, νοερῶς ἀποπλανῶνται εἰς ἄλλα ἀντικείμενα, ἢ φλυαροῦσιν ἐν τῷ ναῷ ἢ ἀπρεπῶς προσφέρονται. Ἀρίστη συνήθεια εἶναι καὶ ἐν τῷ οἴκῳ νὰ μελετῶμεν κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τὰς ἁγίας Γραφὰς ἢ ἄλλο τι θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν σύγγραμμα. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἀρμυζει νὰ ἀσχολώμεθα καὶ περὶ τὰ τῆς εὐποιίας ἔργα, εἰς ἃ κατὰ τὰς ἄλλας ἡμέρας ἕνεκα τῶν ἀσχολιῶν ἡμῶν δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν πολλὴν προσοχὴν. Κατὰ τὰς ἑορτὰς ὀφείλομεν πρὸς τούτοις νὰ παύωμεν ἀπὸ τῶν συνηθῶν ἐργασιῶν καὶ νὰ ἀναπαυώμεθα ἀπὸ τῶν κόπων ἡμῶν. Καὶ ἡ ἀνάπαυσις αὕτη εἶναι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς. Καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα μετὰ πολλῶν ἡμερῶν συνεχῆ ἐργασίαν, ἔχουσιν ἀνάγκη ἀνέσεως, διότι ἄλλως ἐπέρχεται καταπόνησις καὶ κατάπτωσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν. Μόνον ἐργασίαι ἀναπόφευκτοι καὶ ἐπείγουσαι ἢ χάριν φιλανθρωπικῶν σκοπῶν γινόμεναι ἐπιτρέπονται. Ἄλλως ἡ τήρησις τῆς ἑορτῆς εἶναι ἰουδαϊκὴ, καθ' ἣς εἶπεν ὁ Κύριος τὸ «Οὐχ ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο διὰ τὸ σάββατον, ἀλλὰ τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον» (Μάρκ. 6', 27). Δὲν πρέπει δὲ αἱ πολλαὶ ἑορταὶ νὰ γίνωνται ἡμῖν ἀφορμὴ ἀργίας, ἥτις οὐ μόνον οἰκονομικῶς εἶναι ἐπιβλαβῆς, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ὀλεθριωτάτη. Τινὲς ἄγαν αὐστηροὶ ἐνόμισαν, ὅτι κατὰ τὰς κυριακὰς ἀπαγορεύεται πᾶν εἶδος τέρψεως. Ἐπειδὴ εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς εἶναι καὶ ἡ ἀνάπαυσις ἀπὸ

τῶν κόπων τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν, αἱ δὲ τέρψεις φέρουσιν ἀνακούφισιν εἰς τε τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν, δὲν δύνανται αὐταὶ νὰ ἀντιβαίνωσιν εἰς τὴν ἑορτήν. Πρέπει μόνον αἱ τέρψεις νὰ ἦναι πάντοτε καὶ ἀθῶαι καὶ μετὰ μέτρου· ἄλλως ὑπερμέτρως ἀπολαμβανόμεναι δύνανται νὰ ἐξαντλήσωσι τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ σκοποῦσι νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτάς. Δὲν πρέπει δὲ νὰ κωλύωσι καὶ τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ἑορτῆς, ὅτιλαδὴ τὴν λατρείαν. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀντίθετα πρὸς τὸν σκοπὸν τῶν ἑορτῶν πράττουσιν ὅσοι κατ' αὐτάς δὲν προσέρχονται εἰς τὴν κοινήν λατρείαν, ὅσοι ἐν γένει δὲν ἀφιερώνουσι μέρος αὐτῶν εἰς θρησκευτικὴν τινα μελέτην ἢ εὐτεβῆ τινα ἢ φιλάνθρωπον ἐνασχόλησιν, ὅσοι ἐξακολουθοῦσι τὰς συνήθειας ἐργασίας των κατ' αὐτάς, καὶ ὅσοι παραδίδονται εἰς ἀμέτρους, ἀπρεπεῖς, ἀσέμνους καὶ ἀνηθικούς ἢ ἐπιβλαβεῖς διασκεδάσεις.

§ 31.

Πῶς πρέπει νὰ μεταχειρίζομεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τί εἶναι ὄρκος ;

Τὴν εὐσέθειαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύομεν καὶ ὅταν μεταχειρίζομεθα ἐν πάσῃ περιστάσει μετὰ τῆς ἀνηκούσης εὐλαβείας τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Ταιχύτην εὐλαβῆ χρῆσιν τοῦ θείου ὀνόματος πρέπει νὰ ποιῶμεν ἰδίως ἐν τοῖς ὄρκοις. Ὁρκος εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωσις πράγματός τινος ὡς ἀληθοῦς ἢ ὑποσχέσεώς τινος δι' ἐπικλήσεως τοῦ παντογνώστου, δικαίου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ ὡς μάρτυρος, κριτοῦ καὶ ἀνταποδότου. Ὁ καλῶς γινόμενος ὄρκος ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς χριστιανούς, ὅταν ἦναι ἀνάγκη. Ὅταν λέγη ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι πρέπει νὰ μὴ ὀρκίζωνται ὅλως ἀλλὰ νὰ ἀρκοῦνται εἰς τὸ ναὶ καὶ εἰς τὸ οὐ (Ματθ. ε', 34), ἐννοεῖ, ὅτι ἀνευ ἀνάγκης ἐν τῇ καθημερινῇ ἀναστrophῇ ἡμῶν δὲν πρέπει νὰ ὀρκίζομεθα,

διότι τοῦτο προδίδει ἔλλειψιν τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ὅτι ἡ τελειότης ἀπαιτεῖ νὰ ἤμεθα τοσοῦτον εἰλικρινεῖς πρὸς ἀλλήλους καὶ νὰ ἐμπνέωμεν τοιαύτην ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην, ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν ἀνάγκην τοῦ ὄρκου. Ὅτι ἔμως ἀπολύτως δὲν ἀπαγορεύει τὸ εὐαγγέλιον τὸν ὄρκον, δεικνύει τὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, ὅστις ὤρκισθη ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου, ὅτε οὗτος ἀπέτεινεν αὐτῷ τοὺς λόγους, «Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἵνα εἴπῃς ἡμῖν, εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς» (Ματθ. κς', 63), εἰς οὓς ἀπήντησε καταφατικῶς εἰπὼν «Σὺ εἶπας», καὶ τοῦ Παύλου, ὅστις πολλάκις ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του ἐρκίζεται, ὡς ὅταν λέγῃ· «Μάρτυς ὁ Θεὸς τῆ ἐμῆ ψυχῆ» (Ῥωμ. α', 9). Ὁ ὄρκος εἶναι ἀναγκαῖος πολλάκις ἵνα βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἀληθείας ἢ νὰ ἤμεθα βέβαιοι περὶ τίνος ἡμῖν διδομένης ὑποσχέσεως. Ἡ Πολιτεία διὰ τοῦτο δικαίως μετεχειρίσθη πάντοτε τὸν ὄρκον, ἐπιβάλλουσα αὐτὸν ἐν ταῖς δικαστηρίοις εἰς τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς δικαστὰς, καὶ ὑποχρεοῦσα τοὺς ὑπαλλήλους αὐτῆς δι' αὐτοῦ εἰς εὐσυνειδήτην διαχείρισιν τῆς αὐτοῖς ἀνατιθεμένης δημοσίας ὑπηρεσίας. Ὁ ὄρκος εἶναι δύο ειδῶν ἢ ὁμολογίας τῆς ἀληθείας ἢ ὑποσχέσεως. Τοὺς ὄρκους τούτους εἶναι δίδωμεν, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο εὐσυνειδήτως. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ βεβαιωμέν τι ὡς ἀληθές, ὅταν ἡ γνωρίζομεν ὅτι δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα, ἢ δὲν ἤμεθα βέβαιοι περὶ αὐτοῦ. Ἐπίσης δὲ οὐδέποτε πρέπει μετ' ὄρκου νὰ ὑποσχώμεθά τι, τὸ ὅποιον γνωρίζομεν, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν. Δώσαντες δὲ ἀπαξ ὄρκον ὑποσχέσεως ὀφείλομεν νὰ ἐκπληρώσωμεν εὐσυνειδήτως τὰ ὑπεσχημένα. Ἡ δολιότης πρέπει νὰ ἦναι μακρὰν ἀφ' ἡμῶν. Τὸν ὄρκον παραβαίνομεν, ἢ ὅταν ἐν γνώσει ψευδῶμεθα (ψευδορκία), ἢ ὅταν ὑποσχώμεθα ἀδύνατα καὶ δὲν τηρῶμεν τὰ ὑπεσχημένα (ἐπιορκία). Ἡ ψευδορκία καὶ ἡ ἐπιορκία εἶναι ἐγκλήματα φοβερά, διότι δεικνύ-

ουτιν ἔλλειψιν φόβου πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δὲ τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος δὲν θὰ φοβηθῆ πολὺ περισσότερον τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς νόμους αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀνθρώπος ἐπικινδυνώτατος εἰς τὴν κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο τὰ ἐγκλήματα ταῦτα τιμωροῦνται βαρύτερα ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων. Ὁ ὄρκος τῆς ὁμολογίας ἰσχύει πάντοτε. Μόνος δὲ ὁ ὄρκος τῆς ὑποσχέσεως δύναται ἐν τισι περιστάσεσι νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἰσχύν του καὶ ὑποχρέωσιν, ὅταν δηλ. οἱ ὅροι ὑπ' οὓς ἐγένετο, ἐκλείπωσιν, ὅταν ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ὑπεσχημένων ἦναι ἠθικῶς ἢ φυσικῶς ἀδύνατος, ὅταν ὁ λαβὼν τὴν ὑπόσχεσιν ἐκουσίως παραιτηθῆται αὐτῆς, καὶ ὅταν ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ὑποσχέσεως δύναται νὰ ἀποβῆ εἰς ζημίαν τοῦ ἄλλου. Ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν εἶναι καλὸν νὰ ἀκολουθῶμεν τοὺς ἐξῆς κανόνας ὡς πρὸς τὸν ὄρκον.

Μὴ ὀρκίζου ἀνευ ἀνάγκης.

Ὀρκιζόμενος ἐν ἀνάγκῃ, ὀρκίζου εὐσυνειδήτως.

Εἰς τοὺς ὄρκους τῆς ὑποσχέσεως τῆρει τὰ ὑπεσχημένα ἀκριβῶς.

Μὴ ἀρνεῖσαι ὄρκον παρ' ἄλλου ἐν ἀνάγκῃ ἀπαιτούμενον.

Μόνον ἐν ἀνάγκῃ ἀπαίτει παρὰ τῶν ἄλλων ὄρκον.

Β'.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ.

§ 32.

Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθήκον ἢ τί εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον;

Ὁ ἠθικὸς νόμος μετὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς καθήκον καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ὁ Κύριος ἀφοῦ εἶπεν ὅτι τὸ « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου κλπ. » εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἔπειτα ἐπήγαγε· δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ εἶναι ἡ « ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν » (Ματθ. κβ', 40). Τὰ καθήκοντα ταῦτα συνδέονται στενότατα πρὸς ἄλληλα· οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἐὰν μισῇ τὸν πλησίον αὐτοῦ, καθὼς λέγει ὁ Ἰωάννης « ἐὰν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστὶ καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ. Καὶ ταύτην τὴν ἐντολήν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ » (Α' Ἰωάνν. δ', 20). Πῶς δύναται νὰ δείξῃ κάλλιον ὁ ἄνθρωπος τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην του, εἰ μὴ ἀγαπῶν τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ἣν ἔχει ἐνώπιόν του; Εἶναι δὲ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ἡ ἀγαθὴ ἐκείνη διάθεσις, καθ' ἣν οὐ μόνον οὐδεμίαν βλάβην ἐπιθυμοῦμεν νὰ προξενήσωμεν αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ, εἰ δυνατόν ἡμῖν, προθυμοποιούμεθα νὰ εὐεργετήσωμεν αὐτὸν χρεῖαν ἔχοντα. Ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον, ὅταν ἡμεῖθα πρὸς

αὐτὸν δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι ὅταν συμπαθῶμεν πρὸς αὐτὸν καὶ χαίρωμεν μὲν ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις αὐτοῦ, λυπώμεθα δὲ ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις αὐτοῦ. Τὸν πλησίον ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ὡς ὅμοιον ἡμῖν πλάσμα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὅποιον φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν θεϊαν εἰκόνα, εἶναι λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, καὶ ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ τείνη τελειοποιούμενον νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ λογικὴ αὕτη φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνθρωπίνῃ ἀξία ὀφείλει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν σέβας καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτόν. Πᾶς ἄνθρωπος δυνάμει φέρει τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν. Διὰ τοῦτο πάντα ἄνθρωπον ὀφείλω νὰ σέβωμαι καὶ ἀγαπῶ, μηδ' ἐπ' ἐλάχιστον βλάπτων αὐτὸν ἢ κωλύων τὴν ἀνάπτυξιν του, μάλιστα δὲ εὐεργετῶν αὐτόν, ἐφ' ὅσον δύναμαι. Μόνον ὅταν ἀπὸ τοῦ σεβασμοῦ τούτου καὶ τῆς ἀγάπης πηγάζωσι τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἡμῶν, ἔχουσιν ἀξίαν ἄλλως ἐκπληροῦνται ταῦτα ἐξ ἰδιοτελείας ἢ ἐξ ἄλλων σκοπῶν. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος, ὅτι, ἂν τις ἐκέκτητο τὰ μεγαλῆτερα χαρίσματα, δι' ὧν νὰ γίνηται ὠφελιμώτατος τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἐπραττε τὰ μεγαλῆτερα καλὰ, καὶ ἔδιδε πᾶν ὅ,τι εἶχεν ὑπὲρ τῶν ἄλλων καὶ ἐθυσιάζετο ὑπὲρ αὐτῶν, ἐπραττε δὲ ταῦτα χάριν ἄλλων σκοπῶν, ἀγάπην δὲ μὴ εἶχεν, οὐδεμίαν ἀξίαν θὰ εἶχον τὰ ἔργα του (Α' Κορινθ. ιγ', 1—4). Ἐν γένει ἡ Γραφὴ δίδει μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει λέγει, ὅτι θέλουσιν ἀκούσει τῆς φωνῆς ἐκείνης « Δεῦτε εἰς ἐὺλογημένοι τοῦ Πατρὸς ὑμῶν, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου » μόνον ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔδειξαν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, οἵτινες « ἔθρεψαν τοὺς πεινῶντας, ἐπότισαν τοὺς διψῶντας, ἐνέδυσαν τοὺς γυμνοὺς, συνήγαγον τοὺς ξένους, καὶ ἐπεσκέφθησαν τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ » (Ματθ. κέ, 41—46). Ἄλλοτε δὲ πάλιν εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι θὰ εἰσεέλθωσιν εἰς τὴν βασιλείαν

τοῦ Θεοῦ οὐχὶ οἱ λέγοντες Κύριε, Κύριε, ἀλλ' οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, δηλ. οἱ δίκαιοι καὶ οἱ φιλάνθρωποι πρὸς πάντας (Ματθ. ζ', 21). Τὴν ἀξίαν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης δεικνύει καὶ τοῦτο, ὅτι παρ' αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ ὠρίσθη εἰς τὸ μόνον ἀσφαλὲς γνώρισμα τῶν μαθητῶν του τοῦτο «ἐὰν ἀγάπην ἔχωσιν ἐν ἀλλήλοις» (Ἰωάνν. ιγ', 35). Ἡ ὅλη διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ περιλαμβάνεται ἐν τῷ «Ἀγαπάτε ἀλλήλους» (Ἰωάνν. ιε', 17)· ὁ τὴν ἐντολὴν ταύτην τηρῶν, τηρεῖ ὀλόκληρον τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν.

§ 33.

Τίς εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη :

Ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι 1) καθολικὴ ἀποτείνεται δηλ. πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν ἔχομεν λειπὸν καθήκοντα πρὸς μόνους τοὺς συγγενεῖς, τοὺς ἑταίρους, καὶ τοὺς ἑταίρους, ἀλλὰ πρὸς πάντα ἄνθρωπον ἐν γένει ὡς τοιοῦτον. Πάντες οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸ εὐαγγέλιον εἴμεθα ἀδελφοί, πάντες ἕμοιοι, πλάσματα τοῦ Θεοῦ· φέροντες ἐν ἡμῖν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ τὴν θεῖαν εἰκόνα· δὲν ὑπάρχει οὐδεμία διαφορὰ μεταξὺ Ἰουδαίου καὶ Ἑλλήνου, δούλου καὶ ἐλευθέρου, ἄρρενος καὶ θήλειος (Γαλ. γ', 28). Ὅτι πλησίον εἶναι πᾶς ἄνθρωπος, εἰδείξεν ὁ Κύριος λαμπρῶς ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ Σαμαρείτου (Λουκ. ι', 33), ἐν ἣ παριστάνεται προσφερόμενος φιλάνθρωπως πρὸς τὸν περιπεσόντα εἰς τοὺς ληστὰς ὁ ξένος τοῖς Ἰουδαίοις Σαμαρείτης, πρὸς ὃν οἱ Ἰουδαῖοι ἐνόμιζον, ὅτι οὐδὲν εἶχον καθήκον. 2) Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι ἡ ἐκτεινομένη μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν, πρὸς οὓς ὀφείλομεν νὰ ἤμεθα γενναῖοι καὶ νὰ δεικνύωμεν αὐτοῖς ὡς καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς δικαιοσύνην καὶ φιλάνθρωπίαν, ἀμνησικακοῦντες αὐτοῖς καὶ ἀνεξίκαχοι δεικνυόμενοι. Καὶ

τὸν ἐχθρόν μου δὲν πρέπει νὰ ἀδικῶ· καὶ τὸν ἐχθρόν μου πᾶσυχοντα ὀφείλω νὰ εὐεργετῶ· τότε ἔχω τὴν τελείαν χριστιανικὴν ἀγάπην. « Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, » παραγγέλλει ῥητῶς τὸ εὐαγγέλιον (Ματθ. ε', 44). Τῆς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀμνησικακίας καὶ ἀνεξικακίας ταύτης ἄριστον παράδειγμα ἔχομεν αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ὅστις τὸν προδότην Ἰουδᾶν προσερχόμενον μετὰ στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν ἵνα συλλάβῃ αὐτὸν, δὲν ἀπεστράφη, οὐδ' ἐπετίμησε διὰ τὴν ἀχαριστίαν, ἀλλ' ἀπέτεινε πρὸς αὐτὸν τοὺς πλήρεις γαλήνης καὶ ἀνεξικακίας λόγους· « Ἐταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει ; » φίλε, πρὸς τί ἦλθες ; μὲ φίλημα μὲ προδίδεις ; (Ματθ. κς', 50). Σταυρούμενος δὲ, δὲν ἔδειξεν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἔχνος δυσμενείας πρὸς τοὺς σταυρωτάς του, τούναντίον ἀνεξικακίως ἤχητο ὑπὲρ αὐτῶν λέγων· « Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασι, τί ποιοῦσι » (Λουκ. κγ', 34). Τοιαύτην ἀνεξικακίαν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἔδειξαν καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. Οὕτως, ἀποθνήσκων ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος, ἔλεγεν ὑπὲρ τῶν λιθοβολούντων αὐτὸν· « Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην » (Πράξ. ζ', 60). 3) Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ ἦναι εἰλικρινής. Πρέπει δηλ. ἀπὸ καρδίας νὰ αἰσθανώμεθα τὴν ἀγάπην ταύτην πρὸς τὸν πλησίον καὶ νὰ μὴ ἦναι φαρισαϊκὴ μόνον ἐπίδειξις αὐτῆς. Τὸ ἐλεεῖν ἐπιδείξεως χάριν, οὐχὶ δὲ ἐξ οἴκτου ἀληθοῦς πρὸς τὸν πάσχοντα, δὲν εἶναι ἔνδειξις ἀληθοῦς ἀγάπης. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι ὅταν ποιῶμεν ἐλεημοσύνην, δὲν πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ (Ματθ. ε', 3), δηλ. νὰ ἀγνωῶσιν αὐτὴν καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκειότεροι ἡμῶν. 4) Πρέπει νὰ ἦναι ἐνεργὸς, νὰ δεικνύηται δηλ. δι' ἔργων καὶ νὰ μὴ περιορίζηται ἐν λόγοις. Ὅς ἂν ἔχη τὸν βίον τοῦ κόσμου, λέγει ὁ Ἰάκωβος, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα καὶ κλείη τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει

ἐν αὐτῷ ; « Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ, μὴδὲ γλώσση, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ » (Α' Ἰωάνν. γ', 17). 5) Δικαία. Πᾶτα μεροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι μακρὰν τῆς ἀληθοῦς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης· οὐδέποτε πρέπει νὰ εὐεργετῇ τις τινα, ἵνα ἀδικήσῃ ἄλλον· δὲν πρέπει δὲ νὰ παραλείπῃ τις τὴν ἐκπλήρωσιν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης χάριν καθηκόντων τῆς εὐεργεσίας. Πρῶτον λ. χ. πρέπει νὰ πληρώσω τὰ χρέη μου, ἅπερ ὀφείλω, καὶ ἔπειτα νὰ θέλω νὰ ποιῶ γενναίας εὐποιίας. 6) Συνετή. Πρέπει δηλ. νὰ δεικνύωμεν ἀγάπην καὶ εὐεργετῶμεν ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν προσώπων καὶ τῆς χρείας αὐτῶν. Δὲν πρέπει νὰ παραμελῶμεν οἰκείους ἵνα εὐεργετῶμεν ἄλλους· δὲν πρέπει νὰ ἀφήνωμεν ἀβοηθήτους τοὺς μεγίστην χρείαν ἔχοντας ἵνα εὐεργετήσωμεν τοὺς ἥττον ἐνδεεῖς. Δὲν πρέπει νὰ βοηθῶμεν τοιοῦτους, οἵτινες ἐκ τῆς βοήθειας ἡμῶν ἠδύναντο νὰ γίνωσιν ὀκνηροὶ καὶ νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν ἀργίαν. 7) ἸΚαρτερική. Δέον δηλ. νὰ βοηθῶμεν τὸν πλησίον καὶ ὅταν, παρουσιαζομένης ἀνάγκης, ἀπαιτῆται νὰ ὑποστῶμεν θυσίας. Ὅταν ἐπίκειται ἀνάγκη, ὅταν διατρέχῃ κίνδυνον ἡ ζωὴ ἢ ἡ τιμὴ τοῦ ἄλλου ὀφείλομεν νὰ διακινδυνεύσωμεν καὶ αὐτὴν ἡμῶν τὴν ζωὴν. 8) Σταθερά· νὰ μὴ ἦναι εὐμετάβλητος· δὲν πρέπει ὅτε μὲν νὰ δεικνυώμεθα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλάνθρωποι, ἄλλοτε δὲ ἀδικοὶ καὶ ἄσπλαγχοι· ἡ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι διαρκὴς καὶ μένει πάντοτε ἢ αὐτῇ. 9) Τέλος ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον πρέπει νὰ ἦναι καθαρὰ, δηλ. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν αὐτὸν μόνον ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἀνθρωπίνην ἀξίαν, οὐχὶ δὲ ἐκ συμφέροντος, ἢ πρὸς ἐπίδειξιν, ἢ δι' ἄλλον τοιοῦτον λόγον.

§ 34.

Τίνα εἶναι τὰ τῆ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀντίθετα;

Τὰ τῆ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀντίθετα εἶναι 1) ἡ ἀδιαφορία. Ἀδιάφοροι πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν εἴμεθα, ὅταν οὔτε χαίρωμεν ἐπὶ τῆ εὐτυχίᾳ αὐτοῦ, οὔτε λυπώμεθα ἐπὶ τῆ δυστυχίᾳ αὐτοῦ, οὐδὲν ἐν γένει αὐτῷ συμβαῖνον ἐνδιαφέρη καὶ συγκινητὴ ἡμᾶς. Ἡ ἀδιαφορία εἶναι προδήλως ἐνδειξις ἐλλείψεως ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον. 2) Ἡ δυσμένεια. Αὕτη ὑπάρχει, ὅταν οὐ μόνον δὲν λυπώμεθα διὰ τὰς δυστυχίας τοῦ πλησίον, ἀλλὰ καὶ χαίρωμεν ἐπ' αὐταῖς. 3) Τὸ μῖσος. Τὸ μῖσος εἶναι ἡ δυσμένεια ἐπιτεταμένη. Ὁ μισῶν οὐ μόνον χαίρει, βλέπων τὸν ἄλλον βλαπτόμενον, ἀλλὰ σπουδάζει καὶ αὐτὸς νὰ ἐπενέγκῃ τῷ μισουμένῳ πᾶσαν δυνατὴν βλάβην. 4) Ἡ τυφλὴ παράδοσις εἰς τὴν τρυφήν. Ὁ ζῶν ἐν τρυφῇ καὶ περὶ τὰς ἡδονὰς τοῦ μόνου ἀσχολούμενος, δεικνύει, ὅτι οὐδόλως μέλλει αὐτῷ περὶ τῶν πασχόντων καὶ ἐνδεῶν. Ὁ τρυφηλὸς βίος εἶναι ἀπόδειξις ἐγωῖσμοῦ, μὴ συμμιβαζομένου μετὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον. Τὴν εὐζωίαν πᾶς ἄνθρωπος ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως ὀδηγοῦμενος, ζητεῖ καὶ δύναται νὰ ζητή. ἀλλ' ἡ ἐπιθυμία ταύτης οὐδέποτε πρέπει ὑπερβαίνουσα τὸ μέτρον, νὰ κατάντῃ εἰς τὸν ἀκόρεστον καὶ τυφλὸν πόθον πρὸς τὴν τρυφήν. Οἱ πλούσιοι οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶσιν ὅτι ὑπάρχουσι καὶ πτωχοὶ ἄνθρωποι καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου στερούμενοι. 5) Ἡ πρὸς τινὰς τυφλὴ εὐνοία καὶ ἡ πρὸς ἄλλοις ὑπερβολικὴ αὐστηρότης. Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη, εἶπομεν ἄνωτέρω, ὅτι πρέπει νὰ ἦναι δικαία. Ὄταν λοιπὸν εὐεργετῇ τίς τινὰς πλουσίως, καὶ ἄλλους παραβλέπῃ πάσχοντας, ἐνῶ ἡ δύνατο καὶ τούτους νὰ εὐεργετήσῃ, ἢ πρὸς τινὰς δεικνύηται ὑπεραυστηρὸς, ἐνῶ ἄλλοις προσφέρεται ἐπιεικέστατα, πῶς δύναται τοῦτο νὰ συμμιβασθῇ

πρὸς τὴν ἀληθῆ ἀγάπην; β) Ἡ ἀσυνέτως δεικνυομένη ἀγάπη. Τοιαύτη ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ὑπάρχει, ὅταν δεικνύηται αὐτῇ ἀναλόγως τῆς ἀξίας καὶ τῆς χρείας τῶν προσώπων· ὅταν παραμελῆ τις τοὺς εὐεργέτας του, ἵνα εὐεργετήσῃ ἄλλους, ἢ ὅταν βοηθῆ τὸν μικρὰν χρεῖαν ἔχοντα, παρορῶν τὸν ἐν μεγίστῃ ἀνάγκῃ εὐρισκόμενον.

§ 35.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον;

Ἐκ τοῦ γενικοῦ καθήκοντος τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης πηγάζει τὸ καθήκον νὰ σεβώμεθα πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον. Τὰ κυριώτατα δὲ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία αὐτοῦ. Ὅφειλομεν λοιπὸν πρῶτον νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὡς πλάσμα τοῦ Θεοῦ καὶ ὡς λογικὸν, πρέπει νὰ ἦναι ἡμῖν σεβαστός. Τὴν ζωὴν αὐτοῦ προσβάλλοντες, ἀσεβοῦμεν πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ δεικνύομεν ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν, εὐτινος καταστρέφομεν τὸ κάλλιστον πλάσμα. Διὰ τοῦτο αὐστηρῶς ἀπαγορεύει ἡ Γραφή τὸν φόνον, λέγουσα «οὐ φονεύσεις» (Ἐξέδ. κ'). Ὁ φόνος δύναται νὰ προσγίνη εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τοῦ δόλου, εἴτε διὰ τῆς ἰδίας χειρὸς εἴτε διὰ ξένης. Εἰς πάντα ταῦτα τὰ εἶδη τοῦ φόνου ἡ εὐθύνη πάντοτε εἶναι ἡ αὐτῆ. Μόνος ὁ ἀκουσίως φονεύσας τινὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ φονεύς· διότι ὁ φόμος προϋποθέτει πάντοτε κακὴν πρόθεσιν. Ὁ ἐκ λάθους ἢ ἀκούσιος φόμος τότε μόνον εὐθύνει, ὅταν τὸ λάθος ἦτο ἀτύγχνωστον. Ὁ φόμος εἶναι ἐν τῶν μεγίστων ἐγκλημάτων, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι καταφρόνησις πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἀσέβεια πρὸς τὸν Θεόν, καὶ αἶρει πᾶσαν δικαιοσύνην, ἐπάγει καὶ μεγάλας ζημίας εἰς τοὺς οἰκείους τοῦ φονευθέντος καὶ πολλάκις καὶ

εις δλόκληρον τήν κοινωνίαν, όταν ὁ φονευθεὶς ἦτο χρήσιμος ἀνὴρ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πολιτεία αὐστηρῶς τιμῶρει τὸν φονέα, καὶ αἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως, ἕνεκα τοῦ τοιούτου κακουργήματος εἶναι μέγιστα. Ὁ βαθμὸς τοῦ ἐγκλήματος πρέπει νὰ κρίνηται ἀναλόγως τῆς ἀξίας τοῦ φονευθέντος, τοῦ σκοποῦ τοῦ φόνου, τῶν ἀφορμῶν, τοῦ τρόπου τοῦ φόνου καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς συνειδήσεως, μεθ' ἧς ἐπράχθη (ὁ παρά παιδός, παρ' ᾧ ἡ συνείδησις δὲν εἶναι ἀνεπτυγμένη, διαπραχθεὶς φόνος ἢ παρά παράφρονος ἢ παρ' ἀνθρώπου ἐν τελείᾳ μέθῃ διατελοῦντος δὲν εὐθύνει). Τοῦ πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἄλλου σεβασμοῦ εἶναι τις ἀπηλαγμένοι ἐν ἀμύνη διατελῶν, όταν δηλ. ὑπερασπίζηται τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν ποσβαλλομένην παρ' ἄλλου. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐὰν ἐπέλθῃ θάνατος τοῦ προσβάλλοντος, αἰεὶ τοῦ θανάτου εἶναι αὐτὸς οὗτος. Καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ἔμως τῆς ἀμύνης δύναται τις μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ νὰ καταστήσῃ μέχρι τοῦ φόνου, όταν πᾶσα ἄλλη διεκφυγὴ τοῦ ἐκ τοῦ ἐχθροῦ κινδύνου δὲν εἶναι δυνατὴ. Καὶ ἐν τῷ ὑπὲρ πατρίδος πολέμῳ οἱ φόνοι δὲν εὐθύνουσι, διότι καὶ ὁ πόλεμος δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἄμυνα τοῦ ἔθνους κατὰ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀπειλούντων τὴν ζωὴν τῶν πολιτῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ οἱ πόλεμοι πρέπει νὰ ἦναι δίκαιοι, ἵνα δικαιολογηθῶσιν ὑπὸ τῆς ἠθικῆς. Οἱ ἀδικοὶ πόλεμοι τούναντίον θεωροῦνται παρ' αὐτῆς ὡς βαρύτερα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἐγκλήματα. Καὶ ἡ εἰς τοὺς ἐνόχους βαρυτάτων κακουργημάτων, εἰὼν ληστές, πειρατὰς, φονεὺς ἐκ προμελέτης καὶ τοιούτους παρὰ τῆς πολιτείας ἐπιβαλλομένη θανατικὴ ποινὴ εἶναι ἐπιτετραμμένη, διότι καὶ ἡ πολιτεία ἀμυνομένη ὑπὲρ τῆς ὑπὸ τῶν κακούργων ἀπειλουμένης ζωῆς καὶ τιμῆς τῶν πολιτῶν, καταδικάζει αὐτοὺς εἰς θάνατον. Ἡ θανατικὴ ποινὴ θὰ ἦτο δίκαιον καὶ συνετὸν νὰ καταργηθῆ μόνον,

ὅπου ἐκ τῆς καταργήσεως αὐτῆς δὲν θὰ ἐβλάπτετο ἡ κοινωνία, ὅπου δηλ. θὰ ἦτο βέβαιον, ὅτι οἱ ἀσφαλῶς πεφυλακισμένοι κακοῦργοι θὰ μένωσι διὰ παντὸς ἀβλαβεῖς εἰς τὴν κοινωνίαν, καὶ ὅτι ἡ κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δὲν θὰ ἐθράσυνε τοὺς κακοὺργους περισσότερον. Ἀλλὰ καὶ ὅπου μένει ἰσχύουσα ἡ θανατικὴ ποινὴ, ἡ χριστιανικὴ φιλάνθρωπία ἀπαιτεῖ, ἡ ἐκτέλεσις νὰ μὴ ἦναι ἀπάνθρωπος. Ὁ ἐν μοιρομαχίᾳ φόνος δὲν δύναται νὰ δικαιολογηθῇ, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀληθὴς φόνος, φέρων εὐθύνην, ὡς κακούρημα. Διότι ἂν μὲν ὁ φονεύτας ἦναι ὁ προσβοληθεὶς, ἀδίκως φονεῦει τὸν ἄλλον, πρῶτον διότι γίνεται αὐτὸς ὁ κατήγορος καὶ δικαστὴς τοῦ ἄλλου καὶ ἐκτελεστὴς τῆς ποινῆς, τὸ ὅποσον ἀντίκειται εἰς πᾶσαν δικαιοσύνην· ἔπειτα αὐτοδικεῖ, ἐνῶ ὑπάρχουσι πολιτικὰ δικαστήρια, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἠδύνατο νὰ ἐγκαλέσῃ τὸν προσβαλόντα αὐτόν· ἡ αὐτοδικία δὲ γενικευμένη ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀναρχίαν· καὶ ἔνοχος δὲ ἂν ἦναι ἀληθῶς ὁ ἀντίπαλος, ἐπιβάλλεται κατ' αὐτοῦ ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν, ἡ ὠρισμένη ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς τὰ βαρύτερα τῶν ἐγκλημάτων, ἐνῶ ἡ προσβολὴ ὑπῆρξεν ἴσως λίαν ἀσήμεαντος. Ἐὰν δὲ ὁ φονεύτας ἦναι ὁ προσβαλὼν, τότε ἡ ἀδικία εἶναι προδηλοτάτη, διότι εἰς τὸ πρῶτον ἀδίκημα τῆς προσβολῆς τῆς τιμῆς, προστιθῆσι δεύτερον τὸ τοῦ φόνου. Ἐν γένει δὲ παρατηρητέον, ὅτι ἡ μοιρομαχία εἶναι παράλογος· διότι δι' αὐτῆς πολλάκις ζημιοῦται καὶ ἀπόλλυσι τὴν ζωὴν οὐχὶ ὁ ἀδικήσας, ἀλλ' ὁ ἀδικηθεὶς. Διὰ ταῦτα ἔπρεπε νὰ ἐκλίπη ἀπὸ τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν.

§ 36.

Τί εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου, καὶ πρῶτον τί εἶναι ἰδιοκτησία;

Καθὼς τὴν ζωὴν, οὕτως ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ τὴν ἰδιο-

κτησίαν τοῦ ἄλλου. Ὁ ἠθικὸς νόμος, ἡ ἡγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἐπιβάλλει ἡμῖν καὶ τὸ καθήκον τοῦτο. Τί εἶναι ἰδιοκτησία; Ἰδιοκτησία εἶναι πᾶν ὅ,τι δικαίως ἀπέκτησέ τις καὶ κατατέχει πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀναγκαίου. Δικαίωμα δὲ ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ ἐξουσία, ἣν ἔχει τις, νὰ ἀποκτᾷ δικαίως, νὰ κατέχη καὶ νὰ μεταχειρίζεται τὴν ἰδιοκτησίαν του. Τὴν ἰδιοκτησίαν ἀποκτῶμεν ἢ διὰ καταλήψεως πράγματός τινος εἰς οὐδένα ἄλλον ἀνήκοντος, ἢ δι' ἀμοιβαίων συμφωνιῶν, δι' ὧν πράγματα ἀνήκοντα εἰς τινὰ περιέρχονται εἰς τὴν κυριότητα ἄλλου, ἢ δι' ἐργασίας. Ἡ κατάληψις πράγματός τινος ἀδεσπότητος εἶναι δικαία, ὅταν ἦναι τις βέβαιος ὅτι δὲν ὑπάρχει ὁ κύριος τοῦ εὐρεθέντος ὑπ' αὐτοῦ ἢ καταληφθέντος πράγματος. Καὶ διὰ τοῦτο ὀρείλομεν, ἐὰν εὐρωμέν τι, νὰ ἀναζητήσωμεν πρῶτον τὸν κύριόν του, καὶ μόνον ἐὰν βεβαιωθῶμεν, ὅτι τοιοῦτος δὲν εὐρίσκεται, νὰ λάβωμεν εἰς ὀριστικὴν κατοχὴν τὸ εὐρεθὲν πρᾶγμα. Αἱ δὲ συμφωνίαι εἶναι ὡσὶν ἔγκυροι πρέπει νὰ γίνωνται δι' ἀμοιβαίας ἐλευθέρως συγκαταθέσεως, ἄνευ δόλου τινός, καὶ περὶ πραγμάτων θεμιτῶν, καὶ τοιούτων, ἐφ' ὧν ὁ ποιῶν τὴν παραχώρησιν ἔχει πραγματικὴν κυριότητα· ἄλλως αἱ συμφωνίαι εἶναι ἄκυροι ἢ ἀνήθικοι. Δύνανται δὲ αἱ συμφωνίαι νὰ ἦναι ἢ ἀπόλυτοι ἢ ὑπὸ ὄρους. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει ἔχουσιν ἰσχὺν αἱ συμφωνίαι, ὅταν πληρῶνται οἱ ὅροι. Ἀκυροῦνται δὲ, ὅταν δὲν εὐρεθῶσιν οἱ ὅροι, ἢ ὅταν ἐπέλθῃ νέα τις συμφωνία διαλύουσα τὴν πρώτην, ἢ ὅταν τὸ ὑπὲρ οὗ ἡ συμφωνία μέρος παραιτῆται ἐκουσίως τοῦ δικαιώματός του, ἢ τέλος ὅταν ἡ ἐκτέλεσις τῶν συμπερωνημένων ἦναι ἠθικῶς ἢ φυτικῶς ἀδύνατος. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐργασίαν πρέπει νὰ ἰσχύωσιν οἱ ἀκόλουθοι ἠθικοὶ κανόνες· ἡ ἐργασία δὲν πρέπει νὰ ἦναι ἐξεντελιστικὴ, δὲν πρέπει νὰ ἦναι ἀνήθικος, μηδὲ ἀνηθικῶς νὰ γίνηται, καὶ νὰ μὴ ἐξαρτῆται ἀπὸ τὰς δυνάμεις ἡμῶν.

§ 37.

Πόσον σπουδαῖον καὶ ἱερὸν εἶναι τὸ καθῆκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ;

Τὸ καθῆκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου εἶναι σπουδαιότατον καὶ ἱερώτατον. "Ανευ τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ ἀδύνατος ἡ συντήρησις καὶ ἀνάπτυξις του, ἐν γένει ἢ ἐκπλήρωσις ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ σεβασμοῦ τούτου πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου στηρίζεται πᾶσα ἡ πρόοδος καὶ εὐημερία τῆς κοινωρίας· διότι ὅταν δὲν ἦναί τις ἀσφαλῆς περὶ τοῦ ὅτι θέλει κατέχει ὡς ἰδιοκτησίαν του πᾶν ὅ,τι νομίμως ἤθελεν ἀποκτήσει, τίς ἤθελεν ἐργάζεσθαι, πῶς δὲ τότε ἠδύναντο νὰ ἀναπτυχθῶσιν αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ τέχναι, ἡ βιομηχανία, τὸ ἐμπόριον, ἡ γεωργία, καὶ πᾶν ἐν γένει ὅ,τι συντελεῖ εἰς τὸ νὰ ἐξημερώσῃ, ἐξευγενίσῃ καὶ ἐξωραίσῃ τὸν ἀνθρώπινον βίον ; Καὶ ἡ ἱστορία ἀποδεικνύει, ὅτι μόνον ὅπου τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας ἦτο σεβαστὸν, ἤχημασεν ὁ πολιτισμὸς, ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐτελειοποιήθησαν αἱ ἀνθρώπιναὶ κοινωνίαι. Ἡ Γραφή ἀπαγορεύει τὴν προσβολὴν τῆς περιουσίας τοῦ ἄλλου ἢ τὴν κλοπὴν ῥητῶς διὰ τῆς ὀγδόης ἐντολῆς «Οὐ κλέψεις». Πρέπει λοιπὸν νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου, καὶ δὴ, 1) νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν αὐτὴν ἢ βλάπτωμεν ἢ διὰ τῆς βίας ἢ διὰ τοῦ δόλου· 2) νὰ ἀποδίδωμεν ἐκάστῳ ὅ,τι ἀνήκει αὐτῷ· 3) νὰ προφυλάττωμεν τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου, ὅταν δυνάμεθα, ἀπὸ πάσης βλάβης, καὶ 4) νὰ ὑποστηρίξωμεν αὐτὸν, δοθείτης περιστάσεως, ἐν τῇ κατοχῇ καὶ αὐξήσει τῆς ἰδιοκτησίας του.

§ 38.

Τί α τὰ ἀντικείμελα τῶ καθήκοντι τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ πλησίον ;

Εἰς τὸ καθήκον τοῦ σεβέσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἀντίκεινται τὰ ἑξῆς. 1) Ἡ κλοπὴ καὶ ἡ ἀρπαγὴ. Κλοπὴ εἶναι ἡ ἀφαίρεσις πράγματός τινος παρὰ τὴν γνώμην καὶ ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ. Ὅταν ἡ ἀφαίρεσις γίνηται μετὰ βίας, λέγεται ἀρπαγὴ ἢ ληστεία. Εἰς τὴν κλοπὴν ὠθοῦσι πρὸ πάντων ἡ ὀκνηρία, ἡ πολυτέλεια καὶ ἡ πλεονεξία, σώζουσι δ' ἀπ' αὐτῆς ἡ φιλεργία, ἡ ὀλιγάρκεια καὶ ἡ ἀφιλοκέρδεια. 2) Ὁ δι' ἀπάτης σφετερισμὸς καὶ ἡ αἰσχροκέρδεια ἐν γένει. Δι' ἀπάτης σφετερίζεται τις τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα, ὅταν παρακινή αὐτὸν ἵνα ἐπιχειρήσῃ τι, ἐξ οὗ αὐτὸς ἐλπίζει νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς βλάβης τοῦ παραπειθόμενου. Ἐν γένει δὲ πᾶσα παράνομος καὶ ἀδικὸς ἐπιδιώξις κέρδους, πᾶσα αἰσχροκέρδεια, ἀντίκειται εἰς τὸ καθήκον τοῦ σεβέσθαι τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου. Ἡ τοκογλυφία, τὸ νὰ λαμβάνῃ δηλ. τις τόκους ὑπερμέτρους, ὠφελούμενος ἐκ τῆς ἐπείγουσας ἀνάγκης τοῦ πλησίον, εἶναι τοιαύτη τις αἰσχροκέρδεια. Ἐπίσης τοιαύτη αἰσχροκέρδεια εἶναι τὸ νὰ λαμβάνῃ τις πλείοτερον κέρδος τῆς ἀληθοῦς ἀξίας τοῦ πράγματος, ὅπερ δίδει, μεταχειριζόμενος ψευδῆ μέτρα καὶ σταθμά. 3) Τὸ μὴ ἀποτίειν τὰ χρέη. Τὰ δανεισθέντα χρήματα ὀφειλομεν εὐσυνειδήτως νὰ ἀποδίδωμεν κατὰ τὴν συμπεφωνημένην προθεσμίαν, διότι ἄλλως κλέπτομεν ξένην περιουσίαν. 4) Τὸ μὴ ἐργάζεσθαι καὶ ζῆν εἰς βᾶρος τῶν ἄλλων. Ὁ μὴ ἐργαζόμενος, ἐνῶ δύναται καὶ ζητῶν νὰ πρέφῃται παρὰ τῶν ἄλλων, ζημιοὶ ἀδίκως τὴν περιουσίαν τῶν ἄλλων, καὶ ἀφαιρεῖ τὰ αὐτῶ διδόμενα ἀπὸ τῶν ἀληθῶς ἐνδεῶν, τῶν μὴ δυναμένων νὰ ἐργάζωνται, εἰς οὓς ἐφείλεται ἡ ἐλεημοσύνη. Διὰν δικαίως περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ

Παυλος· «Εἴ τις οὐ θελεῖ ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β'. Θεσσ. γ', 10). 5) Τέλος ἀντίκειται τῷ καθήκοντι τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ λαθραία αὐτομοσθαποδοσία. Τιαύτην διαπράττει ὁ λαθραίως λαμβανων, ὅ,τι ἐδικαιοῦτο μὲν νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ ἄλλου, δὲν λαμβάνει δέ. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο εἶδος κλοπῆς· διότι πᾶν ὅ,τι λαμβάνει τις ἀπὸ τοῦ ἄλλου παρὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἢ ἐν ἀγνοίᾳ του εἶναι κλοπή. Ὅστις δὲ νομίζει, ὅτι ἀδικεῖται, δύναται καὶ ὀρεῖται νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν νόμιμον ἀρχὴν, καὶ δι' αὐτῆς νὰ λάβῃ ὅ,τι δικαιοῦται.

§ 39.

Ἄρκει νὰ σεβώμεθα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ τί εἶναι εὐποιία καὶ εὐεργεσία ;

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀπαιτεῖ οὐ μόνον νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ βλάπτωμεν καὶ ἀδικῶμεν αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ νὰ εὐεργετῶμεν καὶ εὐποιῶμεν αὐτόν. Εὐεργεσία εἶναι τὸ βοηθεῖν τοὺς πάσχοντας. Τότε ἡ ἀγάπη εἶναι πλήρης· ἡ ἀρετὴ τοῦ χριστιανοῦ δὲν πρέπει νὰ ἦναι ἀρνητικὴ, ἀλλὰ καὶ θετικὴ. Ἐν τοῖς εὐαγγελίοις πολλάκις ὁ Κύριος συριστῆ τὸ καθῆκον τοῦτο τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους εὐεργεσίας. Ἡ παραβολὴ τοῦ Σαμαρείτου καὶ τοῦτον τὸν σκοπὸν ἔχει (Λουκ. ι, 30—37). Ἐν δὲ τῇ μελλούσῃ κρίτει κατὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δὲν θέλομεν ἐξετασθῆ περὶ τοῦ ἀν' ἡδικήσαμεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀν' εὐεργετήραμεν τοὺς πάσχοντας (Ματθ. κβ' 31). Καὶ οἱ ἀπόστολοι τὰ αὐτὰ διδάσκουσι· Ὁρθεσκια καθαρὰ καὶ ἀμίαντος, λέγει ὁ Ἰάκωβος (β', 15) παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὕτη ἐστὶν ἐπισκέπτεσθαι ὄρφανούς καὶ χήρας ἐν τῇ ὀλιψίᾳ

αὐτῶν, ὄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου. (Πρβλ. καὶ Α' Ἰωάνν. γ', 17). Εὐκαιρίαι εἰς τὸ νὰ φανῶμεν εὐεργετικοὶ παρέχονται ἡμῖν καθ' ἑκάστην. Πᾶσα δυστυχία τοῦ πλησίον ἡμῶν γνωστὴ γενομένη, εἶναι τοιαύτη εὐκαιρία πρὸς ἀγαθοεργίαν. Ἰδίως δὲ ὀφείλομεν νὰ συντρέχωμεν τοὺς πάσχοντας, ὅταν ἔκτακτα δυστυχήματα ἐπέρχονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἷον πυρκαϊαί, πλυμμύραι, ναυάγια, σεισμοί, λιμοί, ἐπιδημικαὶ νόσοι, ἐπιδρομαὶ ληστῶν, πειρατῶν καὶ τὰ ἕμοια. Ὡς πρὸς τὴν εὐεργεσίαν πρέπει νὰ τηρῶνται οἱ ἑξῆς κανόνες. Μέτρον τῆς εὐποιίας πρέπει νὰ χρησιμεύῃ ἡ ἀνάγκη τοῦ πλησίον καὶ ἡ ἀξία τῶν εὐεργετουμένων προσώπων. Πρέπει νὰ βοηθῆ τις πρῶτον τοὺς ἔχοντας τὴν μεγαλητέραν ἀνάγκην καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς, τοὺς γονεῖς καὶ οἰκειούς πρῶτον καὶ εἶτα τοὺς ξένους, τοὺς κοινωφελεῖς εἰς τὴν κοινωνίαν ἢ ὀπωσδήποτε εὐεργετήσαντας αὐτήν, καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς. Ἡ εὐεργεσία δύναται νὰ προβῇ ἐν ἀνάγκῃ μέχρι μεγάλων θυσιῶν καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. Οὕτως ὅταν ὁ πλησίον εὐρίσκηται ἐν μεγάλῃ ἀνάγκῃ καὶ διατρέχῃ προφανῶς ἢ κατὰ τὴν ζωὴν του ἢ κατὰ τὴν τιμὴν του τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ὀφείλομεν, πᾶσαν ἄλλην σκέψιν ἀπομακρύνοντες, νὰ σπεύδωμεν ἀνυπερθέτως εἰς βοήθειαν αὐτοῦ μετὰ τοῦ κινδύνου καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. « Μείζονα ταύτης ἀγάπην, διδάσκει ὁ Κύριος, οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ » (Ἰωάνν. ιε', 13). Ἡ εὐεργεσία πρέπει νὰ γίνηται μετὰ συνέσεως· διότι δύναται ἀντὶ καλοῦ νὰ γίνῃ κακοῦ πρόξενος, ὅταν λ. χ. δίδεται πρὸς ἀναξίους. Τέλος παρατηροῦμεν, ὅτι μόνη ἐκείνη ἢ εὐεργεσία ἔχει ἀξίαν, ἥτις γίνεται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπὸν. Ὁ κανὼν, ὁ ὁποῖος ὡς πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἰσχύῃ, εἶναι τὸ « Μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου » (Ματθ. ε', 2).

§ 40.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν ἢ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον ;

Πρὸς τῆ ζωῆ καὶ τῆ ἰδιοκτησίᾳ πολυτιμώτατον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ τιμὴ ἢ τὸ καλὸν ὄνομα. Αἱ Παροιμίαι λέγουσιν· « Αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς » (κβ', 1). Καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ ἀνευ τιμῆς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Ἄνευ δὲ αὐτῆς καὶ πᾶσα πρόοδος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀδύνατος. Ὅποιον-δήποτε ἐπάγγελμα καὶ ἂν ἐπαγγέλληται τις, ἤθελε πάθει ἀνεπανόρθωτον ζημίαν ἐν τῇ ἐξασκήσει αὐτοῦ, ἂν ἤθελεν ἀπολέσει τὴν ὑπόληψίν του. Τί εἶναι π. χ. ὁ δυσφημισμένος ἰατρός ἢ δικηγόρος ἢ ἔμπορος ; Διὰ ταῦτα ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς σπουδαιότατον καθήκον νὰ σεβώμεθα τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον, οὐ μόνον μὴ προσβάλλοντες αὐτὸ, ἀλλὰ καὶ προφυλάττοντες καὶ ὑπερασπιζόμενοι κατὰ πάσης ἀδίκου προσβολῆς. Τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον προσβάλλει τις, ὅταν διαδίδῃ ὑπονοίας κακὰς περὶ αὐτοῦ, ἢ ἀδίκως κατηγορῇ αὐτὸν δημοσίᾳ καὶ ὑβρίῳ, ἢ συκοφαντῇ αὐτὸν ἢ ἀδίκως περιφρονηῇ ἐνώπιον ἄλλων. Ἡ ταιαύτη δὲ καταλαλιά κατὰ τοῦ πλησίον δύναται νὰ ἔχῃ ὡς αἰτίαν ἢ ἔχθραν ἢ τὸ συμφέρον ἢ ἀπλὴν κουφότητα καὶ κλίσιν πρὸς τὸ σπερμολογεῖν. Ἡ χειρίστη καταλαλιά εἶναι ἡ ἐξ ἔχθρας, ἔπειτα ἔρχεται ἡ ἐκ συμφέροντος καὶ τελευταία εἶναι ἡ ἐκ κουφότητος. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως δύνανται πάντοτε νὰ ἦναι μεγάλα καὶ ἐπιβλαβέστατα εἰς τὸν κατηγορούμενον, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν εἶδος καταλαλιάς. Ἡ Γραφή καταδικάζει τὴν προσβολὴν τῆς ὑπολήψεως τοῦ πλησίον διὰ τῆς ἐνάτης ἐντολῆς, ἣτις λέγει, « οὐ ψευδομαρτυρήσεις

κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ.» Ποτὲ λοιπὸν μὴ λέγε τι, τὸ ὅποσον ἀδίκως ἤθελε παραβλάψει τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου· τὸναντίον λέγε προθύμως ὅ,τι δικαίως δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. Μόνον τῶν κακῶν καὶ φυλῶν τὰς πράξεις δυνάμεθα νὰ ἐπιτιμῶμεν πρὸς σωφροονισμόν αὐτῶν καὶ ἵνα καταστήσωμεν τὴν κοινωνίαν προσεκτικὴν πρὸς αὐτούς, ἀρ' ὧν δύναται νὰ βλαβῆ. «Νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους,» λέγει καὶ ἡ Γραφή (Α' Θεσσ. ε', 14.).

§ 41.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελώμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ πλησίον, εἰς τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ;

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἥτις ὑπαγορεύει ἡμῖν τὸν σεβασμὸν τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ, ἐπιβάλλει ἡμῖν καὶ τὸ καθῆκον νὰ συντελώμεν εἰς τὸ νὰ ἐκπληροῦ ὁ πλησίον ἡμῶν καλῶς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, δηλ. τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτοῦ τελειοποίησιν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀποπλανήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ κακὸν καὶ νὰ διαφθείρῃ αὐτόν. Πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλονται ἡμῖν τὰ καθήκοντα 1) νὰ μὴ διδάσκωμεν αὐτὸν ἐν γνώσει κακόν τι ἢ ἐσφαλμένον, δι' οὗ ἠδύνατο καὶ ὁ νοῦς αὐτοῦ νὰ διαστραφῇ καὶ ἡ καρδιά του νὰ διαφθαρή. 2) Νὰ μὴ διδωμεν αὐτῷ διὰ τοῦ βίου ἡμῶν αἰσχροὺν παράδειγμα. 3) Νὰ μὴ συντελώμεν καθόλου μὴδ' ἐπ' ἐλάχιστον εἰς τὸ νὰ ἀποπλανηθῇ ἢ πράξῃ τι κακόν. Οὐ μόνον δὲ ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀποπλανῶμεν τὸν πλησίον εἰς τὸ κακὸν καθ' οἰονδήποτε τρόπον;

ἀλλ' ἔχομεν καθῆκον καὶ διαρθαρέντος καὶ περιπεσόντος εἰς τὸ κακὸν νὰ ζητῶμεν, καθ' ὅσον ἡμῖν ἀπόκειται, τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ. Τὸ καθῆκον τοῦτο ἐπιβάλλεται ἡμῖν καὶ χάριν αὐτῶν τῶν ἀποπεπλανημένων ἢ κακῶν ἀνθρώπων, καὶ χάριν τῶν ἄλλων, διότι τὸ παράδειγμα αὐτῶν ὡς λύμη δύναται νὰ διαδοθῆ καὶ νὰ διαφθερῆ ἐντελῶς τὴν κοινωνίαν. Εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶν συντελοῦμεν 1) διδάσκοντες αὐτοὺς καὶ νοουθετοῦντες. Ἡ νοουθεσία πρέπει νὰ γίνηται μετὰ πραότιτος καὶ φειδοῦς. "Ὅταν μετ' ὀργῆς νοουθετῆ τις καὶ ἄνευ φειδοῦς, δεικνύει, ὅτι δὲν κινεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου καθαρὰ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, οὐδὲ ἔχει διὰ τοῦτο ἡ τοιαύτη νοουθεσία δύναμιν. Μόνον τὰς ἀπὸ καλῆς διαθέσεως νοουθεσίας δέχονται οἱ ἄνθρωποι. Σημειωτέον δὲ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ νοουθετῶμεν πάντας. Τοὺς ἀνωτέρους ἡμῶν ἐν γένει, τοὺς γονεῖς ἡμῶν, τοὺς διδασκάλους, τοὺς πρεσβυτέρους δὲν εἶναι ἡμῖν ἐπιτετραμμένον νὰ διδάσκωμεν τὰ καθήκοντα αὐτῶν. Τοῦτο θὰ ἦτο παράλειψις τοῦ πρὸς αὐτοὺς ὀφειλομένου σεβασμοῦ. Οὐδὲ πάντοτε ὠφελεῖ τὸ νοουθετεῖν. Τοῦ τοιοῦτου καθήκοντος εἰμεθα ἀπηλλαγμένοι ἰδίως, ὅταν ἦ² ναι ἐλπίς βεβαία, ὅτι ὁ ἀποπλανηθεὶς θέλει ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπανέλθει εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν, ὅταν ἦναι ἡμῖν γνωστὸν, ὅτι οἱ οἰκτεῖοι ἢ ἄλλοι ἐπιτετραμμένοι τὴν διόρθωσιν ταύτην ἔλαβον τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα μέτρα, καὶ ὅταν ἐκ τῆς νοουθεσίας μετὰ βεβαιότητος οὐδεμία διόρθωσις ἐλπίζεται. 2) Διορθοῦμεν τοὺς ἄλλους διὰ τοῦ καλοῦ ἡμῶν παραδείγματος. Πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ὀδηγοῦνται μᾶλλον ἀπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων ἢ ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἐν γένει τὸ παράδειγμα ἐλκύει. Ὅταν λοιπὸν οἱ κακοὶ βλέπωσιν ἡμᾶς καλὰ πράττοντας, κινοῦνται καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν δύνανται νὰ πράττωσι τὸ ἀγαθὸν καθ' ἀπλήν ἀπομίμησιν, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν δύναται νὰ γεννηθῆ ἐν αὐτοῖς καὶ καθαρὰ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπη. Εἰς τὸ

δεικνύειν καλὸν παράδειγμα διὰ τοῦ βίου ἡμῶν προτροπέμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, λέγοντος, «Ὅτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. έ, 16). Ἄς μὴ νομίτῃ δέ τις ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ πράττῃ τι ἔκτακτον. Τὰ συνήθη ἡμῶν καθήκοντα εὐσυνειδήτως ἐκπληροῦντες, δίδομεν τοῖς πᾶσι τὸ ἄριστον παράδειγμα. Δὲν πρέπει μάλιστα ἡ ἀγαθὴ πράξις νὰ γίνηται ἐπίτηδες ἀπλῶς καὶ μόνον ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα· διότι τότε δὲν θὰ εἶχεν ἠθικὴν ἀξίαν, ὡς γινομένη πρὸς ἐπίδειξιν ἀπλῶς. Μόνον ὅταν κακὴ τις συνήθεια ἀπειλῇ νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τινι κοινωνίᾳ, δύναται νὰ γίνῃ ἐπιδεικτικὴ τις διαμαρτύρησις κατ' αὐτῆς διὰ τοῦ παραδείγματος ἡμῶν, ἐὰν πολλοὶ συμφωνήσωσιν εἰς τοῦτο. Εἰς τὸ χρησιμεύειν διὰ τοῦ ἑαυτῶν βίου ὡς καλὰ παραδείγματα ὑποχρεοῦνται πρὸ πάντων ἐκεῖνοι, οἵτινες εὐρισκόμενοι ἐν ὑψηλῇ κοινωνικῇ περιωπῇ παρατηροῦνται παρὰ πάντων καὶ θεωροῦνται ὡς ὁδηγοὶ τῆς κοινωνίας, οἷον οἱ κληρικοὶ, οἱ διδάσκαλοι, οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες, οἱ πλούτιοι καὶ ἐν γένει οἱ προέχοντες πολῖται.

§ 42.

Τί εἶναι τὸ καθήκον τῆς πρὸς τὸν πλησίον εὐλκρινείας καὶ φιλαληθείας;

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀπαιτεῖ νὰ προσφερώμεθα πρὸς πάντας εὐλκρινῶς καὶ φιλαλήθως, ἀνυποκρίτως καὶ ἀδόλως μεταδίδοντες καὶ ἐκφράζοντες τοῖς ἄλλοις τὰς ἐσωτερικὰς ἡμῶν πληροφορίας καὶ διαθέσεις. Ἡ ἀδόλος διαθέσις ὅταν μὲν δεικνύηται διὰ λόγων, λέγεται φιλαλήθεια, ὅταν δὲ διὰ πράξεων, εἰ-

λικρίνεια. Ἡ ἀνειλικρίνεια καὶ τὸ ψεῦδος διαφθείρουσι πρῶτον τὸν ψευδόμενον, διότι ἐθίζουσιν αὐτὸν εἰς τὸν δόλον, καὶ ἐξετελιζοῦσιν αὐτὸν ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς του· ἔπειτα ζημιοῦσι τοὺς ἄλλους, οἵτινες παραπειθόμενοι δι' αὐτῶν, δύνανται νὰ προβῶσιν εἰς λόγους ἢ πράξεις, αἵτινες ἤθελον ἐπιφέρει ἐλάβην αὐτοῖς. Πρὸς τούτοις ἀφαιροῦσι καθόλου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀμοβαίαν πίστιν, ἐφ' ἧς στηρίζεται πᾶσα σχέσις τῶν ἀνθρώπων μετ' ἀλλήλων. Ὁ Κύριος κατακρίνει ῥητῶς τὸ ψεῦδος, λέγων, « Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναὶ καὶ οὐ οὐ » (Ματθ. ε', 37). Περὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Κυρίου μαρτυρεῖ ὁ Πέτρος, ὅτι « οὐχ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ » (Α'. Πέτρ. β', 22). Τὸ ψεῦδος ἀπαγορεύει καὶ ἡ ἐνάτη ἐντολὴ, λέγουσα « Οὐ ψευδομαρτυρήσεις ». Εἰς τὴν εἰλικρίνειαν καὶ φιλαλήθειαν ἀντίθετα εἶναι ἐκτὸς τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀνειλικριείας καὶ ἡ κολακεία καὶ κρυψίνοια. Κολακεία εἶναι λόγος ἀπατηλὸς πρὸς ἀρέσκειαν τοῦ πρὸς ὃν λαλεῖ τις. Ἡ κολακεία εἶναι κακὴ, διότι οὐ μόνον ἐξετελιζει τὸν κολακα εἰς τοιαῦτα ποταπὰ μέσα χάριν συμφέροντος καταφεύγοντα, ἀλλὰ ζημιῶ καὶ τὸν κολακευόμενον, ἀπατῶσα αὐτὸν, ἐὰν ἦναι κοῦφος, καὶ πείθουσα αὐτὸν, ὅτι ἔχει ἀξίαν, ἧς στερεῖται καὶ ὅτι δὲν ἔχει ἐλαττώματα, ἅτινα πράγματι κέκτηται, καὶ καθιστῶσα αὐτὸν οὕτως ἀδιόρθωτον. Καὶ ἡ κρυψίνοια, τὸ ἀποκρύπτειν τι δηλ. ἀπὸ τοῦ ἄλλου ἐπὶ σκοπῷ κακῷ, δεικνύει ἐχθρικὴν πρὸς τὸν πλησίον διάθεσιν. Τῆς κρυψινοίας ταύτης διάφορος εἶναι ἡ ἐχεμυθία, τὸ μὴ λέγειν τι ἢ τὸ κρύπτειν τι, ἐν γένει, πρὸς ἀποφυγὴν ζημίας τοῦ πλησίον ἢ διότι ἡ γνώσις αὐτοῦ εἶναι τοῖς ἄλλοις ἀδιάφορος.

§ 43.

Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας περᾶζοντα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι γάμος;

Τὰ μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντα καθήκοντα εἶναι καθήκοντα γενικὰ ἢ καθολικὰ παντός ἀνθρώπου πρὸς πάντα ἄνθρωπον. Ἐκτὸς αὐτῶν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα εἰδικὰ καθήκοντα, ἅτινα γεννῶνται ἐξ εἰδικῶν τινῶν σχέσεων, ἃς ἡμεῖς ἐκουσίως συνάπτομεν, καὶ τῶν ὁποίων αἰ κυριώτεροι εἶναι αἱ πηγάζονται ἐκ τοῦ γάμου, τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας. Καὶ πρῶτον ποιοῦμεν λόγον περὶ τῶν ἐκ τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογενείας γεννωμένων καθηκόντων. Γάμος εἶναι ἡ διὰ βίου ἐνωσις μετ' ἀλλήλων δύο προσώπων, ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν καὶ πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τῆς τεκνογονίας. Ὁ πρῶτος σκοπὸς δηλοῦται ἐν τῇ Γραφῇ διὰ τῶν λέξεων, « Οὐ κχλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον Ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν » (Γεν. 6', 18), ὁ δὲ δεῦτερος διὰ τῶν λέξεων, « Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν » (Γεν. 1', 28). Μόνον ἐν τῇ μονογαμίᾳ εἶναι δυνατὸς ὁ τέλειος γάμος· διότι μόνον μετὰξὺ δύο προσώπων, ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, δύναται νὰ συνδεθῇ στενότητος καὶ ἰσότητος σύνδεσμος· καταστρέφεται δὲ καὶ ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἁρμονία τοῦ οἰκιακοῦ βίου διὰ τῆς συνυπάρξεως πολλῶν γυναικῶν καὶ πολλῶν κεχωρισμένω οἰκογενειῶν ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἄνδρα. Ἡ Γραφὴ μόνον τὴν μονογαμίαν θεωρεῖ ὡς τὸν νόμιμον καὶ κατὰ Θεὸν γάμον (Γεν. 2'). Ἡ φύσις αὐτῆ τοῦ γάμου ἀπαιτεῖ ἐλευθέραν συγκατάθεσιν περ' ἀμφοτέρων τῶν μερῶν καὶ τὸ ἀδιάλυτον αὐτοῦ. Ὁ συναπτόμενος εἰς γάμου κοιωνίαν ἐννοεῖ

καὶ σκοπεῖ βεβαίως νὰ συνδεθῇ ἰσοβίως μετὰ τοῦ ἄλλου προσώπου, οὐχὶ δὲ νὰ συνάψῃ μετ' αὐτοῦ πρόσκαιρόν τινα σύνδεσμον. Διὰ τοῦτο χωρισμὸς γάμου δὲν πρέπει νὰ γίνηται εἰμὴ διὰ σπουδαιοτάτην αἰτίαν, δι' ἣν ἡ συμβίωσις εἶναι πλέον ἀδύνατος. Τοιαύτη αἰτία εἶναι κυρίως ἡ ἀπιστία ἐνὸς μέρους. Ἄλλως « ὁ ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωρίζετω » (Ματθ. ιθ', 6. 9). Ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης τοῦ γάμου πηγάζουσιν ἀφ' ἐαυτῶν τὰ ἑξῆς καθήκοντα :

§ 44.

Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων :

Τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν συζύγων εἶναι α') ἀμοιβαία πίστις. Τὴν διάρρηξιν καὶ παραβάσιν τῆς πίστεως ταύτης ἀπαγορεύει ῥητῶς ἡ ἐβδόμη ἐντολὴ τοῦ δεκαλόγου. Καὶ ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια περὶ τῆς παραβάσεως τῆς ἀμοιβαίας πίστεως εἶναι χαλάρωσις τοῦ δεσμοῦ, ὅστις πρέπει νὰ συνδέῃ τοὺς δύο συζύγους. Καθῆκον λοιπὸν ἱερώτατον ἔχουσιν οἱ σύζυγοι, οὐ μόνον πράγματι νὰ μὴ παραβῶσιν τὴν πίστιν ταύτην, ἀλλὰ νὰ ἀπορεύωσι καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόνοιαν τῆς παραβάσεως αὐτῆς. β') Δεύτερον ἀμοιβαῖον καθῆκον εἶναι ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη. Ἄνευ αὐτῆς ὁ γάμος δὲν εἶναι ὅ,τι πρέπει νὰ ἦναι, ἔκνωσις ἐγκάρδιος δύο προσώπων πρὸς ἰσὸβιον ἀμοιβαίαν βοήθειαν. Οἱ διχονοοῦντες σύζυγοι οὐ μόνον δὲν παρέχουσιν ἀλλήλοις ἀδελφικὴν βοήθειαν, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι ὁ μὲν τῷ δὲ ἀφορμὴ δυσχερειῶν καὶ λύπης. Ἡ ἀγάπη τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους στερεοῦται διὰ τῆς ἠπιότητος, φιλοφροσύνης, ὑπομονῆς, εἰλικρινείας καὶ χρηστότητος, διαλύεται δὲ τούναντιον διὰ τῆς σκαιοτήτος, ἰσχυρογνωμοσύνης, ὑποκρισίας καὶ κρυφιοῦσας. Ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη φαίνεται ἐν ταῖς δυστυχίαις. γ')

Τρίτον ἀμοιβαίον καθήκον τῶν συζύγων εἶναι νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλους ἐν ταῖς φροντίσι περὶ τῶν κοινῶν τοῦ οἴκου ἀναγκῶν, καὶ ἐν τῇ ἀνατροφῇ καὶ μορφῶσει τῶν τέκνων.

Τοῦ ἀνδρὸς δὲ εἰδικώτερα καθήκοντα εἶναι 1) νὰ διευθύνῃ ὡς κεφαλὴ τοῦ οἴκου τοῦτον ὡς δεῖ, προασπίζων καὶ προφυλάττων ἀπὸ παντὸς κινδύνου καὶ βλάβης τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα καὶ φιλοπόνως φροντίζων διὰ τῆς ἐογασίας του νὰ παρέχῃ τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως καὶ νὰ προάγῃ ἐν γένει τὴν οἰκιακὴν εὐημερίαν. Πρὸς τὴν ὑπεροχὴν ταύτην ἐν τῷ οἴκῳ ἐπροικίσθη ὁ ἀνὴρ ὑπὸ τῆς φύσεως μετὰ μεγαλητέρας ἰσχύος. Ἄνῆρ, ὅστις ἕνεκα ὀκνηρίας καὶ ἀχρειότητος δὲν δύναται νὰ ὑπερασπίζῃ τὸν οἶκόν του ἢ δὲν διευθύνει αὐτὸν, ἀλλὰ διευθύνεται ἢ τρέφεται παρὰ τῆς γυναικὸς του ἢ τῶν τέκνων του, ἀποβάλλει τοῦ ἀνδρὸς τὸ ἀξίωμα, τὴν αὐτῷ ἐμπρέπουσαν πρῶτην θέσιν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Δεδικαιολογημένη εἶναι ἡ ἀνικανότης τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὸ διευθύνειν καὶ συντηρεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, μόνον ὅταν προέλθῃ ἐκ νόσου ἢ ἄλλης τινὸς ἀπροόπτου καὶ ἀναποφεύκτου αἰτίας. 2) Πρὸς τὴν γυναῖκα πρέπει ὁ ἀνὴρ νὰ προσφέρηται ὡς πρὸς σύντροφον καὶ βοηθὸν τοῦ βίου του, οὐχὶ δὲ ὡς πρὸς δούλην. Δὲν πρέπει καταχρώμενος τῆς μεγαλητέρας ἰσχύος καὶ ἐξουσίας του, διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ φόβου νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῇ τὴν θέλησίν του, ἀλλὰ μετὰ πραότητος καὶ φιλοφροσύνης, σπουδάζων νὰ πείσῃ αὐτὴν ὡς φυσικὸν σύμβουλόν του. «Οἱ ἄνδρες ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας ὑμῶν, λέγει ἡ Γραφή» (Κολασσ. γ', 19). Καὶ ἄλλαχοῦ. «Οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦντες ταῖς ἰδίαις γυναῖξι κατὰ γυνῶσιν ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικίῳ ἀπονέμοντες τιμὴν» (Α'. Πέτρ. γ', 7). Οἱ ἐθνικοὶ (καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νῦν) ἐκτὸς σπανίων ἐξαιρέσεων θέτουσι τὴν γυναῖκα ἐν Μαν ταπεινῇ θέσει· παρ' αὐτοῖς εἶναι σχεδὸν ἡ

πρώτη δούλη. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία τὸναντίον ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα εἰς βοηθὸν καὶ σύντροφον τοῦ ἀνδρός. Ἐντεῦθεν ἡ τιμὴ ἡ ἀποδιδομένη αὐτῇ παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς καὶ ἡ φροντίς ἡ παρ' αὐτῶν λαμβανομένη περὶ τῆς μορφώσεως αὐτῆς. Μόνον παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς εὐρίσκομεν παρθεναγωγεῖα ἄξια τοῦ ὀνόματος.

Τῆς δὲ γυναικὸς τὰ ἰδιαιτέρα καθήκοντα εἶναι πρῶτον νὰ σέβηται τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτὸν ὡς κεφαλὴν τοῦ οἴκου, μηδέποτε ἀποτόμως ἀντιλέγουσα ἢ ἰσχυρογνωμόνως ἐναντιουμένη αὐτῷ. Ἄλλως αἱρεται ἡ ἁρμονία ἢ μεταξὺ τῶν συζύγων. Εἰς τὴν γυναῖκα οὐ μόνον ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα ἀνήκει νὰ συμμετέχῃ τῆς διευθύνσεως τῶν τοῦ οἴκου συμφερόντων. Ἄλλ' ἡ συμμετοχὴ αὕτη πρέπει νὰ γίνηται οὕτως, ὥστε νὰ μὴ προσβάλληται τὸ ἀνδρικὸν ἄξιωμα. Ἡ γυνὴ ὀφείλει πάντοτε ἐνδίδουσα καὶ μελιχίως προσφερομένη νὰ παρέχῃ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τὴν συνδρομὴν τῆς ἐν πᾶσι, χωρὶς νὰ φανῇ ποτὲ καὶ μακρόθεν ὅτι θέλει νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῷ τὴν θέλησίν τῆς. Δεύτερον ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, τὴν ἀγάπην ταύτην δεικνύουσα αὐτῷ φροντίζουσα νὰ μὴ παρέχῃ αὐτῷ μηδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν δυταρεσκείας, τὸναντίον δὲ καθιστῶσα τὸν βίον αὐτοῦ τερπνόν. Ἡ γυνὴ διὰ τῆς ἀγάπης αὐτῆς ταύτης, πρὸς ἣν εἶναι ἐκ φύσεως μᾶλλον τοῦ ἀνδρός πεπλασμένη ὡς ὑπερέχουσα αὐτὸν κατὰ τὴν βαθύτητα τοῦ αἰσθήματος ἢ τὴν εὐαισθησίαν τῆς καρδίας, δύναται (καὶ ὀφείλει νὰ πράττῃ τοῦτο) νὰ ἠδύνη τὰς δυσαρεσκείας αὐτοῦ, ἅς γεννῶσιν αὐτῷ αἱ καθημεριναὶ φροντίδες ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ οἴκου γινομένη ἀληθῆς σύντροφος καὶ βοηθὸς τοῦ ἀνδρός. Τρίτον ὀφείλει ἡ γυνὴ, καθὼς ὁ ἀνὴρ ἔχει ἰδίως τὴν φροντίδα τῶν ἔξω τῆς οἰκίας ὑποθέσεων, νὰ φροντίζῃ αὐτὴ περὶ τῶν ἔσω τῆς οἰκίας, πρὸ πάντων δὲ

περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων. Οὐδέποτε πρέπει ἡ γυνὴ νὰ λησμονῇ, ὅτι ὁ κύριος κύκλος τῆς ἐνεργείας αὐτῆς εἶναι ὁ οἶκος τῆς καὶ ἡ σπουδαιοτάτη ἐνασχόλησις τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ μάλιστα ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων. Ἡ γυνὴ ἐκείνη παραγνωρίζει τὸν κύριον προορισμὸν τῆς, ἣτις παραμελοῦσα τὰ τοῦ οἴκου ἀσχολεῖται εἰς πράγματα ξένα αὐτῇ, ἀναμιγνύεται εἰς τὰ τοῦ ἀνδρὸς καθήκοντα, ἣ εἶναι παραδεδομένη εἰς τὰς διασκεδάσεις τῆς (Εἰκόνα ἐναρέτου γυναικὸς ὄρ. ἐν τῇ ἀγ. Γραφῇ Παροιμ. κεφ. λ').

§ 45.

Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς;

Τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καθήκον εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς αὐτὰ καὶ ἡ περὶ αὐτῶν φροντίς. Δώσαντες αὐτοῖς τὴν ὑπαρξίν, ὀφείλουσι νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν ἀληθῆ εὐεργεσίαν, καλῶς ἀνατρέφοντες καὶ μορφόνοντες αὐτά. « Ἐκτρέφετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου » λέγει ἡ Γραφή (Ἐφεσ. ς', 4). Εἰς τὴν περὶ τῶν τέκνων φροντίδα ὀδηγούμεθα καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ἡ στοργὴ πρὸς τὰ τέκνα εἶναι ἔμφυτος. Πρὸ πάντων ἐν τῇ μικρᾷ ἡλικίᾳ, ὅταν τὰ τέκνα ἔχωσι μεγίστην ἀνάγκην τῆς τῶν γονέων περιποιήσεως, ὀφείλουσιν οὗτοι νὰ μεριμνῶσι περὶ αὐτῶν. Ἡ δὲ ἀνατροφή δὲν πρέπει νὰ σκοπῇ μόνον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ νὰ ἐκτείνηται καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος, τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας αὐτῶν. Ἰδίως ὀφείλουσιν οἱ γονεῖς νὰ ἐμπνέωσιν ἀπὸ τρυφερᾶς ἡλικίας εἰς τὰ τέκνα τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἡθικὴν, τὸ σέβας πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, τὸν ἕρωτα πρὸς τὴν πατρίδα, τὸν πόθον ἐν γένει πρὸς πᾶν ὃ, τι ἀγαθόν, εὐγε-

νές, ύψηλόν και γεννητιον. Ὅταν ἀπὸ τῆς μικρᾶς ταύτης ἡλικίας, ὅτε ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εὐπλαστος, ὀδηγηθῆ τις εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ ἀγαπήσῃ ταύτην, εὐκολωτερον ἐν τῷ λοιπῷ βίῳ του θὰ βαδίσῃ τὴν ὁδὸν ταύτης. Ἡ μήτηρ πρὸ πάντων, παρ' ἧ μένει ὁ παῖς τὸν πλειότερον χρόνον, ἔχει τὸ μέγιστον καὶ σπουδαιότατον μέρος ἐν τῇ ἀνατροφῇ ταύτη τῶν τέκνων. Τὰ δὲ τέκνα ὀφείλουσι πρῶτον νὰ σέβωνται τοὺς γονεῖς των, μὴδὲν λέγοντες ἢ πράττοντες, τὸ ἕποσον ἤθελε δεῖξει ἔλλειψιν τοῦ σεβασμοῦ τούτου. Οἱ γονεῖς ἡμῶν εἶναι ἀνώτεροι ἡμῶν κατὰ τὰ φῶτα, κατὰ τὴν πείραν, κατὰ τὴν ἀξίαν ἐν γένει. Μὴ τιμῶντες αὐτοὺς, δεικνύομεν, ὅτι δὲν τιμῶμεν τὰ φῶτα, τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀξίαν. «Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου» λέγει ἡ πέμπτη ἐντολὴ τοῦ δεκαλόγου. Παρὰ πᾶσι δὲ τοῖς λαοῖς ἐθεωρήθη πάντοτε μεγίστη μὲν ἀρετὴ ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς εὐσέβεια, μέγιστον δὲ ἔγκλημα ἡ πρὸς αὐτοὺς ἀσεβεια! (*) Δεύτερον ὀφείλουσι τὰ τέκνα τοῖς ἑαυτῶν γονεῦσιν ὑπακοήν. Οἱ γονεῖς τρυφερῶς ἡμᾶς ἀγαπῶντες γνωρίζουσι κάλλιον ἡμῶν καὶ παντὸς ἄλλου τὸ ἀληθὲς ἡμῶν συμφέρον. Ἡ πεποιηθεὶς αὕτη πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν τελείαν πρὸς αὐτοὺς ὑπακοήν. Καὶ ἡ Γραφὴ λέγει: «Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ» (Κολαστ. γ', 20). Τρίτον ὀφείλουσι τὰ τέκνα πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπην. Ἡ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπη ἐκείνων πρέπει νὰ ἐγειρῇ καὶ ἐν ἡμῖν ἀγάπην πρὸς ἐκείνους. Καὶ τίς ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς δύναται νὰ παραβληθῆ πρὸς τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην τῶν γονέων ἡμῶν; Δεικνύομεν δὲ τὴν ἀγάπην ταύτην, ἐὰν μὴ πράττωμεν ὅ,τι ἤθελε δυσαρεστήσει αὐτοὺς, ἐκτελῶμεν δὲ ὅ,τι γνωρίζομεν, ὅτι ἤθελεν ἀρέσει αὐτοῖς. Αὕτη εἶναι ἡ ἀληθοῦς υἱικὴ ἀγάπη. Τέταρτον

(*) Κλέοθεις καὶ Βίτων παρ' Ἡροδότῃ. Παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις αὐστηρότατα ἐτιμωροῦντο οἱ μὴ ἐκτρέφοντες τοὺς γονεῖς των υἱοί.

τέλος καθήκον τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ἡ εὐγνωμοσύνη πρὸς αὐτούς. Οἱ γονεῖς εἶναι οἱ μέγιστοι ἡμῶν εὐεργέται. Αἱ φροντίδες, οἱ κόποι καὶ μόχθοι, αἱ λύπαι καὶ πάντα ἐν γένει, ὅσα ὑπορέουσιν, ἵνα ἀναθρέψωσιν ἡμᾶς ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ δὲν δύνανται νὰ ἀριθμηθῶσι. Τὰς εὐεργεσίας ταύτας οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶμεν, πάντοτε δὲ ὀφείλομεν νὰ εὐγνωμονῶμεν αὐτοῖς δι' αὐτάς. Τὴν εὐγνωμοσύνην δὲ ταύτην ὀφείλομεν νὰ δεικνύωμεν τοῖς γονεῦσιν ἡμῶν πάντοτε μὲν, ἰδίως δὲ, ὅταν ἐκ τοῦ γήρατος πάτχωσιν ἢ ἔχωσι καθόλου ἀνάγκην ἡμῶν. Τὸ γηροκομεῖν τοῖς γονεῖς ἱερώτατον ἐνομίσθη πάντοτε καθήκον παρὰ πάντων τῶν πεπολιτισμένων λαῶν.

Σημ. Σέβας καὶ τιμὴ ὀφείλεται παρὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς πάντας ἐν γένει ἐκείνους, οἵτινες, ὡς οἱ γονεῖς ἡμῶν, φροντίζουν περὶ τῆς μορφώσεως ἡμῶν, οἷοι εἶναι οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ κηδεμόνες ἡμῶν.

§ 46.

Τίνα εἶναι τὰ μεταξὺ οἰκοδεσποτῶν καὶ ὑπηρετῶν καθήκοντα :

Εἰς τὴν οἰκίαν ἀνήκουσι καὶ οἱ ὑπηρεταὶ ἢ οἰκέται, οἵτινες, ἐπὶ μισθῷ ἀναλαμβάνουσι νὰ ὑπηρετῶσιν ἐν αὐτῷ. Ὅπως ἐν ταῖς σχέσεσι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν οἰκοδεσποτῶν αὐτῶν ἰσχύη δικαιοσύνη, πρέπει νὰ ἐκπληρῶνται τὰ ἑξῆς καθήκοντα. Οἱ οἰκοδεσποταὶ ὀφείλουσι 1) νὰ μισθοδοτῶσι τοὺς ὑπηρετάς ἀναλόγως τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἐργασίας των. Ἢ ἦτο ἄδικον νὰ ἀπαιτῶμεν βραχυτάτας ἐργασίας ἀντὶ εὐτελεστάτης ἀντιμισθίας. 2) νὰ ἐμμένωσι πιστοὶ εἰς τὰς συμφωνίας αὐτῶν. Ἐναντίον παντὸς δικαίου πράττει ἐκεῖνος, ὅστις στερεῖ τὸν ὑπηρετὴν τοῦ μισθοῦ ἢ δίδει αὐτῷ ὀλιγώτερον τοῦ συμφωνημένου.

« Ἴδου, λέγει ἡ Γραφή, ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν κράζει, καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου Σαβαώθ εἰσεληλύθασιν» (Ἰακώβου 5, 4). 3) νὰ μὴ ἐπιβάλλωσιν αὐτοῖς ἐργασίαν ἀντικειμένην εἰς τὴν ἠθικὴν ἢ ἐξευτελιστικὴν καὶ ἀντιβαίνουσαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν. Ὅχι δὲ μόνον δὲν πρέπει νὰ θέτωσιν εἰς κίνδυνον τὴν ἠθικὴν αὐτῶν, ἀλλ' ὀφείλουσι καὶ νὰ προφυλάττωσιν αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς τοιοῦτου κινδύνου, ὡς τόπον γονέων σχεδὸν ἐπέχοντες πρὸς αὐτούς. Ἐν γένει δὲ ποτὲ δὲν πρέπει οἱ οἰκοδεσπότες νὰ λησμονῶσιν, ὅτι οἱ ὑπηρεταὶ εἶναι ἄνθρωποι, ἐν εἰς πρέπει νὰ σέβηται τις τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν. 4) νὰ μὴ ἐπιβάλλωσιν τοῖς ὑπηρεταῖς ἐργασίας, αἵτινες ἠδύναντο νὰ θέτωσιν εἰς κίνδυνον τὴν ὑγείαν ἢ τὴν ζωὴν των. Τοῦτο θὰ ἦτο ἔλλειψις τῆς πρὸς αὐτοὺς ὡς ἀνθρώπους ὀφειλομένης ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας. 5) Ἐν γένει ὀφείλουσι νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς ὑπηρετάς φιλοφρόνως, ὅπως ἀρμόζει νὰ προσφέρηται τις πρὸς πάντα ἐν γένει ἄνθρωπον, μὴ λησμονοῦντες, ὅτι οἱ ὑπηρεταὶ δὲν εἶναι ἀνδράποδα ἢ δοῦλοι, δηλ. κτήματα τῶν κυρίων αὐτῶν, ἀλλ' ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, ἐκουσίως ἐπὶ μισθῷ ἀναλαμβάνοντες ὑπηρεσίαν τινά. Ἡ δουλεία ἦτις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατεδύκαζε τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς κτηνώδη κατάστασιν, ἀρνούμενη αὐτῷ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, καὶ ἦτις καὶ σήμερον ἐτι διασώζεται παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς λαοῖς, προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, κατὰ μικρὸν ἐξέλιπε τελείως ἀπὸ τῶν χριστιανικῶν λαῶν. Τὸ εὐαγγέλιον κηρύξαν πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀδελφοὺς καὶ τὴν πρὸς πάντας ἀγάπην ὑψίστου καθήκον, ὑπέσκαψε τὰ θεμέλια τῆς δουλείας. Ὁ Παῦλος λέγει ῥητῶς, ὅτι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ «οὐκ ἔστι δούλος οὐδὲ ἐλεύθερος» (*). Μόνον τοιαύτη, οἷα διὰ τῶν ἀνωτέρω ὀρίζεται, μεταχείρισις τῶν

(*) Πρβλ. καὶ ἐπιστ. πρὸς Φιλήμονα.

ὕπηρετῶν εἶναι δίκαια καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν. «Οἱ κύριοι, λέγει ἡ Γραφή, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχετε » (Κολασσ. δ', 1). Οἱ δὲ ὑπηρεταὶ ὀφείλουσι πρὸς τοὺς οἰκοδεσπότας *πρῶτον*, σέβας, ὡς ὑπερέχοντας κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἀξίαν. *Δεύτερον*, πρόθυμοι ὑπακοῆν εἰς τὰς διαταγὰς τῶν οἰκοδεσποτῶν· δὲν πρέπει δηλ. νὰ ὑπηρετῶσι χάριν τοῦ μισθοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀγάπης κινούμενοι πρὸς ἐκείνους, μεθ' ὧν συζῶσιν ἐν τῇ αὐτῇ οἰκίᾳ καὶ παρ' ὧν ἔχουσι τσαῦτα εὐεργετήματα. *Τρίτον*, χρηστότητα καὶ πίστιν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ. Δὲν πρέπει δηλ. μήτε νὰ λέγωσι μήτε νὰ πράττωσι τι, τὸ ὅποσον νὰ δεικνύῃ δολιότητα πρὸς τοὺς οἰκοδεσπότας· νὰ μὴ κοινοποιῶσι τοῖς ἄλλοις τὰ ἰδιαιτέρα τοῦ οἴκου, ἕσα εἶναι ἀναγκη νὰ μένωσι μυστικά, καὶ νὰ μὴ νοσφίζωνται ἐκ τῶν τοῖς οἰκοδεσπόταις ἀνηκόντων πραγμάτων. Τοῖς ὑπηρεταῖς παραγγέλλει ἡ Γραφή· «Δούλους ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεται, εὐφρόστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφίζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθῆν» (Τίτ. ἑ', 9).

Ταῦτα εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα. Τοιοῦτος πρέπει νὰ ᾖναι ὁ χριστιανικὸς οἶκος.

§ 47.

Τίνα τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι πολιτεία :

Καθὼς ἐκ τῆς οἰκογενείας εὕτω γεννῶνται καὶ ἐκ τῆς πολιτείας ἰδιαιτερά τινα καθήκοντα. Πολιτεία ἢ κράτος εἶναι ἡ ὑπὸ κοινὸς νόμους ἐνώσις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἀμειβατῶν δικαιωμάτων καὶ πρὸς διὰ κοινῆς συμπράξεως προαγωγὴν ἐν γένει τῶν κοινῶν πνευματικῶν τε

καὶ ὑλικῶν συμφερόντων. Ἡ ἔνωσις αὕτη δὲν εἶναι αὐθαίρετος· εἰς αὐτὴν ἐδηγοῦμεθα ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος δηλ. ἐπλάσθη παρὰ τοῦ Θεοῦ ἵνα ζῇ ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Αὕτη εἶναι ἡ φυσικὴ του κατάστασις, οὐχὶ δὲ ἡ ἐν τῇ ἀγριότητι, ὅπως τινὲς ἐσραλμένως ἐδόξαν! (*) Ἡ ἐξουσία κατὰ ταῦτα ἡ ἐν ὀνόματι τῶν νόμων ἐνεργοῦσα δὲν εἶναι αὐθαίρετός τις ἐπινόησις ἢ σφετερισμὸς, ἀλλ' εἶναι θέλημα τοῦ δημιουργοῦ, ὅστις ἐπλάσε ἡμᾶς κοινωνικούς. Διὰ τοῦτο λέγει ἡ Γραφή ὅτι ἡ ἐξουσία εἶναι «ἀπὸ Θεοῦ» (Ῥωμ. ιγ', 1). Οἱ νόμοι εἶναι οἱ συγκαταθῶντες τὴν πολιτείαν δεσμοί. Πρὸς ἔρισμὸν, τήρησιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν νόμων τούτων ἡ πολιτεία ἔχει ἀνάγκη ἀρχῶν ἢ ἐξουσιῶν τινων, τῆς νομοθετικῆς, ἣτις ὀρίζει αὐτούς, τῆς δικαστικῆς, ἣτις κρίνει αὐτούς καὶ ἐξηγεῖ, καὶ τῆς ἐκτελεστικῆς, ἣτις ἐφαρμόζει αὐτούς. Κατὰ ταῦτα οἱ ἄρχοντες, οἱ ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐκλεγόμενοι καὶ ὀριζόμενοι πρὸς διαχείρισιν τῶν ἐξουσιῶν ἢ ἀρχῶν τούτων, δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς νομοθέτας, εἰς δικαστὰς καὶ εἰς ἐκτελεστὰς τῶν νόμων, ὧν προέτταται ὁ βασιλεὺς ἐν ταῖς βασιλευομέναις πολιτείαις, εἰς πρόεδρος δὲ ἐν ταῖς δημοκρατουμέναις. Τὰ λοιπὰ μέλη τῆς πολιτείας εἶναι οἱ ἀπ.λοι πολῖται. Ἡ πολιτεία εἰς ἣν ἐγεννήθησαν οἱ πατέρες καὶ προπάτορες ἡμῶν, καλεῖται καὶ πατρίς.

§ 48.

Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων ἢ τῶν πολιτῶν;

Οἱ ἄρχοντες, εἴπομεν ἄνωτέρω, εἶναι ἡ νομοθέται, ἡ ἐκτελεσταὶ τῶν νόμων, ἡ δικασταὶ ἐπ' αὐτῶν. Τὰ καθήκοντα τῶν νομοθετῶν εἶναι 1) νὰ νομοθετῶσι νόμους δικαίους. Ὅταν

(*) Ῥουτώ.

οἱ νόμοι ἀποβλέπωσιν εἰς τὴν ὠφέλειαν μιᾶς μόνον τάξεως ἀνθρώπων, ἢ ἐν γένει ἢ θελον μόνον τοὺς μὲν ὠφελήσει, τοὺς δὲ τῶν πολιτῶν βλάψει, δὲν εἶναι ἀληθεῖς νόμοι. Διότι ὁ σκοπὸς τῶν νόμων ἐν τινι πολιτείᾳ εἶναι αὐτὸ δὴ τοῦτο, ἢ προσπάσις καὶ ἐξασφάλις τῶν δικαιωμάτων πάντων τῶν πολιτῶν. 2) *Νὰ μὴ νομοθετῶσι νόμους ἐναντίον τῆς ἠθικῆς.* Ἄν ἡ πολιτεία σκοπεῖ τὴν προαγωγὴν καὶ τῶν πνευματικῶν τῶν ἀνθρώπων συμφερόντων, τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῶν μόρφωσιν, ἤθελεν ἀντιβαίνει εἰς τὸν προορισμὸν τῆς τοῦτον τὸ νὰ διευθύνηται κατὰ νόμους ἀνηθικούς. Οὐδέποτε διὰ τοῦτο ὁ νόμος πρέπει νὰ ἐπιβάλλῃ τι ἀνήθικον. Ὁ ἀνήθικος νόμος, ὁ διατάσων τι ἐναντίον τῆς συνειδήσεως, δὲν ὑποχρεοῖ μάλιστα οὐδένα· διότι ἀνώτερος πάντων τῶν νόμων εἶναι ὁ θεὸς ἠθικὸς νόμος, ὁ διὰ τῆς συνειδήσεως μαρτυρούμενος. Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἀνωτέρα τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. 3) *Νὰ μὴ ὀρίζωσι ποινὰς εἰμὴ μόνον δικαίας, καὶ νὰ προτιμῶσι τὰς ἠθικὰς τῶν ὑλικῶν ποινῶν.* Διότι ἡ ποινὴ δὲν ἔχει ἀπλῶς καὶ μόνον σκοπὸν νὰ ικανοποιήσῃ τὴν προσβληθεῖσαν δικαιοσύνην, ἀλλὰ καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων. Ἄλλως τε ἐν τῷ ὀρισμῷ τῶν ποινῶν δὲν πρέπει νὰ παρορῶνται αἱ ὑπαγορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας, ἣτις οὐδέποτε πρέπει ἐντελῶς ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης νὰ χωρίζηται. 4) *Οἱ νόμοι, οὓς θέτουσι, πρέπει νὰ ἦναι σαφεῖς*· διότι νόμοι ἀσαφεῖς, οἵτινες διὰ τοῦτο μένουσιν ἄγνωστοι, δὲν εὐθύνουσιν οὐδένα. *Τῶν δὲ ἐκτελεστῶν τῶν νόμων καὶ δικαστῶν τὰ καθήκοντα εἶναι.* 1) *Νὰ μελετῶσι καλῶς καὶ γινώσκωσι τοὺς νόμους, οὓς θὰ κρίνωσιν ἢ θὰ ἐφαρμόσωσι.* 2) *Νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀτομικὰς τῶν δοξασίας, ἀλλὰ νὰ ἐφαρμόζωσι τὸν νόμον κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ.* 3) *Ὅταν οἱ νόμοι ἦναι ἀσαφεῖς ἢ σιγῶσιν ἐντελῶς περὶ τινος ὀρισμένης*

περιστάσεως, τότε μόνον δύναται ἡ συνειδήσις τῶν ἀρχόντων νὰ συμπληροῖ αὐτούς. 4) Πᾶσα μεροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι ἔγκλημα ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων.

Τῶν δὲ ἀρχομένων ἢ πολιτῶν πρῶτον καθήκον εἶναι ἡ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἄρχοντας, καὶ ἰδίως τὸν βασιλέα ἢ τὸν προῖσταμένον τῆς πολιτείας. Σεβόμενοι τοὺς ἄρχοντας, σεβόμεθα τὸν νόμον ἢ τὴν δικαιοσύνην, ἣν οὗτοι διαχειρίζονται. «Τὸν βασιλέα τιμᾶτε» λέγει ῥητῶς ἡ Γραφή (Α' Πέτρ. 6', 17). Δεύτερον καθήκον των πολιτῶν εἶναι νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, ἐκπληροῦντες πάντα τὰ ὑπὸ τούτων αὐτοῖς ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα, καταβάλλοντες ἰδίως προθύμως τοὺς νομίμους φόρους, ἄνευ τῶν ὑποίων αἰ κοινὰ ἀνάγκαι τῆς πολιτείας δὲν δύνανται νὰ πληρωθῶσιν. «Ἀπόδοτε, λέγει ὁ Παῦλος, πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν» (Ρωμ. ιγ', 7—8). Καὶ ὁ Κύριος εἶπεν· «Ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι» (Ματθ. κβ', 1). Ἡ ἀρχὴ ἀπόλλυσι τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ ὑπακοήν, ὅταν ἀντιτίθεται αὐτὴ εἰς τοὺς νόμους· διότι ἡ βᾶσις τοῦ κύρους τῆς ἀρχῆς εἶναι ὁ νόμος. Τὸ ἔργον αὐτῆς εἶναι νὰ ἐκτελῇ τὸν νόμον. Ὅταν λοιπὸν δὲν διατάσῃ ἐν ὀνόματι τοῦ νόμου, τότε ἡ διαταγὴ αὐτῆς γίνεται μόνον ἐν ὀνόματι τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀρχοντος θελήσεως ἢ τῆς αὐθαιρεσίας του. Τότε παύει νὰ διατάσῃ ὡς ἀρχή. Ἐπίσης ἀπόλλυσι τὸ δικαίωμα τῆς ὑπακοῆς ἢ ἀρχῆ καὶ ὅταν διατάσῃ ἐν ὀνόματι νόμων ἀδίκων ἢ ἀνηθίκων, ἀντικειμένων εἰς τὸ φυσικὸν αἰώνιον δίκαιον ἢ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Τότε ἰσχύει τὸ ἀξίωμα: «Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πραξ. 4, 29).

Κοινὸν δὲ καθήκον ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων εἶναι ἡ πρὸς τὴν πολιτείαν ἢ τὴν πατρίδα ἀγάπη ἢ ὁ πατριωτισμὸς. Πάντες δηλ. ὀφείλουσι νὰ ἀποφεύγωσι πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ προ-

ξενήσῃ ζημίαν εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, μὴ λησμονοῦντες, ὅτι μόνον ἐν τῷ κοινῷ συμφέροντι δύναται νὰ εὐρεθῇ καὶ ἀτομικὸν, τούναντίον δὲ, ὅταν τὰ κοινὰ κακῶς βαίνωσι, καὶ τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα ἐκάστου τῶν πολιτῶν πάσχουσι. Διὰ ταῦτα οφείλουσιν οἱ πολῖται νὰ ἀγωνίζωνται κατὰ πάσης παρ' οἰουδήποτε ἐπιχειρουμένης πράξεως κοινῶς ἐπιζημίου, καὶ νὰ συντελῶσι τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν προκωγῆν τῆς πατρίδος, ὑπερασπίζοντες ταύτην κατὰ παντὸς ἐξωτερικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ καὶ δι' αὐτῆς τῆς θυσίας τοῦ αἵματός των. Ὁ πατριωτισμὸς ἐμεγάλυνεν ἐν μὲν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις τὴν Ἑλλάδα καὶ Ῥώμην, ἐν δὲ τοῖς νεωτέροις τὴν Ἀγγλίαν καὶ Γερμανίαν. Ἡ ἰδιοτελεῖα τῶν πολιτῶν ἐπήνεγκε τούναντίον πάντοτε τὴν παρακμὴν τῶν ἐθνῶν. Ὁφείλει μὲν ὁ χριστιανὸς ἀγάπην πρὸς πάντα ἄνθρωπον, ἀλλ' ἰδίως πρὸς τοὺς συμπολίτας του.

§ 49.

Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα :

Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸ κράτος ἢ τὴν πολιτείαν εἶναι μέλος καὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἔχει καὶ ὡς τοιοῦτος ἰδιαίτερά τινα καθήκοντα. Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἐνωσις τῶν πιστευόντων εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἢ σκοποῦσα τὴν σωτηρίαν αὐτῶν ἢ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν αὐτῶν κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἡ ἐκκλησία ὅπως καὶ ἡ πολιτεία, ἔχει ἀνάγκην ἀρχῶν, ὅπως διευθύνωσιν αὐτὴν καὶ ἐφαρμόζωσι τὰ κατάλληλα μέσα πρὸς τὸν ὑψηλὸν τῆς ἐκκλησίας σκοπὸν. Οὗτοι εἶναι οἱ λειτουργοὶ ἢ κληρικοὶ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ καλοῦνται πιστοὶ ἢ λαϊκοί.

Τὸ καθήκον τῶν κληρικῶν εἶναι νὰ ἐκπληρῶσιν εὐσυνειδήτως καὶ προθύμως τὰ ἔργα τῆς λειτουργίας των, διδάσκοντες τὴν λαὸν τὰς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου, ἐκτελοῦντες τὰς ὠρισμένας τελετὰς τῆς λατρείας, καὶ διοικοῦντες τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς κανόνες αὐτῆς. Ὅπως δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν ἐπιτύχη, ὀφείλουσι πρῶτον νὰ ἦναι κάτοχοι τῆς ἀναγκαίας παιδείας. Τὸ ἔργον τοῦ κληρικοῦ εἶναι κυρίως ἔργοι δ.δασκάλου τοῦ λαοῦ. Πῶς δύνανται νὰ διδάξωσιν οἱ κληρικοὶ, ἐὰν δὲν ἦναι αὐτοὶ δεδιδασμένοι; Ὁ Παῦλος ἀπαιτεῖ ῥητῶς ἵνα ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἦναι « διδακτικὸς » (Α' Τιμοθ. γ', 3), καὶ « ἀντέχηται τοῦ κατὰ τὴν διδασχὴν λόγου, ἵνα δυνατὸς ἦ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαίνουσῃ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν » (Τιτ. α', 7). Τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου εἶναι λοιπὸν κατὰ τὴν Γραφήν κυριώτατον ἔργον τοῦ λειτουργοῦ. Πῶς δύνανται νὰ ἐκτελέσῃ τοῦτο, ἀμαθῆς ὢν; Διὰ τοῦτο καὶ ἐκκλησία καὶ πολιτεία πρέπει νὰ λαμβάνωσι πρόνοιαν περὶ ἐπιστημονικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου. Ἡ πολιτεία δὲν δύνανται νὰ μὴ ἐνδιαφέρηται ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν πολιτῶν δὲν εἶναι τι ξένον αὐτῇ (πρλ. § 47). Δεύτερον ὀφείλει ὁ κληρικὸς νὰ παρέχη τὸν βίον του τύπον καὶ ὑπογραμὸν εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς. Πρέπει κατὰ τὸν αὐτὸν Παῦλον νὰ ἦναι « ἀνέγκλητος καὶ ἀνεπίληπτος » (αὐτόθι). Ἄλλως τινὰ δύναμιν θὰ ἔχωσιν οἱ λόγοι αὐτοῦ ὅταν διδάσκη μὲν, δὲν πράττῃ δέ; Τὸ προσὸν μάλιστα τοῦτο τῆς ἀρετῆς εἶναι τῷ κληρικῷ σπουδαιότερον τοῦ πρώτου. Εἶναι πολλῷ προτιμότερος ὁ ἀμαθῆς μὲν ἀλλὰ χρηστὸς κληρικὸς, τοῦ σοφοῦ μὲν, ἀλλὰ φαύλου. Ὁ τελευταῖος ἕνεκα τῆς διακρηοῆς αὐτοῦ εἶναι ὅλως ἄχρηστος εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ. Τῶν δὲ λαϊκῶν καθήκοντα εἶναι νὰ σέβωνται τοὺς νόμους καὶ κανόνας τοὺς διευθύνοντας τὴν ἐκκλησίαν (Φιλιππ. β', 12. Β' Θεσσαλ. γ', 14), διότι ἄνευ τοῦ σεβασμοῦ τούτου ἀπει-

λείται αὐτὴ ἢ συντήρησις τῆς ἐκκλησίας, νὰ ἀκροῶνται προθύμως τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ νὰ μετέχωσι τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, πρὸς δὲ νὰ τιμῶσι τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκκλησίας. Κοινὰ δὲ ἀμφοτέρων καὶ τῶν λαϊκῶν καὶ τῶν κληρικῶν καθήκοντα εἶναι νὰ δεικνύωσι 1) (πίστιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Οὐδέποτε ἐπιτρέπεται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς χάριν συμφέροντος νὰ ἐγκαταλίπη τις τὴν ἐκκλησίαν, ἐν ἣ ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη (Ἑβρ. ι. 23. Ἑρεσ. δ', 14). Ἡ ἀποστασία ἔνεκα συμφέροντος ἐθεωρήθη πάντοτε ἔγκλημα κατὰ τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἀποστασία δικαιολογεῖται μόνον, ὅταν προέλθῃ ἐκ πεποιθήσεως. 2) Ζῆλον ὑπὲρ τῆς διασώσεως καὶ ἐξαπλώσεως τῆς ἐκκλησίας. Ὅταν βλέπων τις κινδυνεύουσαν τὴν ἐκκλησίαν, ἀδιαφορῆ, ἢ οὐδόλως μεριμνᾷ ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεώς της, δὲν ἔχει πρὸς αὐτὴν ἀληθῆ ἀγάπην. 3) Τρίτον καθῆκον πάντων τῶν χριστιανῶν εἶναι νὰ σπουδάζωσι, τὸ κατ' αὐτοὺς, πρὸς τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς ἐκκλησίας, πρὸς ἐπιτυχέστεραν ἐπίτευξιν τοῦ ὑψηλοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἐκκλησίαν, ὀφείλει πᾶς ἀληθὴς χριστιανὸς νὰ ἀσπάζεταιται προθύμως καὶ ἐνισχύῃ.

Γ'.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΘΙΟΝ.

§ 50.

Τί εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦ; καὶ πῶς διαίροῦμεν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς καθήκοντα :

Ἡ θεία εἰκὼν ἢ ἀνθρωπίνη ἀξία, ἣν τιμῶμεν ἐν τῷ πλησίον καὶ δι' ἣν ὀφείλομεν ἀγάπην πρὸς αὐτὸν, ἐνυπάρχει καὶ ἐν ἡμῖν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν ἀγάπην καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς. Ἡ εὐαγγελικὴ ἐντολὴ ἢ ἐπιβάλλουσα ἡμῖν τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον προϋποθέτει τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς καὶ ταύτην λαμβάνει ὡς μέτρον ἐκείνης, λέγουσα. « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. » Ἐχομεν λοιπὸν καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς καθήκοντα. Ἄλλ' ἵνα ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς ἀγάπη ἦναι ἀληθὴς καὶ ὀρθή, δεόν τὰ ἦναι ἔλλογος καὶ δικαία. Εἶναι ἔλλογος, ὅταν ἀγαπῶμεν ἐν ἡμῖν ὅ,τι εἶναι ἄξιον ἀγάπης, καὶ ἀναλόγως τῆς ἀξίας του. Τὸ πνεῦμα λ. χ. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν πλειότερον τοῦ σώματος. Δικαία δὲ εἶναι ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς ἀγάπη, ὅταν μὴ προσκρούῃ εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα ἡμῶν, δὲν ἀντίκηται εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους ὀφειλομένην ἀγάπην ἡμῶν. Ὅταν ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς ἀγάπη ἦναι ἄλογος, ἄμετρος καὶ ἄδικος, τότε κατανατᾷ εἰς τὴν *φιλαυτίαν*, ἢ τὸν ἐγωισμόν. Τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς

καθήκοντα δυνάμεθα κατὰ τὰ πολυτιμώτατα ἀγαθὰ παντὸς ἀνθρώπου τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν νὰ διαίρεσωμεν εἰς καθήκοντα πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος ἡμῶν, εἰς καθήκοντα πρὸς τὴν τιμὴν ἡμῶν, καὶ εἰς καθήκοντα πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν ἡμῶν.

§ 51.

Πῶσον εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν :

Τὸ καθήκον πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν εἶναι ἡ διατήρησις αὐτῆς. Ὀφείλομεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ αὐτὴν νὰ ἀποφύγωμεν, νὰ μεταχειρίζομεθα δὲ πᾶν μέσον νόμιμον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς. Τὸ καθήκον τοῦτο περιέχεται ἐν τῇ ἐντολῇ «Ὁὐ φονεύσεις.» Καθὼς δὲν δικαιούμεθα νὰ φονεύωμεν ἄλλον τινά, οὕτως οὐδὲν δικαίωμα ἔχομεν εἰς τὸ νὰ ἀφαιρέσωμεν καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν. Καθὼς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τοὺς ἄλλους ὡς πλάσματα καὶ εἰκόνας τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τιμῶμεν τὴν ἐν αὐτοῖς ἀνθρωπίνην ἀξίαν, ταιουτοτρόπως ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὸ θεῖον πλάσμα καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἐν ἑμῖν. Εἰς τὸ καθήκον τοῦτο ἀντιβαίνει πᾶσα παραμέλησις τῆς ζωῆς ἡμῶν, πρὸ πάντων δὲ ἡ αὐτοκτονία ἢ αὐτοχειρία. Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἡ ἐξ ἀπελπίσας καὶ ἀγῆρας τοῦ βίου αὐτοπροαίρετος κατάλυσις τῆς ἰδίας ζωῆς ἐπί σκοπῷ ἀπαλλαγῆς τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπιβαλλομένων βαρῶν καὶ καθηκόντων. Ὁ αὐτοκτονῶν δεικνύει ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἀχαριστίαν· ἀσέβειαν μὲν, διότι ἐνῶ ὁ Θεὸς ἠθέλησε

τὴν ὑπαρξίν του, αὐτὸς εἰς τὴν θείαν ταύτην θείλητιν ἀντιπαστό-
μενος, ἀφαιρεῖ αὐτήν· ἀχαριστίαν δὲ, διότι καταστρέφει μέγιστον
ἀγαθόν, ὅπερ ὁ πλάστης ἐν τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ.
Πρὸς δὲ τοὺς οικείους του καὶ τὴν πατρίδα του, οἵτινες παρ'
αὐτοῦ προσεδόκων δικαίως ἀγαθὰ, ἀδιαφοροῖαν. Τὰ ἄγοντα πρὸς
τὴν αὐτοκτονίαν συνήθως εἶναι: 1) Ἀκόλαστος βίος καὶ ἄσω-
τος. Αὐτοκτονοῦσι συνήθως ἄνθρωποι, οἵτινες παραδοθέντες τυφλῶς
καὶ κτηνωδῶς εἰς ἀπολαύσεις παντὸς εἶδους, καταστρέφουσι καὶ
τὴν ὑγείαν, καὶ τὴν ὑπόληψιν καὶ τὴν περιουσίαν των, καὶ ἐπὶ
τέλους αἰθιάνονται ἢ ἀπελπισίαν, διότι ἀπώλεσαν τὰ μέτα, ἵνα
ἐξακολουθήτωσι τὸν πρότερον βίον των, ἢ ψυχικὴν ἀδτημονίαν, τυ-
πτόμενοι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, ἢ ἀηδίαν καὶ κόρον τοῦ βίου. Ἡ
σωφροσύνη, ἢ ἐγκράτεια καὶ ὁ ἐν τῇ ἀρετῇ ἐν γένει βίος σώζου-
σιν ἀπὸ τοῦ ἐγκλήματος τούτου, καθιστῶται τὸν βίον ἡμῶν
φαιδρὸν καὶ τὴν ζωὴν ἡδέϊαν. 2) Ἀχαλίνωτα πάθη φθόνου, ὀρ-
γῆς, ζηλοτυπίας. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ συνειθίζωμεν ἡμᾶς αὐ-
τοὺς εἰς τὸ νὰ κρατῶμεν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ἐρμῶν ἡμῶν. 3) Δει-
λία πρὸς τὰ δυστυχήματα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον πρέπει ὁ
ἄνθρωπος νὰ ἀσκή ἐαυτὸν ἐν ταῖς στερήσεσι καὶ νὰ σπουδάζη νὰ
ἀποκτήσῃ τὴν γενναιοψυχίαν ἐκείνην, ἣτις θαρραλέως προσβλέ-
πει πρὸς πᾶν δυστύχημα. Ἄλλ' ἂν ἦναι ἐγκλημα ἢ ἐξ ἀηδίας
καὶ ἀπελπισίας ἀφαιρέσις τῆς ζωῆς ἡμῶν, καὶ καθῆκον τὸ δια-
τηρεῖν τὴν ζωὴν ὑπάρχουσιν ἡμῶν καὶ περιστάσεις ἐν τῷ βίῳ,
καθ' ἃς καθῆκον εἶναι τὸ θυσιάζειν τὴν ζωὴν. Τοιαῦται περι-
στάσεις εἶναι 1 ον) ὅταν κινδυνεύῃ διὰ τῆς διασώσεως τῆς ζωῆς
ἡμῶν ἢ ἀρετῆ ἡμῶν. Ἐξ, βιαζόμενος νὰ πράξω ἀθέμιτόν τινα
πράξιν, ἀπειλῶμαι καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ζωὴν, ὀφείλω, ἐὰν σέβω-
μαι τὴν ἀρετὴν ἢ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὸ θεῖον θέλημα, νὰ προ-
τιμήσω τὸν θάνατον. Οὕτως ἀπέθνησκον εἰ μάρτυρες, ἵνα μὴ θυ-
σιάσωσι τοὺς εἰδώλους καὶ μὴ ἀρνηθῶσι τὸν ἀληθινὸν Θεόν. 2ον)

Ὅταν ἡ πατρις ἢ ἡ ἐκκλησία κινδυνεύωσι καὶ ἦναι ἀνάγκη διὰ τῆς θυσίας καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν νὰ ὑπερασπισθῶμεν αὐτάς. Τὸ θνήσκειν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος δικαίως θεωρεῖται ἐνδοξότατος θάνατος. 3ον) Ὅταν ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ τῶν ἀλλῶν ἰδίως τῶν οἰκείων, κινδυνεύη. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἀληθῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη. «Μείζονα ταύτης ἀγάπην, λέγει ἡ Γραφή, οὐδεὶς ἔχει ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ.» (Ἰωάνν. ιε', 13),

§ 52.

Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος ἡμῶν ;

Δὲν ἀρκεῖ νὰ διατηρῶμεν τὴν ζωὴν, ἀλλ' ὀφείλομεν καὶ νὰ ἀναπτύσσωμεν κατὰ τὸ δυνατόν τὰς τε σωματικὰς καὶ πνευματικὰς ἡμῶν δυνάμεις. Ἡ κατ' ἀμφοτέρα τελειοποιήσις εἶναι καθήκον ἡμῶν. Περὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀκμῆς τοῦ σώματος ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν, διότι μόνον ἀκμάζον καὶ εὖ ἔχον, δύναται τοῦτο νὰ χρησιμεύῃ ὡς κατάλληλον ὄργανον τῆς ψυχῆς, καὶ διότι νοσοῦντος τοῦ σώματος, νοσεῖ ἀναγκαίως καὶ ἐξασθενεῖ μετ' αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχὴ κατὰ τὸ σφοδρὸν ἀρχαῖον λόγιον. Ὑγιῆς νοῦς ἐν ὑγιεῖ σώματι (mens sana in corpore sano). Ἡ διατήρησις τῆς ὑγείας καὶ ἰσχύος τοῦ σώματος κατορθοῦται, ἐὰν ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάψῃ αὐτὴν καὶ πράττωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὠφελήσῃ αὐτὴν. Τὰ βλάπτοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ ὀλιγωρία πρὸς τὴν ὑγείαν, ἡ μαλθακότης, ἡτις ἐξασθενοῦσα τὸ σῶμα καθιτᾷ αὐτὸ εὐπρόσβλητον εἰς τὰς νόσους, τὰ σφοδρὰ πάθη, τὰ ὅποια εὐκόλως συγκινοῦσι

καὶ διαταράσσουν τὸν σωματικὸν ὀργανισμὸν, ἡ ἀκολασία, ἡ τις ἐξαντλεῖ τὰς δυνάμεις, ἡ πολυφαγία, ἡ πολυποσία, ἡ ὑπερβολικὴ ἐργασία ἢ ἡ ἀργία καὶ ὀκνηρία. Τὰ δὲ κρατύοντα τὴν ὑγίαν εἶναι ἡ προσοχὴ περὶ τὴν ὑγίαν, ἡ σκληραγωγία καὶ ἐν γένει ἡ ἀσκησις τοῦ σώματος, ἡ ἐπιτυγχανομένη μάλιστα διὰ τῆς γυμναστικῆς, ἡ ἐγκράτεια καὶ σωφροσύνη, ἡ ὀλιγοφαγία καὶ ὀλιγοποσία, ἡ φιλεργία καὶ φιλοπονία, καὶ ἡ μετὰ μέτρου καὶ πρὸς τὰ, δυνάμεις ἡμῶν ἀνάλογος ἐργασία. Ἡ ἀσκησις καὶ ἐνίσχυσις τοῦ σώματος εἶναι μὲν πρὸ πάντων εἰς τοὺς ἀνδρας ἀναγκαία, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὰς βαρείας αὐτῶν ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες δὲν δύνανται νὰ στερῶνται αὐτῆς, διότι καὶ αὐταὶ πρέπει νὰ κέκτηνται ἰκανὴν σώματος ἰσχὺν, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τοὺς κόπους τῶν οἰκιακῶν καθηκόντων αὐτῶν καὶ μάλιστα εἰς τὴν τεκνογονίαν. Μόνον ὑγιεῖς μητέρες δύνανται νὰ γεννῶσι βρωμαλέα καὶ εὖ ἔχοντα τέκνα. Διὰ ταῦτα πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν σωμάτων αὐτῶν πρέπει νὰ ἐπιμελῶνται καὶ αἱ γυναῖκες τῆς γυμναστικῆς, πρέπει μόνον ἡ γυμναστικὴ χάριν αὐτῶν νὰ ἦναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἰδιοφυίαν τῶν γυναικῶν. Ἐὰν μεθ' ἑλατὰ προφυλακτικὰ μέτρα ἤθελε πάθει ἡ ὑγεία ἡμῶν, ὀφειλομένη νὰ μεταχειρισθῶμεν πάντα τὰ μέσα τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης πρὸς ἀνάρρωσιν.

§ 53.

Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν εἰς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν :

Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ εὐγενέστερον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ θεῖον καὶ αἰώνιον, καθ' ὃ καὶ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ λέγεται. Διὰ τοῦτο ἡ περὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ φροντίς πρέπει νὰ θεωρῆται

πολύ σπουδαιότερα τῆς περι τοῦ σώματος. Τὴν ἄπειρον ἀξίαν τῆς ψυχῆς ἐκπράζει ὁ Κύριος, λέγων· « Τί ὠφελήσει ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ἔλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ ; » (Ματθ. 15', 26). Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ πνεύματι διακρίνομεν νοῦν καὶ θέλησιν ἢ καρδίαν, ἢ πνευματικὴ ἀνάπτυξις πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τὰ δύο ταῦτα. Ἡ τοῦ νοῦς λέγεται θεωρητικὴ ἀνάπτυξις, ἢ τῆς καρδίας πρακτικὴ. Ὡς πρὸς τὴν μόρφωσιν τοῦ νοῦ πρέπει νὰ ἀπορεύγη τις πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ ἢ ἀμβλύνη αὐτόν, νὰ ζητῇ δὲ ὅ,τι δύναται νὰ φωτίσῃ καὶ ὀξύνῃ αὐτόν. Πρὸς φωτισμὸν τοῦ νοῦς συντείνει τὰ μέγιστα ἢ παιδεία τῆς σπουδαιότατον μέρος· εἶναι ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκπαίδευσις. Ἡ ἀγάπη λοιπὸν πρὸς τὴν παιδείαν, ἢ φιλομάθεια, εἶναι καθῆκον ἡμῶν. Μετὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ πρέπει νὰ συνδέηται καὶ συμβαδίῳ πάντοτε καὶ ἡ μόρφωσις καὶ διάπλασις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως. Περφωτισμένος νοῦς ἄνευ χρηστῆς καρδίας καὶ θελήσεως εἶναι ἀνωφελής, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιβλαβής. Τὴν καρδίαν πρέπει νὰ πληρώσιν αἰσθήματα εὐγενῆ καὶ γενναῖα, ἢ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, ἔρωσ πρὸς τὸ ἀληθές, πρὸς τὸ καλόν, πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἢ φιλανθρωπία, ἢ φιλοπατρία, ἢ δὲ θέλησις πρέπει νὰ ῥέπῃ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Τότε ἔχει τις διαμεμορφωμένην καὶ διαπεπλασμένην καρδίαν καὶ θέλησιν. Εἰς τὴν μόρφωσιν ταύτην τῆς θελήσεως συντελεῖ τὰ μέγιστα ἢ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας καλὴ ἀνατροφὴ, ἢ στηριζομένη ἐπὶ ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βάσεων. Τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ καλόν, εὐγενές καὶ ἀγαθόν ἐμπνέει καὶ ἡ καλλιτεχνία, πρὸ πάντων ἢ μουσικὴ.

§ 54.

Πῶς δφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ κκλοῦ ἡμῶν ὀνό-
ματος ;

Πρὸς τῆ ζωῆ πολύτιμον κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ ἡ
τιμῆ, ἢ ἡ περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴ τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψις. «Φρόντι-
σον, λέγει ἡ Γραφή, περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γάρ σοι διαμένει ἢ
χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσοῦ» (Σειράχ, μά, 12). Καὶ αὐτὴ
ἡ ζωὴ ἀνευ τῆς τιμῆς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν· ἐκ τῆς τιμῆς δὲ ἔ-
ξαρτᾶται καὶ πᾶσα ἡ ἐνέργεια καὶ πρόοδος ἡμῶν ἐν τῷ βίῳ·
διότι τί δυνάμεθα νὰ πράξωμεν, ὅταν παρὰ πάντων περιφρονώμεθα
καὶ θεαρώμεθα ὑποπτοι ; Ἔχομεν λοιπὸν καθῆκον νὰ φροντί-
ζωμεν περὶ αὐτῆς, ἢ νὰ ὦμεν φιλότιμοι. Τῆς παρὰ τῶν ἄλλων
τιμῆς ἀπολαύομεν, οὐχὶ ζητοῦντες ταύτην καὶ ἐπαιτοῦντες παρ'
αὐτῶν, ἀλλὰ πράττοντες ἀξία τιμῆς, ὄντες εὐσεβεῖς πρὸς τὸν Θεόν,
πρὸς δὲ τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, ἐν γένει ἐνάρετοι.
Ὁφείλομεν δὲ τὴν τιμὴν ἡμῶν προσβαλλομένην νὰ ὑπερασπιζώ-
μεθα· ἢ ὑπεράσπισις ὅμως αὕτη πρέπει νὰ γίνεται μετὰ τῆς προ-
σηκούσης μετριοπαθείας, φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης. Μόνον
διὰ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας δυνάμεθα νὰ κερδή-
σωμεν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἐνῶ ἡ μεγαλαυ-
χία καὶ ἀλαζονεία, ἣτις εἶναι κούροτης, καταστρέφει αὐτήν.
Ἄνευ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας ἡ φιλοτιμία
μεταβάλλεται εἰς φιλοδοξίαν. Φιλοδοξία εἶναι τὸ ζητεῖν τὴν
παρ' ἄλλων τιμὴν διὰ παντὸς μέσου καὶ δι' ἀδίκων πολλάκις
καὶ ἀνηθίκων ἢ ἐξευτελιστικῶν πράξεων, διὰ τοῦ ψεύδους, τῆς
κολακείας, τῆς συκοφαντίας, τῆς καταθλίψεως τῶν ἄλλων.
Τύπος φιλοδοξίας ἦσαν οἱ Φαρισαῖοι, οἵτινες, καθὼς λέγει ἡ

Γραφή, « ἐρίλουσιν τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς καὶ νὰ καλῶνται ραββί, ραββί » (Ματθ. ιγ', 6).

§ 55.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων :

Πρὸς τὸ ζῆν καὶ ἀναπτύσσεσθαι ἔχομεν ἀνάγκην πολλῶν μέσων. Ἐχομεν διὰ τοῦτο καθῆκον νὰ ἐργαζώμεθα. Ἡ χρῆσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν πρὸς πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν τούτων ἀναγκαίων εἶναι ἡ ἐργασία, Ἴνα ἡ ἐργασία ἦναι ἠθικῶς ἐπιτετραμμένη, πρέπει πρῶτον νὰ μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, νὰ μὴ ἦναι ἐξευτελιστικὴ. Πᾶσα ἐργασία, ἣτις ἤθελεν ἐξευτελίζει τὸν ἄνθρωπον, ἤθελε καταβιβάζει αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν κτηνῶν, εἶναι ἀποδοκιμαστέα. Δεύτερον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ μὴ ἦναι ἠθικῶς ἐπιβλαβῆς ἢ νὰ μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν ἠθικὴν διότι σκοπὸς τῆς ζωῆς, ὑπὲρ ἧς γίνεται ἡ ἐργασία, εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἡμῶν τελειοποίησις. Ἐργαζόμενοι λοιπὸν ἐπὶ ἠθικῇ ἡμῶν βλάβῃ, ἐργαζώμεθα ἀσκόπως. Ἐπειτα τὸ κακὸν ὀφείλομεν νὰ μιτῶμεν καὶ ἀποφεύγωμεν, καὶ ἐὰν ἤθελε προσφέρει ὑμῖν ὑλικὰς ὠφελείας. Τὸ καθῆκον ἀπαγορεύει ἡμῖν τοῦτο. Τρίτον ἡ ἐργασία οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν δὲν πρέπει νὰ ἦναι ἀνήθικος, ἀλλ' οὐδὲ ἀνηθικῶς καὶ ἄνευ τιμωτητος πρέπει νὰ γίνεται. Σπουδάζοντες καὶ μοχλοῦντες ἵνα πορισθῶμεν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα καὶ ἠθικὸν ἔργον καθ' ἑαυτὸ ἐὰν ἐπαγγελλώμεθα, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο ὡς τίμιοι ἄνθρωποι, μηδένα ἀδικοῦντες. Ἡ κλοπὴ καὶ πᾶσα βλάβη τοῦ πλησίον πρέπει νὰ ἦναι μακρὰν τοῦ χριστιανοῦ. « Ὁ κλέ-

πτῆς μηκέτι κλεπτέτω, λέγει ἡ Γραφή, μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχῃ μεταδοῦναι τοῖς χρεῖαν ἔχουσιν « (Ἐφεσ. δ', 28) Τέταρτον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ ἦναι ἀνάλογος τῶν δυνάμεων ἡμῶν, ἵνα μὴ καταπονῆ ἡμᾶς καὶ φθείρῃ τὴν ἡμετέραν υἰείαν. Διότι τοιαύτη ἐργασία ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ὅστις εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς καὶ ἡ πλήρωσις τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς. Ἡ ἀργία εἶναι ἀμάρτημα, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὸ καθῆκον, τὸ ὅποιον ἔχομεν τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τῆς τελειοποιήσεως αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς εἶπεν ὁ Παῦλος: «Εἰ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλ. γ', 10). Εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι ἡ ἀργία ἄγει εἰς πᾶν εἶδος ἐγκλημάτων. Ἡ ἀργία, ἔλεγον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, εἶναι μήτηρ πάσης κακίας. Καθὼς δὲ ἡ ἀργία, οὕτω καὶ ἡ ὑπέμετρος ἐργασία ἡ καταστρέφουσα τὰς ἡμετέρας δυνάμεις ἀπαγορεύεται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

§ 56.

Πῶς δύναται νὰ συγκεραλαιωθῇ ὁλόκληρος ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ;

Ἐρθάσαμεν εἰς τὸ τέλος τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ἀφοῦ ἐθέσαμεν ἐν τῷ Α' μέρει, τῷ Γενικῷ, τὰς βάσεις τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, ἀνεύρομεν τὸν ἠθικὸν νόμον, καθ' ὃν ὁ

χριστιανός ὀφείλει νὰ κανονίζη τὰς πράξεις του καὶ ἐν γένει τὴν συμπεριφορὰν του, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν δηλ. καὶ τὸν ἄνθρωπον ἀγάπην, καὶ ὠμιλήσαμεν περὶ καθήκοντος, δικαιοῦματος, συνειδήσεως, ἐλευθέρας θελήσεως καὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, ἐξεθέσαμεν ἔπειτα ἐν τῷ Β' μέρει τῷ Εἰδικῷ, τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτὸν, τὰ πηγάζοντα ἐκ τοῦ ἠθικοῦ ἐκείνου νόμου. Ἐν τῷ νόμῳ ἐκείνῳ στηρίζεται κατὰ ταῦτα καὶ συγκεκριαίεται ὁ λόκληρος ἢ χριστιανικὴ ἠθική. Ἀγάπα τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, ἰδοὺ τὸ πῶς ὀφείλεις ὡς χριστιανός νὰ ζῆς, ἰδοὺ ὁ κανὼν, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ κανονίζη τὰ ἔθη σου ! Ἐἴθε νὰ πράττης τοῦτο !

Τ Ε Λ Ο Σ .